

KNJIŽEVNA
REPUBLIKA
ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST

SADRŽAJ

Dorta Jagić: Kafić »Dan«, 3
Monika Herceg: Majčinski instinkti, 10
Slobodan Šnajder: Izdajničko srce, 18
Alojz Majetić: Hefestova proteza, 23
Milko Valent: Pjena za rušenje (9. dan), 45
Siniša Vuković: Bižnonotov testament, 68
Rade Jarak: Put na Solaris, 72

KLOPKA ZA USPOMENE

Branislav Glumac: Cirkus, 86

PJESME

Darija Žilić: Drugi dan apokalipse, 105
Darko R. Suvin: Male poslanice po lažnom proljeću, 119
Đorđe Šćepović: Pjesme, 130
Svetlana Savić: Šljakeraj, 138

LJILJANA FILIPOVIĆ

Nadežda Čaćinović: Strogo, suzdržano, toplo, 148
Nataša Govedić: *Uređujem sobu unutar košmara*, roman *Preljubnik*
Ljiljane Filipović, 151
Tanja Vrvilo: Lijepe ruševine filma, 158

GODIŠTE XX

Zagreb, srpanj–prosinac 2022. Broj 7–12

Irena Matijašević: Nesvjesno i antipsihijatrija: dva kamena spoticanja, 164
Sibila Petlevski: *Preljubnici* Ljiljane Filipović i drugi krivci na putu
na kojem filozofija misli svoje likove, 168
Biljana Romić: »Šusteraj« Ljiljane Filipović: od riječi do etera i natrag, 175
Vili Matula: Samo tekst, 180

KRITIKE

Mirko Božić: Mirišljivo kao ljekovite trave, oštro kao britva
(*Josip Mlakić: Druga Noina arka*), 183
Mirko Božić: Mentalno mapiranje svijeta iz perspektive čovjeka s pozornice
(*Nick Cave: The Sick Bag Song — Pjesme zapisane na vrećicama za
mučninu*), 186
Suzana Marjanić: Zagrebačka kućna služinčad / roblje ili prekarijat s
hijerarhijom rada
(*Katarina Horvat: Kućna služinčad u Zagrebu: 1880.–1914.*), 188
Damir Radić: Reizdanje važno za povijest domaćeg krimića
(*Antun Šoljan: Osumnjičeni*), 192
Nikica Mihaljević: Knjiga upozorenja i opomene
(*Nataša Mataušić: Diana Budisavljević — Prešućena heroina Drugog
svjetskog rata*), 195
Nikica Mihaljević: Što je istina o istini
(*Nikola Štedul: U službi savjesti — Memoari*), 199

Dorta Jagić

Kafić »Dan«*

3

Ostavila sam ga samog na cesti, priznajem, kao novčić prejeftin da ga podigneš s poda. I to baš na tramvajskom okretištu, da, kako simbolično, ostavila sam da same nastave svoju vrtnju njegove grozničave, pametne oči. Baskervilske.

Oči što su me molećivo gledale kako odlazim kao dva nasmrta istučena, pijana pseta. O prijatelju, crne i bijesne oči kapetana Ahaba, šarenice koje su previše puta ugrizle, a da bi i dalje bile lijepe. To su oči koje su — ne znam kad i zbog kojeg razloga — odustale od volje za pejzažima nepomućene, mirne sreće. Usta su mu lamatala kao poderana jedra, lagao mi ubrzano, mucavo, šeptrljivo. Zašto, čovječe, ni danas nemaš ni za kavu? Zrakom su poletjele iste priče, ali samo je jedna rečenica presudila. *Ma ne, ljubavi, nije kako izgleda, zbilja ne razumiješ!*

I to je bilo rečenicu previše za nastavak. Čega? Zavjeta ljubavi s ostarjelim Pinokijem.

Zarobljenoj u naletu razočaranja kojim mi se cijelo biće toliko napunilo da je taj otrovni mošt opasno uskipio i navalio na uši i kožu, morala sam ga izliti van. Rezanjem žila sigurno ne. Kako? Kroz bijeg, trk. *Run, Lola, run.* Sad mi se čini, dok ovo pišem, da baš tom osobitom ludilu izazvanom izdajom treba blagi razum tijela. Nikakvi telefonski razgovori sa sestrom, klasična glazba koja smiruje, dva normabela. Prvo je potrebno da se izdaja ishoda. Gluha i nijema, odnosim tijelo pješke prema nepoznatim i nevažnim odvojcima, ulicama — tijelo odjednom samo i nezagrljeno — u praznu kuću.

Ne bi bilo loše sjesti na duplu travaricu u prvi birc, onaj gdje se jate taksisti i zetovci, ali ne mogu. To bi ionako bilo u njegovu stilu. A u kafićima, dućani-

* ime kafića je izmišljeno.

ma ili tramvajima — tako omamljena tugom — upadala bih u oči kao đanki u krizi.

Instinkt je jasan; moram izaći iz tornja glave, spustiti se iz duše, dolje, u tijelo. Tko zna koliko se ljudi zbog takvih razloga počelo baviti trčanjem. Istjerati rane, pa ako treba i do maratona. Murakami. Tijelo koje hoda, žustro leti, i tako liječi glavu. I otvoriti one nevine oči, te rijetko otvarane prozore koji razgledaju okolinu posve bezinteresno. Motre svijet izvan uskoće svoje nutarnje strane, u druge, u daleke, u nepoznate.

I noć je, kad ti treba, nenametljiva skrivačica i lječiteljica.

Evo, noć se ziba nad gradskim periferijama kao stara, napukla zvečka nad praznom kolijevkom. Uspavanka za siromašne, ova zgažena tišina na pločniku pati. Trpi bez promjene i sadržaja; nema sitne jeke poljubaca u parku, pjesme ni vriskova smijeha. Umiruju je i zabavljaju tek moćni rifovi rijetkih, melankoličnih motora što jure donjom Ilicom, propinju se prema orgazmu brzine.

4

Kako su mi sad ugodno pospane te zapadne gradske četvrti! Sporadično osvijetljeni prozori tvore zvijezda, mekšaju zatvorsku estetiku novogradnje u kojoj su zbijeni nizovi betonskih saća samoće. U mnogim cijevima hvata se plijesan one naoko uredne, obiteljske vrste tihog očaja. Tu i tamo iz kockastog mraka izroni poneka veselija starinska kućica, zazlati se med osvijetljenih prozora. S musavog radija na prozoru prizemnice glas voditelja nadjačavaju tamburice.

Ipak, oslabilo je to dobrodušno uvjeravanje u toplinu života izvan centra i žiže, jer, bez sumnje, teška su vremena. Čak i u skloništima mirne i ustajale nevažnosti, na pitomim rubovima. Nekoga će večernje vijesti koštati života, nekoga budućnosti, nekoga mira. Potresi, korona, rat, inflacija.

Ali na televizijskim vijestima neće javiti da sam ostavila svoje rebro, svoga polu-muža, zaručnika. Kao i tisuće anonimnih žena diljem svijeta svakog sata i dana. On i ja najednom razdvojeni; to je samo naša, i to zadnja prijelomna vijest, konačno uokvirena zatvorenim pravokutnikom. To znači bez ostavljene praznine za novu šansu. Ta vijest nikoga neće pogoditi i promijeniti sve, osim nas dvoje. Ne zanimamo nikoga osim naših najbližih gledatelja; uglavnom uže obitelji i prijatelja koji ionako nisu baš vjerovali u nas.

I kad saznaju tužnu vijest požudno će, uz kavu, slaviti naš krah. Ne krivim ih.

A meni je teško i još je prerano za analize, za peristaltiku mozga. Moram životinjski koračati, žustro hodati, jer jake laži djeluju kao nervni plin. Curo, daj se saberi. Pogledavam u fasade i dvorišta, pokušavam nazrijeti krhotine tuđih života. Kakvi su, jesu li sretni? Znam, iz ekrana dnevnih boravaka puši se dim uspavljajućih forenzičkih serija, električnog sanjanja tragedija pošpricanog kečapom i umjetnom krvlju. U daljini grada pjevaju *macabre* sirene, nekoga odvoze kola hitne, puls odjekuje u stetoskopu kao repatica u padu. Sve što se

u svemiru dogodi, ima posljedice. Iz nečijeg srčanog udara u kupaonici sad negdje na kraju svemira nastaje supernova.

Iz nečijeg razvoda isto. Habitati ljubavnih spojeva i raskola su, uglavnom, gradovi. Nervozni, birokratski, skupi, opljačkani, posvađani. Vjerojatno se ne bi tako jadno raspali da smo živjeli mirno i povučeno u njegovom seocetu blizu Komize.

Prigradski i gradski zvuci, ugovori, rečenice i kombinacije; sve u svemu posve drukčija kulisa za jednu zrelu, kasnu ljubav od mora, šuma, divljine. I ova je noćna tama drukčija od tame noći koja se pernato ugnijezdi nad Likom, ili noć u svom koncentratu, glatka pasta pustolovine kad visi kao sajla nad kanjonom Zrmanje. Gradska večer; to su većinom iritantni zvuci; zatvaranja vrata auta, šutiranja limenke na asfaltu, zvuk automata za kavu iz bolnice. Na ulicama nema gotovo nikoga. Neki zguren muškarac s ključem u ruci vraća se kući, izgleda kao provaljen kiosk.

Da mu priđem i pitam ga — Zgureni čovječe, što se vraćaš kući, ne razumijem zašto? Oprostite, što ne razumijete? Pa, gledajte, ako me lani moj T. baš tako duboko zavolio, trebao je biti sretan. Molim? Pa, sudeći po determinizmu nove ljubavi, trebao je biti sretan. Moćan i očvrstnuo do dijamanta od sreće. Razumijete? Izložen i hrabar muž. Barem je to govorio za sebe, i to u dugim filozofskim monolozima, dok su tijelo i djela vikala neke druge riječi, sram, kazna. Na riječ *kazna* taj nesretni prolaznik, zgureni muškarac pobjegao bi od mene.

I ja bih nastavila sama mrmljati dalje — Kako je to moguće?

I nastavila razgovarati sa svojom sjenom. To odustajanje, ta pomirenost sa svijetom koja nema kvalitetu vedrine i rasterećenja — kako bi se htjela prikazati — već samokažnjavanja, morala je negdje nastati. Kad. Od čega. Te žarke otočke, sjajne crne oči koje, na moje veliko iznenađenje, ne vole sunce, to je moralo negdje i nekako krenuti. Kao prvo, uočila sam strast prema musavim kafićima. I taj čovjek, točnije, nasmrt gladno biće, od ranoga se jutra morao hraniti negdje gdje se ne poslužuje ljubav. O nikako ne ljubav; možda ne nešto nužno suprotno od nje, ali svakako neki oblik opojnog, hranjivog srama. A takav sram ne izaziva prvo sućut, već gađenje.

Pamtim dan kad mi se zgadio moj čovjek. Iako sam se brzo — u ime ljubavi — posramila toga gađenja i nastavila skrivati čir odbojnosti, potisnuti ga.

Naime, u tom se njegovu kafiću nešto iza ponoći pijan kao letva svađao s još mu pijanijim podstanarom, a onda me nazvao ne da javi će doći kući, to ne. Nego da slušam njihovo psovanje, mužjačko režanje preko mobitela, da ga pravdam, da presuđujem, da zovem muriju. Zgađena, poklopila sam slušalicu. U nastaloj tišini čujem sebe: Prokleta birtija!

I razmišljam.

Razmišljam koju snagu ima mjesto kao znak, logo.

Reci mi na koja mjesta ideš u slobodno vrijeme i reći ću ti tko si.

Reci mi na kojim mjestima ostavljaš najviše novca, i reći će ti se tko si, vrlo glasno, već sredinom mjeseca.

Draga zebro, prije nego te prijedem, reci, kako je jedan sjajan profesor filozofije i iskusni aktivist, doduše rastavljen, ali otac dvoje djece, mogao spasti na krčmu?

Da, kako sam kasnije saznala, već dvije godine visi u ilegalnoj pojilici? Između izbora »biti ili piti« vodi put u tu neuglednu građevinu, naslonjenu uz još ilegalniju automehaničarsku radnju. Ne razumijem ni sebe, što ja hoću? Mijenjati tipa koji je prevalio pedesetu a mama ga financira? Čini se da sam ipak ostarjela klinka.

Nakon nekoliko nasilno predugih sjedeljki u tom kafiću, izdržanih uz kavu i u ime kompromisa, osjetila sam se ozračeno nekom tromom tamom. Istučenih organa samopoštovanja. I znala sam, s takvih je mjesta krenulo njegovo propadanje. Mjesto koje služi održavanju dinastije propalica i regrutiranju novih.

6

Ja nisam idealan regrut, i ako me poznao, zašto me vodio tamo gdje nema ni danjeg svijetla i nijedne žene? Oduševljeno mi je govorio da ih moram upoznati, da su to sve redom divni ludaci, njegovi odani kvartovski prijatelji, »pravi ljudi a ne oni šminkeri«. I kad se dovoljno opustio sa mnom, navalio je na primijenjenu kvartologiju. Dok sam ja pisala, predavala ili putovala, on je cugao i razrađivao »projekte«. Sisao je s družbom tu pivetinu kao posvećenu tekućinu vječne mladosti da bi lakše kovao milijunske planove. Valjda bi već, ohrabren genijalnom idejom, na drugoj pivi preko šanka počeo dozivati tu svoju braću po blesavim, uličarskim nadimcima. I zato je njegov *nick* bio Filozof. Kad bi bio u toj platonskoj jazbini, moj Filozof nije odgovarao ni na telefonske pozive svoje jedine kćeri. Kad ga je tinejdžerica ipak uhvatila za jednog prijednevnog mamurluka, čula sam samo njeno cinično, ali bespomoćno: »Stari, trebam nove tenisice, a ti se opet zapio u 'Danu'...«

Da sebi objasnim fenomen, pokušala sam iscertati kraću anatomiju ukletog mjesta. Ne–mjesta.

Već je samo ime kafane pogrešno — »Dan«. Svakako bi se mogao zvati »Ciroza jetre«. Ili »Prokleta avlija«. Ili »Kralj alkohol«, po Jacku Londonu. Ilegalni kafić (ne samo za vrijeme korone) ne vidi se s ulice. Krije u sebi crnu noć usred bijela dana. U zbrkanoj geometriji prostora propadljivosti, kvartovski knezovi birtije zasjedaju u radničkim mandurama. Tajno svećenstvo *još jedne čaše*.

Tko su oni? Ne znaju više ni sami, mnoge su stranice istrgnute iz njihove biografije. Stanice zauvijek nedostupne istini, a neke imaju nekoliko različitih verzija. U radnike kostimirano svećenstvo odavno je položilo zavjet slobode od plaćanja alimentacije, poreza. U tim koritima na rubovima grada pada i vodostaj ambicije i broj osobnih iskaznica po glavi stanovnika. Život je to uglavnom bez linearnosti; ili opisuju male kružnice ili crne točke koje se kaotično slažu

jedna na drugu na vremenskom pravcu. Svijetu izvan poručuje se sposobnost samo na minimalnu odgovornost, onolika kolika je i odgovornost odlutale kornjače da se vrati.

Puk je to što je jedva vidio centar grada, jer mu ne treba, zapravo, silno mu smeta. Svijet je toliko malen da stane u mušku šaku. Koja se pola dana svija oko boce ili se pak zabija u glavu žene, prijatelja.

Kafićem dominira stroga trovačica, zovem je Đurđa. Domaćica hrama kreće se distancirano i damski, u uskim, uvijek istim kratkim putanjama tankog tijelca. Zrela, ali ušiljena lica, ledeno plavih očiju zuri u tv, pije samo mineralnu. Ne znam zašto, ali podsjeća me na sestru Rached iz »Leta iznad kukavičjeg gnijezda«. Đurđa savjesno obavlja svoj zadatak, kao medicinska polusestra što revno naplaćuje onečišćavanje krvi svojih bolesnika oko šanka. Ne znam raduje li i nju da u birtiji nema mnogo kretanja; sjedenje je birtijaška pustolovina, apsolutna gimnastika, vječna zgrčka.

Pleme je to što sjedi da bi sjedilo, bikovi što sjede i puše lule nemira. Žvrgolje beskrajne krunice luzerstva u obrtajima istim tema. Rotor— stator—generator. I ta vječna riječ — označitelj tog svijeta: getriba.

Kafić odjel, kafić čekaonica na čijim bi vratima trebalo pisati

Pustimo neka žlijezde rade svoj posao.

Zapravo je trebalo krenuti od ozračja. Mjesto i ozračje su jedno.

Nešto je u zraku tog bijednog kafića. Nešto još nevidljivije od zraka. U zraku je, ali nije od zraka. Nepoznate je, tamne kemije. Napada ljude, a da ljudi, natekli kao burad, to ne osjete. Kao što ne osjećaju rad bubrega, tihe procese moćne kemije stanične izmjene u tijelu. Kad zareže uvredu, opsuju susjeda i trgnu nož, misle da su to zarežali oni, Frajeri, šaka bum o stol i u glavu. Ali zapravo ništa ni ne misle. Radi se o stanju nesvjesne samorazumljivosti, i poneke tihe rečenice koje polete nesigurno zrakom, tamo ili doma.

— »Sorry, ne znam što mi je bilo.«

Nikada, priznaj, ne znaš što ti je bilo.

Nikada ne znaš tko si ti koji stojiš iza svojih postupka. Tu treba bolno umijeće introspekcije.

Samospoznaja, to je povlastica trenutaka milosti. Ta je vrsta milosti neiskaziva samoradajuća geometrija uvida, talent tajne da nas stapa u cjelinu, u proporciju.

U nježno svileno pokajanje, u karakter što struji nad harmonijom ganutom violinom, strunom kontrabasa svirača u zanosu rekvijema.

Blagdani su. Ali iz tako mučnih, izvrnutih prostora blagdani se izljevaju i dotječu u domove kao brzice nesreće.

Što je to u zraku rubnih prostora — zračne dimenzije ionako ne poznajemo dovoljno — a stvara mikroklimu apsurdna? Monstrume iznenadnih hitnih situacija, ratove i svađe, himere i hibride, nakaze ljudskih želja. Nekim nezna-

nim ključevima, vjerojatno jakim, ozračnim riječima, otvaraju se niski portali. Oni uski i prljavi, kroz koje ulazi magma apsurdna, debeli zapusi praha kasa. Nakon pijanke Istučena žena. Neplaćeni računi. Bolesna slezena. Nered jetre i vena. Iz takve jetre do reda je teško doći; on je božji kristal, istančana informacija nježnosti, viših sfera.

I nasilne žrtve macklažu oko love prihvaćaju kao prirodnu, logičnu vrstu reda, posljedicu najdrevnijih i provjerenih kvartovskih silnica. Davno posađeni u zraku, nižu se goli i beskrajni drvoredi prijetnji i zaključaka, gusti nasadi divljih uskliknika, noževa s dršcima obraslim pravdanjima davno naučenih uvjerenja. *Buraz, nemaš pojma, gle da ti objasnim...*

Iz čaša, pepeljara, stolica dimi se neka sivkasta praznina kao jeftin parfem. Gosti se omamljuju žestokim riječima, frazama, političkim floskulama, »našima & njima«.

8

Naravno, zrak je ustajao kao stare čarape. U kafiću vene sve tvarno, suh je buket cvijeća uz rub šanka, suhe i prašne slike po zidovima, suhi i nadimljeni žučkasti zidovi. Zidovi, zamašćena *groblja* riječi i dima. Stolice bez živih, svijetlih bića.

Ogledavaj se koliko hoćeš, ali nigdje elektrike svjetla iz usta ljubitelja grešnika, svjetlećih evangelizatora da izliju po glavama nebesko ulje, nema duhovnih grablji da očiste prostor od duhovnog istrulog lišća. Ima samo te Đurde.

Đurđa, daj još jednu! I Đurđa toči u čašu, kao suhi, prašni automat.

A, kao što rekoh, eterom lebde duhovi krajnje sumnjive naravi i poslanja. Vjerojatno tvorci i reklamari najglupljih oblika izgubljenog vremena. Otrovne, sadističke pomake u zraku prate ovješena vlažna usta i energična gestikulacija kvrgavih ruku. Koreografija koju bi gluhošnjem čitali kao ples sablji, balet propasti.

Zamišljam. Ovoga puta glavna je svađa oko stanarine. Gazda dovikuje nazalnim, pijanim tonom podstanaru za susjednim stolom da plati dvije zakašnjele stanarine. Psovke polete kao ptice, zalijeću se u kosu, ključaju oči. Dobro uhodano optuživanje drugih i trećih za vlastitu propast. Tučnjava, pa cviljenje, pa mirenje. I navijačka himna.

A negdje daleko, prvo usamljeno dijete i drugo upišano dijete osjeća, ali još ne zna reći na hajdegerovskom narječju »tata, ja sam tata tubitak bačen u svijet«. Dijete stenje na majčinskom jeziku, pa rodilo se gladno i nezaštićeno, a nad njim nema štitne sjene oca. Duda bačena u svijet. A tata siše po cijele dane veliku, skupu dudu. I bačen je, u tom kafiću, gdje je sve bačeno, čak i svijet.

A pivo, veliko pivo se kao glomazna pjena diže visoko nad svu tu djecu, lijepi se preko fotografija njihovih usamljenih rođendana i okupljanja, snažno i visoko kao apokaliptični val.

Ljudeskare se svadaju, mire i piju, spretno surfaju ustima i jezicima preko pjene. Ciktavi proizvođači pjenaste nesreće. Kесе zube. Plaze zube, a cijelo vrijeme cuga im uporno grize, tupi i izbija zube — malog su zagrizu u život.

A osobito malog niza živaca za lijepa poslijepodneva sa svojom trijeznom i siromašnom djecom.

I malo–pomalo, cijela se obitelj utopi u plićaku. U tim ustima pretvorenima u strašno tanzanijsko jezero Natron. Uvijek žednu lokvu koje guta obećanja, i dane, i blagdane. Ispod tog crvenkasto žutog jezera gomila se prah od žara cigarete popušenih dana, prah iz slabina, iz nemoćnih jaja. Prah iz pohabane cijevi aorte, prah iz čekanja.

Čekanja čega? Da u neznani kafić dođe po njih pijana, blaga tenisica smrti. Da ih se skupi u krpu za pod mramora dvorane Sudnjega dana.

Monika Herceg

Majčinski instinkti

(ulomak iz romana)

10 *Kohezija*

Iz perspektive Anne Marie Lavoisier, glava njenog supruga kotrljala se neobično dugo dok nije napokon stala dva metra od giljotine. Bila je još uvijek puna života kad je nakon oštrog reza odskočila i Anne Marie bila je gotovo sigurna da je čula glas koji je pokušao izreći njeno ime čak i kad je glava već bila potpuno odvojena od tijela. Učinilo joj se da život iz njenog supruga ne odlazi nepovratno, već da prelazi u zrak na glavnom trgu i nekontrolirano ulazi kroz nosove svjetini koja se tiskala da pogleda mučan prizor, da ih tjera da se tu i tamo zakašlju, da protrljaju oči dlanovima. Dvojica su se promatrača, vidno pijana, potukla, što je stvorilo nemire i najednom je desetak muškaraca započelo valjanje po prašini i tučnjavu. Marie je bila sigurna kako je to demonstracija životne sile njenog supruga koja ni nakon izlaska iz njegova tijela nije izgubila smisao za humor.

Na kraju, pomislila je kako bi trebala izvagati muževo tijelo i glavu, da procijeni koliko je težio život koji ga je napustio, ali pogled na giljotinu uvjerio ju je da provjeravanje takve hipoteze nije moguće jer je trebalo skupiti i svu tu krv kojoj je nasilno promijenjen tok oštrim sječivom. Toliko krvi navlačilo je prašinu da je čak i misao o tako nečemu kao što je skupljanje crvene tekućine svakako bila suluda. Suluda, ponavljala si je, apsolutno suluda. Mrak je već legao na prazni trg, kad je Anne Marie napokon ustala i krenula.

Dugo nakon što je sve završilo stajala sam nad svježim grobom tko zna koliko dugo dok napokon nisam sjela u obližnju travu osjećajući se kao da je iza mene samo još jedan od napornih radnih dana gledajući u to šareno cvjetno brdo laži (vole te ti i ti, falit ćeš ovima i onima, spokoj ti žele vječni neki ljudi za koje nikad čula itd.) razmišljajući o težini te duše koja je možda već negdje toliko daleko da je potpuno besmisleno mrtvima dolaziti u posjet. Ali nisam

se mogla pomaknuti, umor koji se taložio godinama s tim se danom prelio iz tijela i samo sam bespomoćno sjedila i pušila jednu za drugom pred svojom prizemljenom obitelji misleći kako se trebam ispričati ocu, dedu i babi što me nije bilo sigurno petnaest godina, možda i više. Činilo mi se uvijek da su ljudi nekako manji kad ih pokapaju, da im je glava manja. Možda bi se s tim složila i Anne Marie koja je potajno uzela suprugovu glavu tijekom komešanja koje je nastalo među rajom željnom nasilja. Sakrila ju je u košaru na koju je stavila mladi poriluk i čekala, kako ne bi bila sumnjiva, dok već nije pao mrak da odšeta i da voljenu glavu za koju je zaključila da je neočekivano teška (sigurno pet kilograma) zakopa u dvorište.

Lopta je poput glave. Ona je proračunata, iako je prazna, ukoliko zanemarimo natisnute molekule zraka. Ako vjerujemo da postoji savršenstvo u obliku kugle, možemo zaključiti da je lopta savršenija od glave. Čak je i Zemlja zapravo elipsoid, spljoštena na polovima. Kišne kapi, da nema gravitacije, bile bi lebdeće kugle, ali Zemljina sila privlačenja izdužuje njihovo nastojanje da su savršenog oblika. Voda razumije da je kugla prirodni oblik stvari u svemiru, pokušavajući se, kad je raspemo, hrvati sa silama koje je rastežu. Planeti, zvijezde, i naša duša nasadena na nas s našom glavom, sve je težilo tome da se zaobli, da smanji energiju, da se sačuva. Uvijek sam se pitala jesu li te unutarne sile razlog da naša koža tako čvrsto čuva našu krhkost, da tako prijanja na naše ranjivosti.

Ako bi me majka našarila koprivama ili potjerala šibom, činilo mi se da se koža na meni nekako stisnula, ili sam se ja iznutra stiskala i vukla kožu da me što čvršće obavije, dok se majka uvijek pitala zašto cvilim jer sam dobila što sam tražila. Koprive su ljekovite, govorila je, a plikovi na rukama dugo bi se crvenjeli dok ne bi prestali peći. Koprive je majka često brala i kuhala i nikad nisam razumjela kako možemo jesti ono čim nas povrjeđuje, i kakva je to moć da žar koprive koji nas plaši najednom biva pretvoren u ručak. Jela sam ih, mada nisu bile fine, jer je majka uvijek prijetila držeći na stolu one nekuhane, još užarene, ali i jer sam ih htjela kazniti za sve opekotine koje su mi davale, zapravo nimalo krive u majčinih rukama; htjela sam ih pobijediti, pojesti s njima svoj strah.

Imam pet godina, kraj kauča koji majka uvečer razvlači da na njemu spavaju ona i otac igram se barbikama koje su kupljene na najvećem zagrebačkom placu rabljene robe gdje obredno odlazimo svake nedjelje jer si tamo jedino možemo priuštiti kupiti nešto. O toj djevojčici znam samo da jede u tim nedjeljama čevape s ajvarom i lukom, znam po fotografijama da nosi pletenice koje majka plete onako kako zna (nikad riblju kost), da je, ako ne baš plavokosa, barem kose boje meda i da njena svijetla put nimalo ne liči mojoj tamnoj, mojim gustim posvudašnjim dlakama s kojima još uvijek pregovaram kao taokinja.

O petogodišnjakinji koja živi u strahu od kopriva znam i da je bila živahna djevojčica, pametna za svoju dob, da se, prema majčinih tvrdnjama, nije moglo s njom na kraj, ali ništa od toga ne znam zapravo. Pokušavala sam dugo

spajati svoje sadašnjosti s malenim stvorenjem koje na fotografijama djeluje potpuno odsutno, zaigrano, često držeći barbike. Sjećam se da su sve bile plastične, ali ne od pune plastike kakve su bile prave, skupe lutke. Sanjala sam prave barbike. Njihovu kosu koja se zbilja mogla češljati da ne ispada jer je, kako sam čula i duboko vjerovala, bila rađena od konjskih repova. Ne sjećam se jesam li htjela prave barbike već tada, s pet godina, ili sam ih čeznutljivo počela gledati u školi kada su ih neke djevojčice donosile. Pomišljala sam da ih ukradem. Pomišljala sam kako bih mogla, tijekom odmora, ako svi izađu iz razreda, doći do te torbe, otvoriti je, uzeti barbiku, nositi je ispod majice i staviti u svoju torbu. Naravno da je razred uvijek bio dovoljno pun, naravno da sam strahovala da bi netko, u slučaju da se krađa i desi, ipak na vrijeme sve shvatio i natjerao nas da otvaramo ruksake dok ne pronađu ukradeno. Usudila sam se ukrasti samo jednom, ako je vjerovati sjećanjima, i nitko nikad nije otkrio moj grijeh, ali krivnja je bila toliko jaka da to nikad više nisam ponovila.

Nisam puno plakala. Taj imperativ, da ne plačem nikada i nipošto, ostao je u mene upisan dublje od deset božjih zapovijedi koje smo morali naučiti napamet čim smo počeli čitati i zaista nismo plakali, držali smo u sebi sve tuge pažljivo ih slažući jedne na druge i nikada nismo dali da ijedna pobjegne. Ta povijest zaustavljanja suza bila je duga koliko i moje postojanje i ako su postojale neke jasne točke koje su me definirale, to su zasigurno te neisplakane suze koje su činile reljef nijeme tuge. Kohezija je bila savršena, sve sam toliko dugo čuvala u sebi tražeći način da se sabijem u jednu točku, da nisam primijetila da godinama nisam osjećala ništa osim neprestanog straha.

Potopljeni mrak

Zaista, koliko teži jedna smrt? Često sam zamišljala kako moja majka odlazi do zečinjaka i tamo pronalazi mog oca, ukočenog. Njen strah bio mi je opipljiv i to je strah kojeg se kroz godine nikad neću riješiti, strah da ostanem potpuno sama bez mogućnosti da spasim sebe ili vlastitu djecu. Ipak, majka je na kraju uspjela, podigla nas je i postali smo svoji ljudi, ali smo odrasli u svojim samocama kao miševi u laboratorijskim kutijama i nikad nismo imali ni zagrljaj, a kamoli odnos. Djetinjstvo bez zagrljaja često je značilo da ćemo se uplašiti bilo kakvih dodira. Značilo je nemogućnost da budemo kraj nekoga tako blizu da ga poželimo zagrliti. Značilo je neprestani bijeg od ljudi koji su otvarali svoje ruke, ali i ostavljanje rupa kroz koje je naš mrak mogao emigrirati iz naših života u druge. Tako sam dugo vjerovala da je mrak koji nosim zarazan i da ne mogu nikome pružiti ništa osim te bolesti. Rupe koje nam je radio nedostatak zagrljaja bile su neprimjetne, ali ključne za nestabilnost naše armature i ako bi došla oluja koja bi mogla rezonirati s tim nedostatkom topline, bilo je sigurno da ćemo se u jednom trenutku urušiti.

Kako uopće objasniti osobu koja se ne zna grliti? Kad je u blizini drugih ljudi, u glavi uvježbava da im prilazi i rukuje se, da otvara ruke i grli ih. Toliko puta pokrete ponovi u mislima da, kada se oni napokon i ostvare, ona ne osjeti tuđe tijelo misleći da i dalje živi u vlastitoj glavi. Tako je njena glava vječno vježbalište zagrljaja i dodira, ostvarivanja bliskosti. U ljudima koji se ne znaju grliti žive litre najgušćeg mraka.

Dok se vozim liftom na odjel bolnice gdje sam naručena, dugo gledam u sliku koju držim u rukama. Sjećanje je već nakon nekoliko dana šokantno nepostojeće. Prijateljice me kasnije pitaju zar se ne sjećam tih malih ručica na snimkama, vidjele su se jasno, kao i glava, malena glava sigurno ne veća od zrna graška u kojoj se tek započeo kuhati jedan mali svemir, ali moj um zatvorio je ulaz tim slikama. Za mene, mrak je bio način da preživim postojeće stanje, tako je bilo oduvijek. Imam nekoliko sjećanja na koja se oslanjam, a ostatak života dahće zatvoren u sobama moje glave, ili je to ostatak njihovog života koji je bespoštedno bio naslonjen na moj, urastao u moje površine.

— Dalje možeš sama?

Naravno da ne mogu. Nitko ne bi sam trebao ići razgovarati sa smrću. Odrezat će dio mene. Sastrugati ga. Ne vjerujem u boga, nemam kome reći koliko me boli, nemam kome reći da me je strah, nemam kome priznati da ne znam što radim, iako se uvijek činim kao da sam sigurna u svaku putanju svog života. Nemam nikoga zamoliti da mi bude mama, barem tih sat vremena moje potpune izbezumljenosti koja sjajno hini da je ravnodušna.

Dok sam raskriljenih nogu čekala da se dogodi sve što treba, glava je prestala postojati na meni. Otišla sam razgovarati sa svojom budućnošću. S djecom koju ću roditi već za nekoliko godina. Njihova srca kucat će pravilno i jako, borit će se. Za njih će možda biti vrijeme, a možda i neće. Možda ću s dječjim srcima i ja narasti i shvatiti da mogu ugristi svijet prije nego on ugrize mene. Možda ću tada poželjeti sama istisnuti taj smisao direktno iz sebe jer neće dolaziti godinama, stvoriti utočišta na kojima ću moći popraviti sebe trudeći se da sam što bolja radi njih.

U magli se sjećam da sam plakala dugo i neutješno, dok nisam potpuno utonula u bjelinu.

— Naravno da mogu. Nije to ništa. Odmah nakon par sati će me otpustiti.

— Ne moramo te čekati?

Više od ičega bih voljela da me netko pričeka, da.

— Ma ne. Bit će ok. Samo se odite odmoriti. Cijeli dan hodate sa mnom. Vani sam za par sati.

Samo sam jednom prije toga plakala dugo i neutješno. Imala sam pet godina i odavde otkuda sada gledam, čini mi se da je to trajalo danima. Ljepljiva tuga u kojoj sam ležala, babino lice koje se nagine nad mene i govori da će biti dobro, glas za koji mi se ne čini da je moj, ali kojim stalno zovem majku da me utješi, ona ne dolazi, a ja ostajem u tom ljepilu, nemajući ni danas pojava je li

zaista mogla trajati danima ili satima takva neobjašnjiva tuga i koji joj je bio razlog. Vrijeme ne protječe jednako kad smo djeca i ponekad se čini da tada sati traju toliko dugo da bismo sve što smo kao djeca shvatili, vidjeli, promislili u jedno popodne mogli dok smo odrasli osjetiti u mjesec dana, ako ne i dulje.

Sjećam se malo toga iz djetinjstva, najviše mirisa cigarete. Pod prste često mogu dozvati tvrdnu strukturu progorenih rupa u tepihu u koje sam naslanjala jagodice. Otac je često toliko bio pijan da bi navečer njegovi čikovi samo padali na maleni ljubičasti tepih, i svaki put osjetio bi se miris izgorene plastike.

Mislimo da je tako najbolje, rekli su mi. Srce je prestalo kucati, unutra u toploj vodi moje utrobe uselila se smrt, i tko zna koliko dugo sam je nosila i hranila. Poslije svega, smjestili su me u sobu poput svih bolničkih soba, kraj mene su ležale različite žene koje su poput mene zurile u strop šuteći glasnije od zidova. Čujem zemlju ispod nas kako nam šapuće, onako kako je baba govorila da njoj šapuće cijelog njenog života. Zemlja doziva našu krv jer ju samo ona može razumjeti.

14

Kad je Marie napokon uhvatila u ruku glavu svog supruga, izgledalo je to kao da se okomila na pobjeglu životinju. Stajala je u poziciji pred skok dok nije bila sigurna da će glava ići putanjom koju je predvidjela i skočila pred nju. Njene spretne ruke učas su uhvatile krvareću loptu koja je do maločas bio njen suprug. Što je tada bilo u njenim mislima? Čisto, nepromišljeno ništavilo koje nije imalo nikakve veze s onim što je Marie osjećala prema tim otvorenim ustima i zatvorenim očima. Zaista, uspio je, kako je i obećao, držati oči zatvorene da ih ona, nakon što sve ovo završi, nikad više ne mora pogledati.

Kad je, mnogo vremena kasnije, 1907. MacDougal dolazio umirućima tražeći gramažu njihove duše, nije mislio na Anne Marie ni glavu njenog supruga, ni na mnoge umiruće koji možda nisu imali privilegiju imati dušu. Umiruće je MacDougal postavljao na svoju aparaturu i onda strpljivo čekao trenutak kada će njihova životna sila napustiti tijelo. Kod jednog pacijenta u trenutku smrti zabilježio je da je tijelo postalo lakše za nešto više od dvadeset i jednog grama i za njega je to bio dvadeset i jedan gram duše.

Ipak, kad je početkom novog tisućljeća Hollander tražeći tu istu težinu duše ustvrdio kako je nekoliko ovaca otežalo kada ih je vagao nakon smrti, i to za osamnaest grama, nije mu palo na um zaključiti kako je tih osamnaest grama bila upravo masa smrti koja se na tren uselila u tijelo da bi ga ugasila.

Smrt često dolazi dok spavam. Toplo je, kao kad bih se popišala kao mala. Osjećam njen topli zadah i kako titra oko mog postojanja kao oko ravnotežnog položaja.

Vode tekućice

Gusti, gusti mrak. Dok njena majka drži njeno krhko tijelo nad vodom koja se od mraka između njih razlikuje samo jer grgolji, jer govori. Kome govori rijeka, ne zna. Glasna je, preglasna. I dijete je glasno. Vuče njene bradavice. Ne spava. Ne jede. Viče i viče. Što da radi s tim djetetom? Rijeka ga može uzeti. Možda tad sva ta buka prestane. Rijeka voli u pokretu, rijeka ne osjeća raspadanje tijela koje ona osjeti otkako je iz sebe istisnula to stvorenje. Iznad nje nebo prepolovljeno velikim oblakom koji prekriva mjesec i cijeli svemir koji štiti u njih.

Daj da ti, mama, ispričam tu priču. Gore, te zvijezde koje govore tvojim plitkim uzdasima dok plačeš jer ti je hladno i jer si gladna, one su daleke tisuće svjetlosnih godina. Te zvijezde rađaju se i umiru, poput nas, osvjetljavajući svemir koji je nepregledna hladna pustoš. Ali tamo gdje su zvijezde, postoje i mogući životi i one nesebično cijeli svoj dugi život izgaraju kako bi potpuni mrak ipak bio obasjan. Zamisli, mama, koliko je svemir savršen da je i na to mislio. Ništa ne putuje brže od svjetlosti, osim možda mraka.

Zvijezde, ima ih milijarde, kao i zrnaca pijeska. Mnoge su veće od našeg Sunca koje je stotinu puta veće od naše Zemlje, iako djeluju tako sitne, to je jer su daleko, mama. Iza svih tih zvijezda koje vidimo, postoje i mnoge druge, mnoge već i umrle, čijoj su svjetlosti trebale milijarde godina da dođe do naših teleskopa. Znaš li, mama, da danas možemo gledati skoro u rođenje vlastitog svemira? To vrijeme, moje i tvoje, vrijeme cijele povijesti, toliko je sitno naspram toga koliko je star svemir. Zнала si mi reći da je Zemlja možda i ravna i da nitko osim boga ne može ništa o tome znati. Zнала si mi reći da nikad nisi htjela roditi kćer. Onda bi dugo ljuta šutjela i prala posuđe dok bih ja pokušavala pronaći način da te volim manje. Kad si prema mojoj djeci bila nježnija nego prema meni, znala sam da možda nismo bile krive ni ti ni ja, nego ta prva voda i taj prvi mrak s kojim si razgovarala iznad divlje rijeke. Pričala si mi kasnije da su se rijetki kupali u njoj jer je struja bila toliko jaka da bi ih povukla. Rijeka–grobnica, tako si je zvala.

Zašto te tvoja majka nije bacila niz slapove Vrbasa, nitko nije znao. Tvoja tetka je trčala za njom, i kad je došla do klisure, ona se već okrenula. Odlučila. Plakala si kao da si tek rođena i da si se upravo izborila za svoj prvi udah. Sada si se sudarala s majčinim mrakom i mrakom iznad rijeke. Jesu li ta dva mraka bili gusti kao onaj prije nego si vidjela bijelu svjetlost ovog svijeta? Je li taj mrak, hrđav na tijelu tvoje majke bio toliko hladan, da si morala vikati kao da se ponovno rađaš? Je li to isti onaj mrak koji me još uvijek zaskoči noću kad ne ostavim upaljeno svjetlo u hodniku. Mrak u kojem tijelo više nije tijelo nego tihi žamor svemira, a svemir, beskrajna praznina, doziva. Svake noći osluškujem kako mrak velike pustoši doziva moj mrak.

Gdje smo tada bili mi, dok je jedno gladno dojenče drhtalo u majčinim rukama nad hladnom, divljom vodom? Tetka te je odnijela. Hranila kuruzom i mlijekom. Nekako si izrasla. Nekako su se i tvoja leđa podignula uspravno.

Na njima vječno pljusak šiba i oklagija. Baba ti nikada nije oprostila što te nije sunula u grlo rijeke. Možda bi život tada stao tamo gdje je trebao. Možda ne bi bilo tvoje braće i sestre. Možda bi se putevi razmrsili, tvoji i njihovi. Tko bi tada ostao i u kojoj bih ja priči tražila svoje ime?

Trebala si se zvati Anabela, često mi je majka govorila. Anabela. Pokušavam rekonstruirati. Na jednoj fotografiji ja sjedim u džemperu, brat sigurno ne stariji od tri godine s dudom u ustima (što znači da ja imam najviše pet), otac među nama na krevetu. Radi fotografije pokušavamo biti zagrljeni. Krevet je razvučen, kako majka običava raditi kad idemo spavati. Otac tada nije mogao imati više od trideset pet godina, a u njegovom osmijehu velika rupa, zubi koji su ispali već tada dajući ustima samo dva oslonca sa strane. Dva zuba u pokušaju osmijeha oca koji je tada bio ne puno stariji nego sam ja sada, a izgledao je onako kako je izgledao svih narednih godina, kao da će ga smrt već sutra susresti i odnijeti.

16

Spavamo u kinderbetima, čak i kad smo preselili. Već smo pošteno zakoračili u školu, ali kinderbeti su bili veliki dovoljno da stanemo u njih, a novaca nije bilo.

Kad nam već noge ne mogu biti u drugačijem položaju nego skupljene, kupuju nam francuski ležaj na kojem spavamo oboje, brat i ja, a ležaj stave, kao i nekad kinderbete, u kuhinju. Nikad zapravo nismo imali takvo mjesto koje bi se moglo nazvati pravom kuhinjom. Dok smo živjeli mi u jednoj sobi, a baba i ded u drugoj, mama je uvijek kuhala u njihovoj sobi, na njihovoj peći. To se nije promijenilo kad smo jednu posuđenu kuću zamijenili drugom, i dalje je mama kuhala u njihovoj sobi gdje su opet smjestili veću peć na drva od one koja je grijala sve nas koji smo spavali u dnevnoj sobi i kuhinji.

Zašto se moja majka udala za mog oca? Jednostavno, ono što je on nudio činilo joj se bolje od onog što je ostavila.

Što je kuhinju činilo kuhinjom? Tamo je bilo nekoliko kredenaca i dva viseća elementa. U njima su spavali tanjuri. Kasnije je doselila u našu sobu, našu kuhinju i jedne električna pećnica. Ili nije? Jesam li to umislila, da je mama jednom ipak, prije nego su obnovili kuću na selu, uspjela uštedjeti da kupi pećnicu pa peče pite i biskvit i ne znoji se ljeti kraj peći na drva? Moja majka kuhala je tek toliko da imamo skuhanu, a uvijek je govorila da je lako raditi fina jela ako imaš čime. Njena kuhinja bila je svedena na osnovne namirnice i najčešće smo jeli prežgane juhe ili pite. Bile su to pite od krumpira, pite od šećera, pite od kiselog zelja, pite od svega.

Otac je bio opća imenica. Kad bih je premetala po jeziku, okus je najčešće bio slan ili gorak, samo u rijetkim trenucima sjetila bih se sladoleda ili čokolada koje je za nas kupovao na placu. Premetanje očeve funkcije na jeziku često je pokušalo doći i do umanjenice koja je trebala omogućiti zbližavanje, ali reći mu tata bilo je i teže nego ga promatrati kao slučajnog stranca koji ne razumije kako je zalutao u svoj život.

Moj otac znao je mnogo toga. Kad bismo ga zamolili, nacrtao bi nam lokomotivu ili konja. Činilo nam se da su živi i da će istoga trena izaći iz papira.

Bio je crn, krezav, mršav. Ruke su mu bile neprestano prljave i takve ih pamtim kad god pomislim na njega, njegove ruke crne su do laktova od motornog ulja.

Voda u krv, krv u vodu

Mačići su umrli. Samo tako, kaže mi mama. Ujutro ih je pronašla mrtve. Oboje. Vrag bi ga znao što je. Već su bili veliki. Već su gotovo preživjeli sve što je trebalo preživjeti. Jesam li ja preživjela?

Kad otac kolje zečeve, njegova ruka uhvati zeca za šiju, a potom ga nosi do panja. Ali nisam sigurna. Sve čega se sjećam od toga golo je tijelo koje visi na starom orahu. Šape su im čvrsto zavezane za najnižu granu, a oni vise glavom prema dolje. Je li otac prvo zečevima prerezao vrat ili ih je poput pilića na panju obezglavio? Je li im davao milost brze smrti? Je im rekao ikada da mu je žao? Koliko je smrti moguće nositi dok sam ne postaneš ta smrt?

Kad mrak prilazi, odbijam ga imenovati. Ruka me uhvati i drži dovoljno jako da nikad ne pronađem to sjećanje, a duboko osjećam koliko se rana iznutra širi. Plašljivo pomišljam na moguća čudovišta. Tko su? Jesam li jedno biće svoga djetinjstva poznavala? Tko je bio onaj tko je prvi pustio mrak? Tko je prvi tko je oderao moju kožu?

Kad bi ih zavezao na grane oraha, otac ih je skidao iz njihova krzna. Većinu života osjećala sam se jednako golo.

Moj život sve više nalikuje mom životu. Spremam polako komad po komad odjeće na za to predviđeno mjesto. Nazivam to svojim ormarom. Iznutra mi govori neka suha tama, zrak ustajao od dosade trajanja i piljevina koja se teško može nazvati drvetom. Namještaj tako izdiše već razgrađen, on je drvo koje je samljeveno i formirano u ormar, ali duša drveta tako beskonačno puta umnožena i dalje je prisutna, ponešto kivna radi postupanja, ali i dalje šapuće gotovo glasnije od buke prometne ulice na koju gleda prozor sobe. Duša drveta prestala je smišljati priče o tome kako je ovaj život samo putovanje do neke konačne točke iza koje slijedi novo putovanje, svjesna je da piljevina u koju su je pretvorili više ne može postati ništa drugo nego ovo što jest. Ona je imala jednu svrhu, ukalupili su je da čuva odjeću i time joj oduzeli sve stoljetne glasove.

Drveće koje poznajem glasnije je od mog ormara. Ali ta glasnoća dolazi iz punine, iz mogućnosti da život nije sveden na stanje jedne poprilično dosadne svrhe. Drveće hvata dva kozmosa, jedan korijenom, a drugi granama i suštinski ništa mi se ne čini pametnije ni mudrije od tog stabla koje je naučilo šutjeti, a govoriti vlastitim oblikom i pustiti korijen dovoljno duboko da opstane kroz vrijeme.

Slobodan Šnajder

Izdajničko srce

18 Ima jedno mjesto u memoarima što ih je, opušten u naslonjaču, ispričao Josip Broz, kojemu je, kao još mladom ilegalcu, konspirativno ime bilo Stari, a sad je bio stvarno na odlasku. Tom je prilikom Broz (kasnije Tito) cuclao cigaru, jednu od onih koje mu je slao Fidel Castro. Dvije su stvari povezivale ovu dvojicu: jedna su te cigare, najbolje na svijetu, a druga je činjenica što su obojica bili nesporne vođe svojih revolucija. I još bismo danas mogli dodati treću: Na sličan se način sada briše ono što su te revolucije ipak postigle, a to su mogle jer su bile autentične. Brisanje povijesti kojemu danas svjedočim u svojem użem prostoru ima u sebi nećeg furioznog. To zatiranje ima u sebi nešto veoma nasilno, i moţe podsjetiti na ono što stari Hegel u *Fenomenologiji duha* zove *furija nestajanja*. Revolucija, upućuje Hegel, ne moţe iznjedriti slobodu, napose ne onu apsolutnu, pa nuţno skonačava u teroru. Nema jednakosti, bratstva, nema slobode, stvari preuzimaju giljotina i gulag. Na kraju ostaje samo ta furija, tako stoji već kod Hegela. On dakako imade na umu Francusku revoluciju, ali gleda jako unaprijed, do u naše dane.

Hegel pak nestao je, kao srazmjerno mlad starac, u furioznom nasrtaju kolere, Tito je uglavnom odţivio što mu je bilo dano, a da se nije radilo o jednoj autentičnoj revoluciji, taj bismo njegov ţivot imali smatrati pustolovnim. Kosac mnogi je put zamahnuo njemu ponad glave, ali je promašivao poantirati; pa čak i ono što se u nogometu smatra »zicerom«.

Takav čovjek kao što bijaše on, isripovijedao je, dakle, svoj ţivot, i to leţerno, kao da i nije bio njegov, kao da, opušten u naslonjaču, s cigarom, gleda neki western, a western je on gledao rado. Naravno, bio je tvrdoga mnijenja da je uvijek djelao na strani Dobra, a da je ono što je u njegovoj revoluciji bilo nasilno imala biti etapa u napredovanju spram stvari slobode. Hegela, međutim, Tito sigurno nije čitao. Hegel i njegova furija na stranu: rekoħ, Josip Broz jako je volio westernne.

Skrenut ću vam sada pažnju na jedan događaj iz doba kada je Josip Broz tek postajao Tito. Pokraj godine 1920., Broz, koji je još bezmalo pa nitko, sa svojom prvom ženom, mladom Ruskinjom, lijepom Pelagijom Belousovom, s trbuhom do vrata, čudnim papirima, pokušava izaći iz Lenjinove države u kojoj je sve još na ugaru. Nećete vjerovati, s njim je u društvu Jaroslav Hašek, koji dakako nije još sasvim Jaroslav Hašek. Sve troje, i dijete u trbuhu, hoće na Zapad. Povezuje ih mnogo toga. Galicija, ranjavanje, zarobljeništvo, pristupanje Sovjetima. Deset godina stariji Hašek, koji se kasnije ispilio u jetkog ali dobroćudnog satiričara, dospio je dobro se iskazati kao crvenoarmejac, dotjeravši do visokog čina. I sad ga je revolucija slala na Zapad kao svojega misionara. A i Broz je sigurno imao neku misiju, recimo, prenijeti revolucionarni plamen na Balkan, samo se to još nije dalo vidjeti onako jasno kao što se u novije doba planetarno prati nošenje olimpijske baklje.

Da bi on u kasnijem životu bio taj koji će o svom rođendanu, naoči svih »naroda i narodnosti«, kao njihov najveći istodobno sin i otac (a i duh sveti), primati u vidu štafete nešto slično olimpijskoj baklji, teško da mu je te davne 1920. bilo na pameti.

A imao je prijeći granicu, i to ne bilo kakvu, već upravo onu dvaju svjetova. Trebalo mu je, dakle, itekako hladnokrvnosti koju su toliki, koji su radili na epu–Tito kasnije opjevali.

Ali čovjek je čudna mašina, a tu mašinu najviše pogoni — srce. Moramo pretpostaviti da su srca tih nekoliko sumnjivaca, kad su dospjeli na samu granicu, stala jače kucati. Tko uopće danas putuje iz zemlje boljševičke revolucije, a da i sam nije boljševik? Drugo bi bilo da bježi, ali ti obično nemaju papire. Zamršeno!

To se, posve retorički, zapitao oficir u dvorištu tvrđave Narva, na granici Rusije i Estonije; dakle, u pograničnom garnizonu. Pokušavam zamisliti dvorište tog sigurno ne posebno veselog zdanja: njegove zidove na koje bi bilo tako lako prisloniti ovu čudačku ekipicu... jedan mrmlja da je Čeh, drugi ne zna što je, očito traži najproduktivniju laž, treća priznaje da je Ruskinja, pak je valjda i onaj kojega očito nosi u trbuhu, kao klokanica u svojoj torbi, Rus, ako nije Čeh, ili bog–te–pita tko; a sve četvero — boljševici.

Svjetska povijest — kao takva, pa onda i povijest evropske književnosti, krenule bi posve drugačijim tokom da je estonski časnik riješio stvar po kratkom postupku, što mu ama baš nitko ne bi zamjerio. Na supstanci nerođenog djeteta, dakle Brozova, ne bi bilo gubitka krivnjom časnika, jer je dijete u Jugoslaviji umrlo odmah nakon poroda. Ali povijest? Ali književnost? Ali ta mala Ruskinja, još jedva punoljetna, koja se, međutim, ne broji? Švejk nije se bavio Ruskinjama, ali Broz se, eto, sjetio... na ovom mjestu memoara i nikad više.

I kad je Broz u svojoj priči došao do toga mjesta, šeretski se nasmijao. Jer cijela ta zгода, koliko god da je bila opasna, bila je zapravo skurilno–komična. Takvi su ujedno i najbolji vicevi koji se daju ispričati.

Budući da su svi zaniijekali da imaju bilo kakve veze s boljševicima, a zbilja, tako pametna budala kakvom se gradio Švejk — Hašek kao praefiguracija vlastite književnosti — nije mogla biti boljševik, dok je Josip Broz nekako izvrtao, posluživši se time da je bio bravar, dakle, istinom, estonski časnik daje pozvati cigansku čergu u kojoj je, kao i svakoj, bilo nadarenih umjetnika, premda više reproduktivnih wunderkinda. Čerga bijaše ranije uzapćena i u sličnom položaju kao boljševici (u očima časnika), budući da tako nešto kao čerga nikada ne vodi računa o granicama i ne da se samo tako zaustaviti na njima.

Ideja časnika, u dvije riječi, bila je sljedeća: On je naredio svircima da odsviraju — pazi sada: Internacionalu! Cigani koje su ustaše »sabrali« u Jasenovcu, hrvatskom Auschwitzu, često su bili prisiljeni svirati cijelu noć, znajući da će ujutro biti smaknuti. U takvoj situaciji, repertoar putujućih svirača mora biti raznovrstan, čak i kad je to utaman.

Zamislimo, dakle, našu boljševičku ekipicu, s očito krivotvorenim papirima (to je časniku dakako bilo jasno, ali nešto ga je kopkalo), koja stoji u vrsti, a časnik ide od jednog do drugog; čerga svira Internacionalu, *tutta la forza*, vodi violina, a jaka je i ritmička sekcija koja ima prenijeti ritam dolazeće svjetske revolucije. O medvjedu koji pleše u lancima nije ništa prenijeto. Časnik svakome od njih prisloni uho na — srce! Ionako prepadnuti, njihova će srca odati posebno uzbuđenje, pače slast, koju upravo osjećaju! Osobito je pažljivo, spustivši glavu na Pelagijin trbuh, osluškivao srce iz njezine nutrine.

Držim da je časnikov prototip detektora laži posve uspio. Imao je dokaz, izdajničko srce odalo je ekipicu. Sam je sebi čestitao na ovoj inovaciji. K tomu, počelo se u dvorištu skupljati nešto publike, glazba se dopala. Pa nije to tako loša pjesmica, mišljaše časnik. Te ih otpusti u Estoniji ovim riječima: »Samo da znate da me niste prešli! Ali da u ritmu Internationale kuca i srce još nerođenog djeteta, to je malo previše. Idite, gospodo, slobodno! Vi ćete pobijediti!«

Moglo je, rekoh, ispasti drugačije. Mogla je današnja *furija nestajanja* još tada krenuti, u estonskoj pograničnoj utvrdi prije točno stotinu godina. No stvari u svjetskoj povijesti stoje tako da nešto ima najprvo furiozno nastati, da bi krenula *furija nestajanja*, koja nikada ne donosi milostivi zaborav Eumenida, već osvetničku mržnju što čeka svoje nove prilike — možda najviše, najgorče, najzasukanije u prostoru koji ovdje zovemo jugoslavenski arhipelag: otoci koji se razdaljuju; more između njih sve je veće, kopno sve je manje. Broz je zaslužan za jednu socijalističku državu koja se sastojala od republika. Jaroslav Hašek pak podigao si je papirnat spomenik u besmrtnom liku Švejkovu; velim papirnat, ali *aere perennis*, trajniji od mjedi. Titovi su spomenici bili od prave bronce, no čini se da ona samo simbolično traje dulje. Ali je srce Brozovo izašlo jače. Hašek, naime, umire od zatajenja svojega srca, samo tri godine nakon ove njihove zajedničke pustolovine na estonskoj granici. Brozovo pak srce preturilo je još jako mnogo toga.

Stotinu godina kasnije, elem godine Gospodnje 2020., dogodio se jedan fantastični, a i furiozni *re-make*, ali dakako usavršen u skladu s napretkom koji je učinilo čovječanstvo, ovoga ranog prototipa detektora laži. Estonski časnik reinkarnirao se u umu nekog visokog policajca našeg doba koji je, dakako, informatičar. Nakon što je desetljećima postojao neki prijelazni oblik detektora laži, koji je, međutim, isto tako mjerio otkucaje srca, ali više mehanički, sad se vidi kako stvari idu naprijed. Ja sam osobno imao čast iskusiti taj prijelazni oblik, u doba šezdesetosmaške pobune te vam mogu jamčiti da to iskustvo nije ugodno: Srce uvijek izda!

Čovječanstvo je, kako je i red, u svemu napredovalo, nove su tehnologije preuzele nadzor nad ljudskim srcima o kakvom estonski časnik, koji je, tako-reći, manuelno, brojao otkucaje srca sumnjivaca, bio bi se zaprepastio koliko je njegovo iznašašće usavršeno. Ono je doživjelo svoju prosvjetljujuću reinkarnaciju.

Radi se o sljedećem: na hrvatskim granicama naspram istoka, dakle na rubovima buduće schengenske granice, prošle su godine postavljeni uređaji, fantastično osjetljivi, koji su u stanju *registrirati kucanje ljudskih srdaca* u zatvorenim kamionima i kombijima! Emigrantska srca kucaju i inače pojačano, a pogotovo u pokušajima da se nevoljnici dokopaju svijeta, ako ne boljeg, a ono svakako trenutno uređenijeg, i tako spase gole živote. Emigrantska srca su izdajnička srca, iako o Internacionali nitko više ne govori. Za razliku od estonskog časnika koji je pustio ljude, zadovoljivši se time što ga nisu namagarčili, ovi instalirani doušnici — slušači ljudskog srca — ne opraštaju nikome to što mu srce pojačano kuca.

Jadno srce: 5 litara krvi na minutu; do 20, koliko ih zna potisnuti u svaki kutak ustrašenog tijela u situaciji koja je opasna, i kad se radi o životu ili smrti.

No imade u svemu tome jedna skoro pa fundamentalna razlika. Estonski detektor u formi uha gospodina graničnog časnika htio je razabrati što ta srca, koje je oslušnuo, pogoni u idejnom smislu. U osnovi, to su htjeli postići i kasniji uređaji koje poznamo (upoznao sam ga) kao detektore laži.

Međutim, ovo novo usavršenje stare zamisli uopće ne služi tome da se utvrdi to gdje ovo ili ono srce politički stoji. Već isključivo i jedino tome da se utvrdi čuči li u kmici kamiona neko ljudsko biće. Koje to naravno i nije u pravom smislu riječi, iako imade srce.

E pa živio napredak! *Égalité, liberté, fraternité!* Ovo posljednje napose: bratstvo ljudskog roda. Internacionala ljudske bijede.

Djetetu, čija je slika obišla svijet (ali čemu?), kad je bilo izbačeno na obale Mediterana, te kolijevke kulture Zapada, nitko nije osluškivao srce. No zašto je ta kolijevka spram njega bila tako okrutna?

22

Iako sam veći dio života živio u nešto mekšem socijalizmu, koji je uistinu imao i neke ljudske crte, svaki je moj prelaz granice bio popraćen pojačanim kucaњem srca. Ne mislim da je za to bilo nekog stvarnog razloga, barem ne u mojem slučaju. Premda je upravo mjera oduzimanja putovnica bila česta mjera protiv onih koje je država smatrala svojom ugrozom. No u tom arhipelagu barem nije bilo granica, niti su putovnice bile potrebne: sama ideja bila bi apsurdna. Sada pak, oko nas u Hrvatskoj naprimjer na svakih stotinjak kilometara ili manje koči se neki granični prijelaz, novosagrađen, reprezentativan, kao da je svaki od njih neka Kapija pobjede (*Arc de Triomphe*), osvjetljena, često besmisleno zakrčena ovom ili onom srditom mjerom ili protumjerom; zavađeni narodi ponašaju se kao zavađeni školski razredi. Da bi čovjek danas doputovao svojim autom iz Zagreba do Novog Sada, a hoteći izbjeći dosadu autoputeva, mora triput izaći iz Hrvatske, odnosno triput se u nju vratiti, da bi se nekako probio, a sve vozeći istim dnom mora Panonskoga, do »srpske Atene«. I to u jednom svijetu u kojemu granica između Njemačke i Francuske jedva da je obilježena: prazni kontejneri, nikakva posebna rasvjeta, jedna tabla na jednoj strani koje piše »Njemačka«, na drugoj »Francuska«. A što su sve oni jedni drugima činili!

Sve su činili što se činilo i u »proklesoj zemlji Balkan«, kako glasi stajaći epitet za moj dio svijeta na jeziku njemačkog žurnalizma.

Isto je s granicom Belgije i Francuske. Boravio sam neko vrijeme na samoj razdjelnici Francuske i Belgije, u tamnim šumama išaranim mnogim grobištima, u stablima se kojih i danas znade naći metak zaostao iz Prvoga svjetskog rata. Ali granica na lokalnim cestama nije obilježena, lako sam je prelazio, zavolio sam jako belgijske taverne... Jedini koji se još interesiraju za granice u civiliziranom svijetu jesu operateri mobilne telefonije; oni su u stanju upozoriti vas ako samo korak učinite u »tude«; a to znači tamo gdje oni ubiru svoj profit, a ne Francuzi. I to se jedino broji.

Kako mobiteli nisu daleko od toga da potpuno preuzmu kontrolu nad našim kretanjem, pretpostavljam da je daljnji korak u tome da nam mjere naša izdajnička srca. Recimo, ide na TV-u govor novoga oca (ili barem strica) domovine, a politička policija, koje naravno nema, odmah zna jeste li vi dobra i poslušna djeca svojega naroda, ili vam srce kuca izvan ritma, po svojemu, a nizašto.

Jerbo takva je mašina čovjek: sve stoji do hidraulike. Stari su pak o srcu mislili drugačije. Nije li Chopinovo srce, potopljeno u konjak (to je izraz ljubavi), prošvercano iz Pariza u Varšavu da bi bilo čuvano u crkvi Svetog križa poljske metropole? A to je tek jedno od slavnih srdaca čovječanstva. Danas srce dolazi na bombonijerama i kao emotikon.

A ipak, jako je teško zatomiti izdajničko srce.

Alojz Majetić

Hefestova proteza

(ulomak iz romana)

KROTITELJ

23

Drugi nisu kao ja. Mene privlači sve što je zabranjeno, ili je nerješivo, ili je nedohvatljivo. Opčinjava me kroćenje. Ima ih koji vole krotiti divlje konje. Ima ih koji znaju kako zmiju nagovoriti da štrcne svoj smrtonosni otrov. Ja krotim tvrdoću: željezo, čelik, broncu, gus, mesing, žene. Napredujem. Sve uspješnije svladavam sve što nije žensko. Sa ženskim se i dalje mučim. Svako malo naiđe žena koju ne mogu oblikovati po svom ukusu.

Moj susjed izrađivao je elemente od kovanog željeza. U modi su bile ograde od kovanog željeza i posla je bilo preko glave. Kao dječčić posjećivao bih ga u radionici očaran kako mudro kroti željezo i izrađuje sve ljepše ukrase koje je dodavao ravnim šipkama. Dolazilo je do situacije da mu je trebalo nešto pridržati ili dodati ili donijeti iz skladišta: tu sam bio ja, u petoj brzini priskočio bih u pomoć majstoru Skenderu. Znao bi skinuti zaštitnu rukavicu i pogladiti me po kosi. Bio sam tog trena u sedmom nebu. Prešlo mi je u naviku, svaku slobodnu minutu odvajao sam za odlazak u kovačnicu.

— Mali, razmisli da prijedeš kod mene za stalnog pomoćnika. Plaćao bih te po satu, ne računajući vrijeme kad bih te podučavao.

— Već sam razmislio. Prihvaćam ponudu.

— Počinjemo odmah. Dobit ćeš pet kuna po satu.

Poskočio sam, bacio mu se u zagrljaj. Suradnja je krenula. Željezo sam motao kao špagete. Kad smo počeli raditi s čelikom Skender me upućivao:

— Prati kada užareno sječivo iz crvene počinje prelaziti u bijelu boju. Kist mu je žar koji nastaje u disanju našeg električnog mijeha. Promatraj razlike koje nastaju ovisno o veličini predmeta. Od vatre nema boljeg slikara.

Slikao sam i slikao. Iz bijele oštrica je prelazila u plavu boju. Umakao sam oštricu u vodu i tako kalio čelične predmete. Nisu se lomili, dodatno su posta-

jali čvršći. Po potrebi kalio sam i željezo. Ali od prve sam se zaljubio u čelik. Takve boje nema ni jedna druga kovina. Kad bi se čelik ohladio prislanjao sam ga uz lice, štoviše neke bih čelične predmete nježno poljubio, gotovo redovito kad su to bili mesarski noževi.

Skender se ozlijedio, umro je od sepse. Meni je ostavio kovačnicu. Na vrijeme došao je i bilježnik, uredno je obavljena cijela procedura darovanja. S dvadeset i jednom godinom bio sam vlasnik i glavni majstor kovačnice »Hefest«. Novi natpis izradio sam slovima kakva nikad nitko još nije vidio. Postala su važni dio logotipa i još uvijek su u imenu mojeg današnjeg istraživačkog laboratorija. Kad su i mene počeli zvati nadimkom Hefest sve manje ljudi zvalo me pravim imenom ili prezimenom. Sve manje sam bivao Josip Rački.

Jasminka me zatekla baš kad sam ljubio vršak bodeža. Taj vršak, sitan i prodoran, postao je podatan jer se u njemu sakrila naša ljubav.

S jedne strane sam visoko glup, s druge neizmjereno uzvišen. Sjedimo i pričamo, a ja se ne usuđujem staviti ruku na njeno koljeno ili ne daj Bože malo iznad, bliže centru Svega. Ništa slično ni njoj nije padalo na pamet. Znali smo satima pričati.

— Žurim, moram ići — rekla bi iznenada i već držala kvaku na vratima.

— Ti si carica vremena, tako je kako ti kažeš, tako je bilo uvijek i tako će ostati — ustao sam iz trosjeda i kad sam stigao do vrata Jasminka je bila već u svom autu.

Jako se mijenjala. Svaki put je bila nova. U početku raspravljali smo o usijanjima mojih materijala, o bojama i oblicima, o pretvorbama koje nastaju u prirodi, a onda me vodila u geološku povijest Zemlje, a nešto kasnije u astrofizičke zakonitosti. Gutao sam skoro otvorenih usta njene riječi. Nešto zbog njenog magnetskog lika, ali sve više zbog toga što su me sadržaji govorenog isto tako magnetski privlačili.

Što je bilo dominantno? Kako kada! Kad bi sa zvukom automobilskeg motora Jasminka nestala iza ugla mojeg zdanja pokušavao sam ocijeniti što me više oćaravalo. Sad je prevladavalo jedno, a poslije treptaja oka drugo. Kako kada! Njen lik se toliko mijenjao da sam se našao isprepleten njenom ljepotom toliko temeljito da me to proganjalo do sljedećeg jutra. Teme pak s kojima je suvereno vladala, mene pubertetski neukog jednako tako su dovodile u trans. Kako kada! Jednom lik, drugi put razgovor pomicali su težište mene cijelog.

Nije mi bilo drago kad bi zbog poslova upadao Vjeko. Kratko bismo dogovorili što mu je raditi, ali on bi stajao kao ukopan. Jasminka je nastavljala svoju priću. On je, vidjelo se, također bio oćaran. Nisam ga htio otjerati. Znao sam koliko mu je visok IQ i nije bilo fer da mu uskraćujem nova saznanja. Vjeko je sam procjenjivao kad je vrijeme da se pokupi. Uostalom, bilo je poslova koji nisu trpjeli ni sekundu odgađanja.

Je li Jasminka bila s nekim u vezi? Je li slobodna? Nisam mogao biti siguran ni u jednu opciju. Na drugoj strani gradića imala je svoju web-firmu, bila

je majstor za web-dizajn. Vjeko je pregledavao njene kreacije na internetu. Doista su bile vrhunske. Vjerojatno je zarađivala sasvim pristojno, tim više što je radila na neograničenom tržištu. Vjeko je spominjao čak i neke kineske velike firme, a onda i neke iz državnica za koje nismo ni znali gdje se nalaze. Jasminka je bila međunarodna mačka. Ipak, sumnjam da je osim sa mnom i donekle Vjekom imala prilike tako zanimljivo razgovarati. Za nju sam uvijek nalazio vremena. Nikad nije dolazila najavljeno.

Ušutjela je i izgledala kao da je nešto muči. Strpljivo sam pričekao da kaže o čemu se radi.

— Ne bih smjela ići u hotel. Mogu li prespavati kod tebe?

Nisam pitao zbog čega ili radi čega. Prikrio sam da sam šokiran. Rekao sam joj da imam tri slobodne sobe.

— Najmanju te molim! — bila je kratka i dala mi do znanja da ne želi daljnju raspravu.

— Dobro, soba je u potkrovlju, ali ima kupaonicu i sve što će ti trebati — dodao sam. Osmijeh joj je prešao licem. Stvar je bila riješena.

Noću sam se nekoliko puta budio. Prevrtao sam se na mukama: da odem u potkrovlje, s isprikom ili bez? Da samo banem u sobu? Da se javim mobitelom? Kratko bih zaspao pa se opet budio i tako ne znam ni sam koliko puta. Prije nego sam se probudio njen auto već je zamakao iz ugla.

25

LUTKA

Jasminka je rekla da nisam normalan. Dolazila je svaki dan, samo poneki bi preskočila, gledala me kako nadograđujem kovačnicu, kopam, zidam, žbukam, nanosim boju jednu različitiju od druge, a usput instaliram podno grijanje i kojekakva druga čuda.

— Što će ti ta rupa na stropu? — pitala je iskreno iznenađena tim otvorom koji nikako nije mogao spadati u normalni prostor.

— Ovdje će izlaziti viškovi — odgovorio sam mudro.

— Viškovi? Čega viškovi?

— Mnogo čega! Veći dio do danas nepoznatih tvari. Čuda rađaju čuda.

— Oprosti, Hefi, kako znaš da će se tu, u tvom prostoru, stvarati čuda? Da nisi za dlaku izvan mogućeg?

— Ne za dlaku, za tisuće dlaka sam izvan.

— Izvan čega?

— Izvan svijeta kojim ti hodaš ... Točnije, u svijetu u kojem se ti krećeš tvoja osoba i tvoj šarm spadaju u neki drugi svijet ... tako da i ti spadaš u čuda.

Nisam je zagrlio. Moglo bi se reći da je odrvenjela, ali kao ni inače nije samo tako popuštala. Pružala bi otpor tamo gdje to nisam očekivao. Baš suprotno, mislio sam da sam je slomio, a ona bi se tog trenu izvila, izvukla, uda-

ljila, pretvorila u lutku. Jednostavno bi se umrtvila. Ni života ni mesa nije više bilo u njoj.

Mnogo toga je ona znala, a kad i nije znala njeni su algoritmi spajali nespojivo i svladavali i najveće prepreke. Ti su me njeni algoritmi pretvarali u roba. Bezbroj puta mi je dolazilo da kleknem pred nju i priznam da bez nje moj život ne bi imao smisla. Ne znam bih li postojao.

Nisam joj dugo vremena priznavao odakle moje ropstvo. Nisam se bacao na koljena pred njom. Neki me vrag tjerao da glumim superiornost. Volio sam se igrati igre skrivača. Nisam volio otvorene karte.

Ipak, Jasminka je svojim algoritmima otkrivala mnogo veće tajne od moje jadne, muške potrebe da izigravam skromnost.

Kovačnicu sam proširivao jer sam na taj način iskušavao druge vještine. Nikad prije nisam radio sa zidarskom žlicom. Tu i tamo bih vidio kako majstori zabacuju žbuku na zid i divio se s koliko znanja i spretnosti uspijevaju mješavinu cementa, vode i pijeska zadržati na okomitim ravninama. Žbuka mi se činila kao vrsta neobične želatine koja se nevidljivim capicama hvatala za zid. Među njima, zidom i žbukom, stvarala se erotska povezanost. Morao sam to isprobati. Sumnjam da je Jasminka mogla to odmah razumjeti.

Bio je još jedan razlog da proširujem kovačnicu: trebao sam prostor za radnje koje uglavnom nisu imale nikakve veze s kovačkim poslovima. Vuklo me da istražujem. Ljudi su tako malo znali o bogatstvu koje je pred njima. Nisu ga ni primjećivali. U njihovo zapažanje stalo je samo ono što nije bilo ni preveliko ni premaleno za njihova čula. Kroz stoljeća pojavio bi se neki Galilej i obradom stakla otvarao nebeska prostranstva. S takvima sam se uglavnom družio.

Jasminka jest i nije spadala u naše društvo. Da nije bilo njenih algoritama i njene neobjašnjive ljepote kao i njene neshvatljive potrebe da se iznenada distancira, pitanje je bismo li se već nekoliko godina bavili jedno drugim. Nije se čak moglo reći ni to da smo u vezi — jesmo, ali i nismo bili u vezi. Osim radionice, morao sam proširiti i vezu s Jasminkom. Zrak kroz koji se ona gibala pretvarao se u tekućinu koja nije bila ni voda ni fluid. Jasminka nije bila svjesna da proizvodi stvari kojih nigdje drugdje nema i nije ih bilo prije nje.

Jasminka nije hodala, lelujala se mijenjajući svijet.

VIVALDI

Vjeko Majnarić bio je moje drugo ja.

Dugo smo se znali, upoznali smo se dok je još razbijao glavu rimskim pravom i posebno imovinskim zapetljancijama. Vjeko je imao dva a možda i više mozgova. U razgovoru sam mogao šaltati s jednog njegova mozga na drugi, ovisno o temi, o problemu odnosno teškoći. Postao je moj pravni savjetnik. Lukavo je sklapaio ugovore sa strankama, nitko nas nije mogao nasanjkati ni

prevesti žedne preko vode. Vjeko je bio od onih pravnih mahera koji su mogli pisati uzbudljive romane. Vjeko je predviđao. Imao je veliki dar otkrivajući iza svakog grma zamku. S te sam strane bio osiguran. Posao sa željezom bio je s moje strane osiguran vrhunskom obradom kovine, a sa strane Vjeke Majnarića bio je papirološki nepoderiv.

Dvorce građene u slavnim danima nacije ili države ili nekog velikaša sve je teže održavati. Plove kroz povijest kao Titanic, pitanje je dana kada će se sudariti s financijskom ledenom santom. Jedan takav Titanic iz 18. stoljeća bio je u vlasništvu zagonetno bogatog Henryja 505 kako su obični građani nazivali Pavla Krašića. Sve što je u dvorcu ili na njemu bilo metalno posnimali smo, a kad se radilo o slitinama detektirali smo postotke sastojaka, sve je moralo biti nepogrešiva kopija originala. Trebali smo raditi kao da smo majstori iz 18. stoljeća, kao da smo i mi kopija tadašnjih kovača.

Pravni dio prepustio sam Vjeki. Na njegova bezbrojna pitanja i potpitanja svesrdno sam odgovarao. Često se radilo o rokovima kao i o usklađivanju pojedinih termina i radova. Vjeko je napravio prednacrt ugovora na dobrim četrdesetak stranica. Dali smo rok Krašiću da ga razmotri do kraja mjeseca. Svaki normalan bi taj rok smatrao više nego dovoljnim. Vjeko je međutim nekoliko puta odlazio do Krašića jer se usuglašavanja nije moglo obaviti putem elektroničkih medija. Živa prisutnost još je uvijek bila nezamjenjiva.

Tih dana pojavio se u meni prvi tračak sumnje. Shodno mom sustavu prvo sam svu pažnju usmjerio na Jasminku, a samo krajičkom oka na Vjeku. Događa li se nešto među njima? Događa li se među oboma ili je događaj jednosmjernan? Ima li ikakve jeke ako se u nekome od njih počeo rasplamsavati požar koji se u pravilu ničim ne može ugasiti? Hoću li ostati bez Jasminke ili bez Vjeke ili bez i Jasminke i Vjeke?

Slučaj ili nešto drugo htjelo je da se njih dvoje sve češće susreću u mom prostoru. Ništa posebno, ali sama učestalost izazivala je sumnju. Prije se znalo dogoditi da se nisu vidali po desetak dana, a sada se dnevno vide desetak puta. Nešto je poremećeno. Nisam mogao otkriti s koje strane vjetar puše. Nisam filozof i nisam razmatrao što uključuje pojam slučaja. Jednog dana kad je Vjeko bio u posjetu kod Krašića sjeo sam pred njegovo računalo i pregledao Vjekinu elektronsku poštu. Ništa, baš ništa sumnjivo. Kad sam već tu hajde da virnem u poruke. Ha! Našao sam cijelo čudo poruka i porukica koje je razmjenjivao s meni nepoznatom ženskom osobom. No to nije bila moja (moja?) Jasminka. Na fotki je bila meni nepoznata ženska, ni jedna pojedinost nije upućivala na Jasminku. Tko je zapravo ta ženska? Vidio sam da je rijetko kada odgovarala na Vjekina nabacivanja, ali, ali! Odgovori su počeli zračiti toplinom. Nisam znao tko je ona i gdje je.

Dok smo bili u fazi ispitivanja pojedenih metala — jer oni od prije dva i više stoljeća i ovi današnji nisu bili potpuno isti, čelik iz onih vremena i ovaj današnji mogli su se, ovisno o nizu čimbenika itekako razlikovati — uključio bih Vjekin kovački mozak. Ne moram ni reći da je taj mozak bio gotovo iden-

tičan mojem mozgu. Bolje reći jednome od mojih nekoliko mozgova. Kako se boja čelika mijenjala pod naletom zraka iz električnog mijeha Vjeko me u jednom trenu uhvati ispod miške i vrlo glasno izgovori:

— Ovaj miris ima Jasminka!

Podigao je glavu i raširenim nozdrvama upijao miris čelika koji je mijenjao boju u plavu.

— Da, to je njen miris — rekao je otvorivši oči. Pogledi su nam se sreli. Obojica smo bili zbunjeni. Nisam znao što bih rekao.

— Miris nalik kojem mirisu? — pitao sam ga praveći se da mi to i nije baš nešto važno.

— Miris je isti kakav ima Vivaldijevo »Proljeće« — ispali Vjeko bez razmišljanja.

Njegova izjava je u meni izazvala provalu smijeha. Mojem smijehu pridružio se i Vjeko. Naša dva smijeha izgadila su mogući sukob. Kasnije kad sam ostao sam pomislio sam: — Miris Vivaldijeve »Proljeća« piše poruke nepoznatoj ženi! Je li to potvrda da je nepoznata žena Jasminka?

Nastavio sam istragu. Oni su se i dalje prečesto susretali, ali nikakvih drugih indikacija nije bilo. Posao oko dvorca Henryja 505 bio mi je važniji od svega. Dvorac je trebao biti kruna jednoga od mojih umijeća. Već se naziralo buđenje novih saznanja.

Navečer bih se usredsredio na Jasminkino distanciranje. Možda me više privlačilo da svladam tu njenu tajnu nego moguću vezanost za mog poslovnog partnera Vjeku Majnarića koji mi je usput i najbolji prijatelj.

PROŠLOST JE BANULA U SADAŠNJOST

Nisam je odmah prepoznao. Dugo se nismo čuli, još manje vidjeli.

— Danas mi je ročkas! — rekla je pobjedonosno.

— Znam, srce, htio sam te nazvati u deset. Želim ti da osvojiš sve i svakoga!

— Hm! Hvala! Htjela sam osvojiti tebe — rekla je gotovo stidljivo.

— Srce, odavno sam tvoj. Prije nego si se rodila ti si bila moja, a ja sam bio i ostao tvoj.

— Lijepo, ali sve je to na daljinu. Danas bih doselila kod tebe!

— Kod mene!?

— Što je tu čudno. Navršila sam osamnaest godina i mogu živjeti gdje želim i s kime želim. Od malih nogu smo se veselili jedno drugome ...

— Jesi li rekla mami...

— Nemoj da se sada natežemo. Ti znaš zbog čega si se na sigurno uklonio iz majčine blizine i da je Veronika Osterman samo moja biološka mamica. Ni ti ni ja nikad je i nismo doživljavali drukčije. Poznaješ li je?

— Hm, nemojmo oko toga praviti zbrku, kako bismo napravili tebe da Veroniku nikad nisam upoznao!?

— Upoznao i smrtno se zaljubio. Po njenom i tvom pričanju ja sam dijete vaše ljubavi.

— Jasno je da si u ljubavi začeta. Nikad to neću negirati. Dodi! Kako si planirala doći?

— Pješke. Puzeći, na koljenima, četveronoške. Stojeći na rukama. Kotrljajući se. Samo da sam što dalje od Veronike, a što bliže svom mudrom tatici.

— Čekam te.

— Čekaj, brzo sam kod tebe.

— Gdje si zapravo?

— U taksiju.

Prekinula je vezu. Ionako je sve rečeno. Bio sam u malom šoku, ali kad razmislim odavno je bilo jasno da će Ivona odmagliti iz majčinog vidokruga čim to zakonski bude moguće. Imao sam je pravo vidati svaki drugi vikend. Kad je bilo moguće Ivona i ja bismo se sretni od pete do glave zabavljali, šalili, uživali. Rekla bi mi poneku riječ o majčinoj torturi. Ni ona ni ja nismo imali volje kvariti naše drugostvarne trenutke solnom kiselinom koja je izlazila iz Veronike. Ivona samo što nije stigla.

U ono vrijeme živio sam u šašavom, reći ću paranormalnom gradiću Daruvaru. Više mi je odgovaralo takvo otkačeno mjesto nego neka Le Corbusierova legokocka gradogradnje. Prošlost me magnetično vukla niz uličice mjesta. Bio sam mlad i snažan, ništa me nije moglo zaustaviti u mojoj avanturističkoj prirodi. Čega god sam se dotakao pretvaralo se u avanturu. Kad sam se dotakao Veronike Osterman iznad Daruvara pa negdje do ruba Mjeseca prštale su nebeske prskalice. Bio je to najžešći i najmekši vatromet što sam ih ikad u životu vidio. Iz toga vatrometa malo kasnije začuo se plač upravo rođene Ivone Osterman.

Evo, pozvonila je.

U zagrljaju smo ostali malu vječnost. Vatromet iz Daruvara se reprizirao.

— Ovo mi je najljepši rođendan u životu!

ANDELI

Znam da Krašić ima cijeli tim pravnih stručnjaka. Njemu je dvorac bio zamjena za zavičaj. Bio mu je otac i majka, brat i potomak.

Ni meni dvorac nije bio mrzak. Kao i na grobljima isto tako i dvorci odišu životima koji su nekada mnogima bili važni. Osim natpisa na ploči, teško je utvrditi gdje je još nešto ugrađeno u sam dvorac a da je to učinio baš taj netko tko se više ne miče, ne diše, niti mu se može napipati bilo. Ovako ili onako mrtvi su napučili prošlost, a ona neki put brizne većim ili jačim mlazom u naše

vrijeme. Vodokoci simboliziraju pomiješanost prošlosti s kasnijim vremenima. Dvorci su bili špil karata. Dobivao sam želju da dobro ispremiješam sve karte dvorca, da salon za ćaskanje umjesto stola usred prostora ima raskošno ukrašenu kadu ili da na stropu spavaće sobe visi za petu obješen kip Aresa.

Vrijeme je bila moja najdraža igračka. Kopkalo me hoću li ikada vidjeti okrenuti smjer vremena kad vrijeme neće ići naprijed i samo naprijed, nego će stati, pogledati unatrag i kao da je nešto zaboravilo krenuti u smjeru natrag. Kad budemo mijenjali propale metalne dijelove dvorca guske će gakati dok ih budemo čupali iz podloge, lovački rogovi pozivat će majstore da se okupe, munje će paziti kamo im je letjeti. Jedva sam čekao da krenemo s radovima.

Krašić nas je dočekao u invalidskim kolicima. Kolica su bila najnoviji model tvrtke jedne od najpoznatijih, u svjetskom vrhu takvih i sličnih pomagala. Brzo sam uočio polugicu koja je bila loše smještena. Gotovo sam je vidio koliko bi gibanje olakšala da je na pravom mjestu. Krašiću možda to i nije bilo važno jer je imao trojicu istreniranih vozača koji su ga u svako doba dana i noći mogli odvesti bilo do WC-a, bilo do limuzine, bilo preko piste do zrakoplova.

— Gospodine Rački — obratio mi se Krašić u dvorani za ples i štapom upro u kut pun ukrasa — nismo stavili u ugovor, ali iz preambule je jasno da ćete svaku zamjenu napraviti tako da se ni najmanje ne ošteti okolne dijelove. Onom anđelu gore ne smije nedostajati ni nokat na prstu lijeve noge!

— Gospodine Krašić, ne samo prst nego ni zub umnjak!

— Pretjerujete. Mislim da anđeli nisu imali umnjake.

— Kako koji. Sretao sam ih koji su imali trostruke a i četverostruke umnjake!

Bogme nas je izmučio. Obišli smo dvorac iznutra i izvana, usporedili svaki predmet i njegov tretman u ugovoru. Ugovor je bio potpisan kao da su ga uglavila dva kralja dviju važnih država. Nedostajale su samo topovske salve. Kasno popodne smo ručali, navečer se uputili domu svom.

REDUKCIJA

Prvo što sam vidio bilo je zabrinuto Vjekino lice. Gledao me kao čovjek koji se zbog nečega osjećao krivim. Svladao sam se da ne uskliknem: — Ha! Mora da si nešto gadno zabrljao sa Jasminkom! — Iza Vjekinih očiju bile su još jedne oči. Nisam znao čije su, ali malo ispod njih vidio sam bijelu liječničku kutu. Pogledao sam u stranu, lijevu pa desnu. — Gdje sam? — tiho sam pitao. — Sve je u redu — jednako tiho rekao je Vjeko — imali smo sreću! — Čovjek koji je stajao iza njega odmaknuo je Vjeku: — Ja sam Andrija Polić, kirurg u bolnici Unimedico gdje ste dovezeni poslije prometne nesreće. Gospodine Rački, bili ste u jednom stanju, ali sada niste. Vaš je organizam najjači ljudski organizam

koji sam u svojoj dugoj praksi sreo. Uz nešto mojega znanja i vještine sve smo doveli u red.

Kirurg se smješкао, Vjeko nije znao kamo bi gledao. Htio sam se malo podići jer sam bio u ležećem položaju polegnut gotovo vodoravno. Čovjek u kuti dotaknuo me za rame i blago pritisnuo: — Nema potrebe da se mičete. Bez naprezanja! Dajte organizmu ono što je on dao vama. Morat ćete surađivati s vlastitim tijelom ... — nije izrekao sve do kraja,

Jedan od mojih mozgova je dobro radio. Shvatio sam da sam ovdje zbog posljedica automobilskog sudara. Vjeko mi je ubrzano govorio da je iz neobjašnjivih razloga vozač kamioneta izletio sa sporednog puta i zabio se na stranu gdje sam ja sjedio. Za svako reagiranje bilo je kasno. Nekim čudom ludi vozač kamioneta nije imao mobitel. Vjeko je na svu sreću bio pri svijesti i dovoljno pribran da odmah nazove hitnu pomoć. Ja sam bio bez svijesti, kasnije se pokazalo da sam doživio lakši potres mozga i ... Kao i liječnik i Vjeko je tu stao. I njemu je bilo teško izgovoriti što je bilo dalje. A dalje je bilo ono što sam vidio kad sam odgrnuo pokrivač. Noga mi je skraćena od polovice bedra do dolje koliko god ju je bilo. Više je nema. Kao i Krašić i ja sam sada invalid. Jednonogi Jack. Druga noga me poslušala čim sam joj naredio da se malo presavine.

— I što je još otišlo kvragu? — pitao sam vrlo glasno. — Želim cijelu istinu, odmah i do kraja!

Liječnik je opet odmaknuo Vjeku. — Koljeno vam je bilo zdrobljeno, umalo da niste otišli na vječna lovišta zbog jakog krvarenja. Kod trzaja glavom nije pukla ni jedna žila. Sve smo lezije sanirali. No, detaljno o tome sve će biti opisano u otpusnom pismu. Samo ću ponoviti da zahvaljujući vašem čeličnom organizmu možemo sada, evo, razgovarati.

Čeličnom? Da, rekao je čeličnom! Možda je znao koliko smo bliski ja, Vjeko i Jasminka sa čelikom!

— Je li torba s ugovorom spašena?

— Da! Auto se zapalio, ali naišao je vozač šlepera, zaustavio se i svojim protupožarnim aparatima uspješno pogasio vatru. Torba je sretno stigla u bolnicu, sada je na sigurnom kod nas doma.

Najteži dio sam preživio. Slijedi najduži dio: oporavak i prilagođavanje. Hoće li tu biti dovoljan čelik ili ću morati pronaći neku elastičniju leguru?

PESTICID

Na tijelo sam se prijateljskim uvjerenjima postupno privikavao. Uspijevao sam činjenicama gledati u oči. Ni jedanput nisam zaplakao. Gajio sam nadu da će mi pomoći duh.

Duh je, međutim, također bio uzdrman. I njega sam morao uvježbavati ne bih li mu vratio sve funkcije. Nekih se dijelova nisam sjećao. To me nije moglo

obeshrabriti toliko da bih pao u očaj. S raspoloživim dijelovima konstruirao sam povoljna rješenja. Između pakla i raja izabrao sam raj.

Usred rajske šetnje po prostranim krajolicima ljudskog softvera banula je Jasminka. Nju se ne može opisati. Nju ni vrhunska pera kao Oscar Wilde ili Henry Miller ili Francesco Petrarca ne bi uspjeli ni opisati ni opjevati pa se ni ja neću pržiti na toj uzaludnoj kušnji. Jasminka je Jasminka, kratko i jasno.

Milovala me svojim osmijehom. Šutjeli smo. Naš je razgovor tekao bistro kao planinski potočić. Držali smo se za ruke, gledali se u zjenice kroz koje se pretakao nektar. Nešto slično nikad ni s kim nisam doživio. Da sam mogao, kleknuo bih pred Jasminku i zaprosio je. Noga koja je nestala u otpacima nedostajala mi je više nego ikad. Da sam morao birati između Jasminke i noge, ne znam što bih odabrao i koliko bih se premišljao. Prepustio bih sudbini da bira pa što ispadne — ispadne.

Poljubila me u čelo. Ruke su mi bile pokretne. Privukao sam njene usne i dotaknuo ih svojim usnama. Lagano smo se dodirivali usnama, ni Jasminka ni ja nismo otvarali usta. Disanja su nas grijala.

- Hefi — rekla je.
- Jasminka — rekao sam.
- Ništa se neće promijeniti — rekla je.
- Sve će se promijeniti — rekao sam.
- Vidjet ćeš da neće — rekla je.
- Vidjet ćeš da hoće — rekao sam.

Odvojili smo usne.

- Što radi Vjeko? — rekao sam.
- Otkako mi je javio što se dogodilo nismo se vidjeli — rekla je.
- Ovdje kažu da je otada prošlo sedam dana — rekao sam.
- Da, sedam i pol dana — rekla je.
- Varaš li me? — rekao sam.
- Ne varam — rekla je.
- Niste nastavili — rekao sam.
- Nismo ni počeli — rekla je.

Moj crv sumnje bio je imun na ovaj pesticid. I dalje nije mirovao. Svejedno gdje se smjestio. U moju izgubljenu nogu ili u moju sprešanu dušu.

- Ponovi — rekao sam.
- Nismo ni počeli — rekla je.

Primaknuo sam njenu ruku i ljubio joj prst po prst. Pesticid je djelovao. Crv se više nije presavijao.

- Razgovarala sam s liječnicima — rekla je.
- O čemu? — rekao sam.
- O protezi — rekla je.
- I ja o tome razmišljam — rekao sam.

- Znaju da smo često zajedno — rekla je.
 - Bili — rekao sam.
 - Bit ćemo još više — rekla je.
 - To ih nije moglo zanimati — rekao sam.
 - Zanimalo ih je da iz mene izvuku što više podataka o tvom mentalnom sklopu — rekla je.
 - Što će im to? — rekao sam.
 - Napraviti će tako najbolji uži izbor proteza — rekla je.
 - A onda ću ja izabrati jednu — rekao sam.
 - Da, tvoja će riječ biti zadnja — rekla je.
 - Ti znaš koju ću izabrati — rekao sam.
 - Izabrat ćeš onu koju ćeš moći usavršiti — rekla je.
- Naši algoritmi radili su bezgrešno. Jasminka mi je došla u posjetu kad sam već počeo razmišljati o tehničkim problemima s novom nogom.
- Nezamjenjiva si — rekao sam.
 - I ja tebe volim — rekla je.

BRAĆA POLIGLOTI

- Idi, isperi lice — nježno sam je zamolio.
 - Čista sam, kaplja sam rose — rekla je tiho.
 - Takva onda ostani.
 - Na trenutak me svladalo. Bit ću iskrena: ne mogu te zamisliti bez noge po kojoj sam se verala, koju sam stisnutu držala, o koju sam se upirala. Umjesto rose potekne neka suza. Dok se ne naviknem.
 - Navikni se što prije. Jako mi otežava oporavak svako plačljivo lice.
 - Hoću, hoću. Da ti pričam neku priču?
 - Nemoj. Pričaj mi što radiš. Kako se slažeš s Vjekom?
 - S njim? Nemam se što slagati ili neslagati. Vjeko je takav kakav je, neki put mi djeluje kao umjetno stvorenje. Dobro, zna biti i čovjek, ali često i neka naprava. Možda će ljudi u budućnosti biti više Vjeko nego ti, Hefi!
- Navikavao sam je da izađe iz rova. Za nju je to bila otvorena borba, prsa o prsa, sinapsa o sinapsu. Ivona je moje dijete, ali i moja duša bez obzira koliko smo živjeli na popriličnoj zemljopisnoj udaljenosti. Kiselina iz Veronikina srca nije ju dodirivala. Ivona je bila borac koji misli svojom glavom.
- Prislonio sam tu pametnu žensku glavu na svoje neuništivo muško srce.
- Imaš li koga? Jesi li ga ostavila dolaskom kod mene? Je li ti neki junak iz susjedstva zapeo za oko?

Podigla je glavu, pogledala me u oči: — Tata, moj dragi je tisuće i tisuće kilometara daleko. Živi u Tomioki, sto kilometara sjeverozapadno od Tokija. I pravi je Japanac, zove se Haruhito Enokido.

— Gdje si našla tog neodoljivog Enokida?

— Na internetu! Gdje drugdje!?

— Ljubav bez dodira?

— Da, tata, bez dodira, ljubav izvan čula. Taj osjećaj nije ni najmanje nalik na ljubav Veronike i tebe.

— Koliko dugo ste zajedno? Koliko puta ste se posvađali?

— Četiri godine i sedam mjeseci. Posvađali smo se ... ni jedanput!

— Pozovi ga da nas posjeti. Moram ga vidjeti uživo.

— Jasno mi je da si ti generacija »u živo«. Mogu ga pozvati. Samo, kako da ti objasnim ...

— Samo ti reci, nemoj se ni najmanje ustručavati.

— Ma, ti ništa ne znaš o dinosaurima, a Haruhito je sav u proučavanju tih izumrlih divova. Ne znam gdje bi se našla neka dodirna točka ...

— Ja nisam važan. Volio bih da si ti sretna. Da vas dvoje nađete dodirne točke. A kad se dvoje vole, tih točaka ima više nego zvijezda na nebu.

Opet se sagnula i poljubila me u čelo.

— Ti i ja smo se uvijek razumjeli!

— Na kojoj društvenoj mreži ste se upoznali?

— Ni na kojoj mreži. Mi smo gejmeri. Igrali smo prvo u protivničkim timovima, a onda smo se razvili u sam gejmerski vrh. Jedan smo od najboljih gejmerskih parova.

Ušao je doktor Eminescu. — Moja kći Ivona. — Upoznali su se, srdačnost je izbijala iz njihovih osmijeha.

— Hoće li moj tata biti prirodno pokretan? — pitala je Ivona na meni nepoznatom jeziku. I dalje su nastavili razgovor na tom jeziku koji je vukao na francuski koji nije francuski. Ljubazno su se pozdravili. — Gospođica će vam prenijeti sve što sam rekao o vama. Mi više nismo važni, uskoro na red dolazi tehnika. Proteza će biti vaš put u budućnost.

— Popričali smo doktor Ion Eminescu i ja na rumunjskom. Uvijek mi je doživljaj kad mogu s nekim popričati na njegovu materinjem jeziku. Uživam kad Haruhito i ja pričamo na njegovu japanskom.

Zbunjenog kći me uputila u njene performanse: govorila je tečno japanski, francuski, njemački, rumunjski i švedski, a prilično dobro se snalazila na još nekih desetak jezika. Sve zahvaljujući dugonočnim bitkama u carstvu igrica.

— A zašto toliko vremena provodite baš noću?

— Vremenske zone diriraju našim slobodnim satima. Kud Amerika okom, mi skokom!

ALUMINIJ

Izabrao sam dvije noge. Nisam bio baš neki stručnjak u području koje većinu ljudi ni najmanje ne zanima. Bez iskustava s protezama u meni je prevladao dojam. Te dvije proteze jednostavno su mi se intuitivno činile boljima. U konačnoj, nozi pobjednici, prevladala je estetika. Činila mi se ljepšom. Ljepota i proteza — smiješno!

Zastupnik firme »Vertical« bila je cura. Ema je sve znala o protezama. O »Verticalovim«, ali isto tako i o svim protezama koje su se proizvodile diljem svijeta.

— Od čega je, kojeg materijala? — pitam pokazujući prstom na preklopnik kod »zgloba«.

— Od čelika! Kao i većina metalnih dijelova proteze.

Kroz prilično oporavljeni mozak mi sine da postoji kovani aluminij koji je daleko čvršći od čelika, ali je uz to i elastičan i poprilično lakši. Idealan za proteze! Pitao sam se kako to da nitko od proizvođača tako osjetljive robe nije došao do toga. Tim više jer se kovani aluminij koristi i u avioindustriji. Kako će čovjek letjeti ako mu kosti ne zamijene kovanim aluminijem? Preko lica mi je preletio osmijeh. Nije mi bilo ni na kraj pameti da Emi otkrijem što je prouzročilo ovakvu reakciju.

— Molim te da ne dodiruješ protezu mojim batrljkom kad budeš isprobavala odgovaraju li sve dimenzije.

— Imam dolje u autu još četiri proteze makar mislim da je ova ovdje idealna. Provjerili smo na računalu svaku površinu do točnosti od jednog nanometra!

— Dobro, dobro — potvrdio sam iako sam znao da je ovo s nanometarskom provjerom čista reklamna priča. — Pozovi Vjeku Majnarića da ga instruiraš kako će mi postavljati nogu kad ti ne budeš u blizini.

Vjeko se kao da je teleportiran u sekundi pojavio preda mnom, Emom i »nogom«. Na svu sreću imao je onaj dodatni mozak koji mu je omogućavao da bez greške pamti redoslijed radnji čak i kad ih je mnogo i kad ih prvi put vidi. Ema je pak bila robotski precizna i ne prebrza. Opet se osmjehnem jer mi se pričinilo da bi Ema i Vjeko bili idealan par. Gazda iz »Verticala« bi Vjeku da ga vidi sada na djelu zacijelo uzeo u stalni radni odnos. No, meni je Vjeko bio nezamjenjiv jer su radovi na dvorcu Henryja 505 zahtijevali čovjeka koji u tom pogledu može u potpunosti zamijeniti Hefesta Račkog to jest mene.

— Ema, sada si slobodna. Možeš ići. Oko računa i garancija sve će obaviti ovaj gospodin kojeg si upravo uspješno instruirala.

— Ne, ne mogu otići — reče ponosno Ema. — Po standardima moje firme bit ćemo za danas gotovi kad vi napravite pedesetak koraka. Ako ne bude poteškoća...

EMA nije znala da je moj batrljak u punoj snazi zahvaljujući upornim tje-lovježbama, bolje reći nogovježbama. Napravio sam mali koračić. Ništa nije boljelo. Napravio sam korak. Tu sam osjetio da se moj mozak mora dodatno naprezati da bi održavao ravnotežu. Lijeva noga-starica bila je superiorna de-snoj umjetnoj nozi. Mozak i umjetna noga tek su se morali upoznavati. Ni ja ni mozak nismo znali koliko će privikavanje trajati.

S obje strane su me Ema i Vjeko pridržavali. Poslije desetak koraka sam ih zamolio da se malo odmaknu pa ako se zanjišem priskoče u pomoć. Kad bih mozgu dao dovoljno vremena ne bih gubio stabilnost. Kod tridesetog koraka primijetio sam da se Vjeko pogledima nabacuje Emi. Svrdlao ju je pogledom. U jednom času kao da me treba pridržati uhvatio ju je odostrag lagano za pre-divnu guzičicu. Prvi put mi je bilo jasno da je Vjeko rođeni ženskar. Postalo mi je lakše jer sam dovoljno poznao Jasminku koja nikako ne bi podlegla žen-skaru. Svaka pametnija ženska primjećuje takvog tipa i zna da je s njim imati posla još gore nego s alkoholičarom. Vjekina ruka na Eminom dupencu dokaz je da mogu biti miran što se tiče njegova uletavanja kod Jasminke. Odahnuo sam.

Kod pedesetog koraka kad je na red došla umjetna noga naglo sam se okre-nuo. Oboje su bili zbunjeni. Moj »baletni« okret ih je šokirao. Nisu znali što da učine. Stajao sam čvrsto i uspravno, postao sam spomenik samome sebi! A možda i njihovoj vezi. Nije mi promaklo kako je Ema otpuhnula prema Vjeki poljubac ostavljen na jabučicu njenog kažiprsta.

NA LIJEPOM PLAVOM DUNAVU

Trebao sam još jednog čovjeka. Moja kovačka tehnologija počela je zaostajati za novitetima u bezbrojnim područjima pa i mojem vrhunskom obrađivanju metala. Na drugoj, rezervnoj protezi skidao bih stare dijelove i zamjenjivao ih kompozitnim materijalima. Ne onima koje možete kupiti kod razvikanih firmi, nego onim materijalima kojih nigdje nema u prodaji. Zamjenjivao sam ih kompozitnim materijalima stvorenim u mojim radionicama. To je išlo dosta brzo. Došao sam do zida.

— Dovedi mi Emu — kratko sam naredio Vjeki. Ako je očekivao da sam previdio njihovu vezu, ljuto se varao. Samo je kimnuo glavom i svojom ču-venom brzinom se teleportirao.

— Ema, kakva si s gazdom?

— Vidim ga jednom godišnje na domjenku povodom utemeljenja firme.

— Jesi li upućena tko vodi tehničko napredovanje »Verticala«?

— Kako ne bih bila upućena!? Gospodin Nedjeljko Šimenc nas upoznaje sa svim novostima što ih uvodi na našim proizvodima.

— Kako stojite s kompozitima?

— Što bi to trebalo biti?
— Gospodin Šimenc mogao bi više znati o tome. Možeš li mi ugovoriti sastanak s njim?

— Mogu ako mi kažete razlog.

— Imam prijedlog za neke inovacije. Znaš i sama da sam majstor posebne vrste. Pogledaj!

Vjeki sam dao znak da pusti glazbu. »Na lijepom plavom Dunavu« me ponijelo, poduhvatio sam Emu za ruku i rame, bila je nadarena, kao i Vjeko, za brzo usvajanje novih pokreta. Uskoro smo bili u Beču na dočeku Nove godine nije važno koje — plesali smo kao da smo članovi baleta u Bečkoj operi.

— Ne mogu vjerovati. Pokažite mi nogu!

Mogao sam podići nogavicu i vidjela bi se gotovo cijela noga. Radije sam skinuo hlače. Ema se navikla na muškarce u gaćama.

Promatrala je dio po dio. — Tu ste promijenili kut! Ovo nije čelik! Ovdje je bio vijak, sad ga nema! A plešete kao mladić! Kupili ste novu protezu! Koja firma radi tako dobre proteze?

Bila je oduševljena, ali i izgubljena.

— »Vertical«!

— To ne može biti.

— Ako mi dogovoriš sastanak sa Šimencom, tvoja firma uskoro će ih proizvoditi. Bit ćete najbolji u toj branši.

Nedjeljko Šimenc odmah je sve shvatio. Ostao je kod mene cijelo popodne. Pokazao sam mu radionice u kojima eksperimentiram s kompozitnim materijalima. Krio je, kao iskusni poslovni čovjek, svoje oduševljenje.

— Dajem vam tri dana za razmišljanje. Ako ne dođete s konceptom ugovora, obratit ću se drugoj firmi. Imam samo jedan uvjet: u ugovoru mora stajati da meni pripada polovica povećane zarade.

— Brzo sam tu! — viknuo je umjesto pozdrava. Njegovi inženjeri osvanuli su već sljedeće jutro. U ugovoru je bilo sve kako sam tražio. Inženjere sam upućivao ja, a kad bih se umorio na scenu je stupao Vjeko. Treći dan Nedjeljko Šimenc došao je s pravnikom na potpis ugovora. Tražio sam da se unese rok kada će početi s proizvodnjom novih modela proteza. Pojavila se golema limuzina. Došao je direktor »Verticala« Hrvoje Martić s gospođom.

— Ugovor ćemo potpisati, ali prije toga vas molim da otplešete valcer s mojom suprugom Imeldom.

Kad smo otplesali desetak taktova Imelda me poljubila u oba obraza!

HEFOLIT

Nova noga činila me mekšim. Nisam spadao u ljigave mekušce, ali moje sve iskrenije i dublje druženje s novom nogom unijelo je u mene nešto od početaka

života kada su se bića najbolje osjećala u vodi. Postupno sam se odvikavao od života na kopnu, evolucijski sam krenuo unatrag. Nisam imao ambicija da plivam ili igram vaterpolo, ne, samo sam se bolje osjećao u mekome, podatnome, finijem. Bilo je i tu teškoća koje su vrijedile napora da ih se riješi. Uz to su me zaokupljali ozbiljni, pa i vraški ozbiljni skokovi. Osjećao sam u sebi da sam dio novih tehnologija.

Tko bi drugi nego Jasminka postavila udicu koju sam odmah zagrizao.

— Znam da nisi baš neka sirotinja — rekla je i zašutjela.

— Nisam ni siromašan, nisam ni bogat — lukavo sam parirao.

— Predlažem ti nešto što nije preskupo. Postat ćeš bogat kad »Vertical« krene s kompozitnim protezama. Plivat ćeš u novcu — rekla je i opet zašutjela.

— Neće biti baš tako. Oni neće moći pratiti moje svako jutro drukčije kompozite.

— Znam. Tvoj hefolit nema premca. Ali, moći ćeš dodavati na ugovor amandmane. Njihova sudbina bit će u tvojim rukama ... bolje reći u tvojem mozgu!

— Laskaš?

— Laskam! Usavršit ćeš protezu izradom dijelova u 3D printeru...

— Nije bez vruga, skoro da bismo mogli doseći Eminu preciznost.

— I više od toga. Prah za printanje s lakoćom bih dozirao. Toliko u postoci- ma ovog, a toliko onog. Prije ili kasnije dobio bi slitinu još idealniju od hefolita.

Ustao sam i poljubio je u čelo: — Pametno moje. Kako si znala da ću od- mah pristati na tu avanturu?

— Tko te ne bi znao ... Svaku poteškoću želiš što prije svladati.

— Hoćeš li da zajedno uđemo u posao?

— Što ću ti ja?

— Ti bi mogla programirati pislač.

— Ne bih. Radim nešto malo oko programiranja za potrebe web-dizajna, ali za tako osjetljive i složene poslove trebat ćeš uzeti iskušanog programera.

— Nadam se da taj nije neki od onih s kojim me varaš — pokušao sam biti šaljiv.

— Takvog ti nikad ne bih predložila — veselo mi je uzvratila.

— Jesi li ga iskušala?

— Sigurno da jesam. Ne samo ja. Mali je provjeren.

— Još mu majčino mlijeko izlazi kroz uglove usta!?

— Još nije punoljetan. Ali je genije. Šteta što ne voli pričati.

— Dovoljno si rekla. Neka što prije svrati do mene.

Vjeko je dobio zadatak da temeljito istraži ponude i mogućnosti 3D pisalca. Uzet ćemo nešto dobro, najbolje. Moramo samo još vidjeti što kaže Jakša Gr- čić, Jasminkina akvizicija, potrošač digitalnog mlijeka.

Sutradan je na dogovor oko podneva došao 3D mliječni momak Jakša. Dojašio je na električnom romobilu, uparkirao je na jedno od desetak slobodnih mjesta za takvu vrstu vozila, otiskom prsta ugasio i blokirao paljenje motora. Skinuo je kacigu i gledajući po prostoru kao da je detektiv rekao:— Netko od vas mi je preko Jasminke poslao poruku ... — Krenuo sam prema njemu ispružene ruke. Predstavili smo se. — Tu je i Vjeko koji je stigao preletjeti ponude 3D ispisivača — Vjeko je također ispružene ruke prišao bijelom ET-u. Koliko god da smo bili svaki na svoju stranu, ozračje razumijevanja nas je preplavilo. Krenuli smo odmah u radionicu gdje je trebalo postaviti uređaj.

— Vjeko, što predlažeš? — pitao je Jakša mutiranim glasom, muškijim nego bi se od bijelog mladca očekivalo.

Vjeko je na laptopu pokazao fotografiju ovećeg printera. — Koliko sam uspio snimiti ovu mladu industriju, model koji predlažem čini se da bi udovoljavao našim potrebama.

— Da, radio sam na njemu — dometne Jakša. — Nije loš, ali samo prvih pola godine. Poslije toga počinju muke sa serviserima, što i nije strašno kao što postaje poslije godinu dana kad istekne garantni rok.

Počeli smo izabirati iz Jakšina asortimana. Bilo je tu svega i svačega. Velik broj uređaja ispisivao je u reljefu i bareljefu razna ispućenja iako je bilo jasno da će se koristiti prije svega za izradu portreta, a još više autoportreta. Ljudskoj potrebi za veličanjem nije se moglo stati na kraj. »Sve, sve, ali poslije mene!« — kao da je stršalo iz svake ljudske glave. S novim tehnologijama razvijala se i nova narcisoidnost.

— Pokažite mi što točno ćemo raditi u 3D tehnici — tražio je Jakša pre-mještajući šljem pod drugu mišku.

— Šljem možete odložiti na ovaj stol ovdje — ljubazno će Vjeko. — Hvala — uzvratiti Jakša i stavi šljem na potpuno prazan stol.

Pažljivo je promatrao protezu. — Od čega je?

Detaljno sam objasnio komponente legure, analizirao svaku pojedinost, doktorirao sam na sebi. Malo sam se i inatio pitajući se kad će Jakša izgubiti živce. Najzad sam shvatio da je Jakša čovjek u nastajanju koji nema vremena za gubljenje živaca. Bio je spužva. Sve je upijao, hranio se znanjima.

— Mislim da sam razumio što ćemo raditi. Evo, ovaj uređaj je idealan — začas je na svom laptopu otvorio stranicu s 3D pisačima i u roku keks odvojio jedan veličine putnog kovčega na Divljem zapadu.

I sve drugo smo brzo dogovarali. Jakša neće cijelo vrijeme boraviti u mom Centru, dolaziti će po potrebi, a raditi za računalom kod sebe doma. Bilo bi i njemu, a pomalo i nama nezgodno da se tu mota živ čovjek umjesto da kopulira s programima koje uvodi u život.

PLOČE

Mnogo sam se kretao. Vježbao sam sebe, a dodatno još i nogu koja mi je uvijek trebala biti na raspolaganju. Obilazio sam pogone. Poslije svega bih završio u svom poslovnom tornju. Rješavao poteškoće. Od milijuna kombinacija izabirao sam onu koja mi se činila korakom u budućnost. Ploče vremena dosizale su već dimenzije piramide. Energiju u meni stvarao je sam problem. Bez problema bio bih teret sebi i svijetu. Vukao me Svemir. — Pričekaj još malo — molio sam ga. — Moram prvo riješiti mnogo toga ovdje na Zemlji. Poslije me se nećeš samo tako riješiti. Kad uđemo u klinč neće biti suca da nas razdvoji. Postat ćemo nerazdvojni.

Volio sam tepati Svemiru. O tome nikome ni riječ nisam rekao.

40

Iz osmatračnice vidim da mi dolazi moje premilo dijete. Dao sam joj punu slobodu. Prihvatio sam njenu želju da dobije vremena kako bi odlučila čemu da se posveti u životu. Bila je oštro protiv toga da mlad čovjek ulijeće na životnu stazu kojom će ići do samoga kraja, a da u početku nije imao prilike upoznati što ga sve može očekivati na tom sudbonosnom putu. Osim toga, više nego korisno je i upoznavanje alternativnih putova.

Promatrao sam svoje neodlučno dijete, primijetio da je Ivona potištena. Tjeskoba joj je izvirala iz očiju. Kad mi je prišla jedva sam držao mučni teret koji je tutnjao u njenoj duši.

— Reci! — bio sam prividno strogi otac.

— Enokido i ja smo noćas bili do nogu poraženi.

— Igra ne bi bila igra da ne uključuje poraze.

— Ne radi se o tome.

— Nego?

— Nije problem u nama.

— Nego? Reci već jedanput!

— U tehnici. Moja oprema jednostavno je prespora. Gubit ćemo zbog toga sve češće.

— Što kaže Japanac na to? Kad će konačno osvanuti kod nas?

— Rekla sam ti, doći će kad uhvati vremena. Za igru ne mora ništa reći.

Oboje znamo da bez vrhunske tehnike nema vrhunske igre. Ne možeš ići na Formulu jedan traktorom.

Naslućivao sam da je Ivona ovisna o financijama. Na vrhu jezika mi je bilo da kažem da isto tako kao kod Formule jedan ni u jednom vrhunskom poslu ne možeš opstati ako je kod tebe bilo koji pogon traljav.

— Ljubavi, novac ne smije biti u pitanju. Zabranjujem krpanje. Ne možete ti i Japanac raditi za suhu šljivu.

— Što bi ti učinio na mojem mjestu?

— Rekao bih ocu koliko mi treba da obnovim svu opremu koju zahtijevaju vrhunske igre.

U njenom tamnom pogledu počela se nazirati svjetlost džepne svjetiljke.
— Reci, ne oklijevaj!

Bljesnuo je reflektor. — Sve ću ti vratiti. Kad budemo pobjeđivali novac će krenuti.

— No, jesam li bio jasan? Reci koliko ti treba i dobit ćeš.

— Puno, puno mi treba. Moram se onda dogovoriti s Haruhitom kako bismo imali opremu iste kvalitete.

— Ne brini, Ivona. Poslovi se kod mene dobro razvijaju. Kad budeš znala što moraš nabaviti samo reci, račun će ti biti otvoren.

Vremenske zone su i u ovom slučaju rezale svoje ploče. Morat ću što prije svladati kretanje među tim pločama da ne bih gubio ni najmanji dio bilo koje od njih. Atomski sat ionako ću uskoro trebati kad uđem u biotransformacijska bespuća.

JAPANAC

41

Prvi Japanac u mojem dvorištu, u mojoj kući, u sobi moje kćeri, Haruhito Enokido spavao je u krevetu moje Ivona. Noću su bili bučni. Zbog igrice. Dio zvukova proizlazio je iz njihovih glasnica, a onaj nešto neobičniji iz podrhtavanja upravljačkih sjedišta, iz oružja svih vrsta, iz glazbenih opisa atmosfere u nekim scenama. Da, morao sam platiti dvostruku gejmersku opremu. Japanac neće dovljučiti opremu iz svoga doma, tako je obznanila Ivona. Neće je ni odnijeti kad se jednoga dana bude vraćao. Dobro će doći mojoj miloj kćeri kad se nešto pokvari. Umjesto Enokida bit će tu dijelova za totalnu ili za djelomičnu zamjenu sve dok tehnologija ne zagrabi u nove gabarite.

Na svu sreću Enokido je vrlo rijetko spominjao dinosaure. Ni po čemu se nije moglo zaključiti da je to njegova životna tema. U naše dvorište nije dopremljen ni jedan dinosaur. Kretali smo se mirno, bezbrižno, nije postojala opasnost da nas zasjeni golema sjena i sekundu kasnije zdrobi nožurda teža od lokomotive. Pretpostavljam da su njih dvoje u zagrljaju diskretno šaptali o pitanjima dinosaurologije.

Jednako tako nemam nikakve pouzdane informacije o njihovu seksualnom životu. S tog područja nije dolazio ni najmanji zvuk. To nije bio dobar znak jer me dovodio do paranoične bojazni da bi moja Ivona mogla ostati trudna i poslije ni sam ne znam koliko mjeseci na svijet donijeti bebu dinosaura. Nisam bio od onih koji bi odrasli već s dvadesetak godina. Volio sam gledati svijet očima začuđenog mudraca u razvoju.

— Ivona, molim te da budeš potpuno iskrena. Nemoj pred ocem glumiti djevicu. Reci mi kad ćeš na svijet donijeti malog dinosaura — pitao sam je strogo očinski.

Pola sekunde gledala me raskolačenih očiju, a onda pala na travu i prelama se od smijeha.

— Dobra ideja, tata — rekla je kad se malo oporavila i uhvatila daha. — Morat ću to prenijeti Enokidu čim se probudi.

Pružila mi je ruku, podigao sam je. — Dobar si, vidim da si čvrsto na nogama — rekla je možda s malom primjesom kontraudarca na bebu dinosaura.

Krenuli smo u šetnju. — U ovih nekoliko dana Enokido i ja se još nismo pošteno ni poljubili — odgovorila je na moje prešućeno pitanje. — Znamo se godinama, ali uživo se upoznajemo tek sada.

— I? Ima li vaša veza šanse da se u ovom besmislenom svijetu razvija po hollywoodskim pravilima?

— Ima — rekla je poslije kratkog razmišljanja. — Čini mi se da ima. Makar, u ljubavi važe neki drugi zakoni i nikad se ne možeš zakleti da će ljubav trajati i poslije datuma označenog na pakovanju.

42

— Izgledate kao savršen par. No to može biti i zbog toga jer ste savršen igrački par — ubacim silogizam.

— Ne bih mogla podnijeti da Enokido sutra mora oputovati u Tomioku.

— Pa što da i ode, trajala bi i dalje vaše veza bez dodira.

— Ne radi se samo o dodirima. Ne možeš začeti u elektronskim zanosima. Ljubav ima organe smještene u nama. Ako ne mi, onda ti organi jako dobro uočavaju razlike.

Približavao nam se Enokido. I mi njemu. Bili smo sve troje stvarni. Iako, bilo je tu i troje ljudi koji nisu bili čista stvarnost.

PSEĆA ARBITRAŽA

Prirodu najbolje možeš pobijediti njenim sredstvima. Prirodom u njušku prirode — možda bi moglo biti jedno od mojih pravila koja sam sa zadovoljstvom prakticirao. Neki put čovjek nema sredstava prirode. Ne zna što bi, kako bi, s čime bi probijao neprobojno. Jasminka me uvijek stavi u situaciju razoružanog osvajača. Osvajam, a nemam ni pračku, ni nokat, ni palminu granu. Nemam ništa. Ja, takav kakav jesam, ja sam ništa. I prije kad sam imao obje noge, i kad sam imao sto nogu, a kamoli sada kada pola sebe trošim na dotjerivanje zamjenske noge. U binarnom kodu nisam ni pola ništice. Jadno računalo koje bi radilo na mojem osnovnom programu.

Od oružja imao sam jedno koje je ulijevalo povjerenje. Strpljivost mi je bila ugrađena u sustav vjerojatno i prije nego sam ugledao svijet. Jasminka nije znala za tu moju prednost. Njenom strpljenju ili odgađanju moje će strpljenje prije ili poslije skočiti za vrat. Napit ću se njene krvi do dna njene duše. Jasminka će lelujati u nacionalnom parku rasprostrtom usred mojeg libida.

Često sam i ja bivao zaskočen. Henry 505 želi da se što prije nađemo. Ništa nije dao naslutiti, ništa o razlogu našeg sastajanja. Samo je poručio preko Vjeka da nemamo vremena na bacanje. Vjeko mi isto tako nije mogao dati nikakvo objašnjenje što je iza poruke Henryja 505.

— Gdje da se nađemo? Što predlaže? — pitam Vjeku.

— Njemu je svejedno, gdje nama odgovara.

— Da, stari lisac ipak se pravi humanim pa ja, eto, kao invalid ne moram ići tamo — obrecnuo sam se sa zrcnem gorčine.

— Osim toga, možda ga peče savjest što nam se to dogodilo poslije svečanog ručka kod njega. Da nas je zadržao samo sekundu duže ne bi se ... — nije Vjeko htio sve do kraja objašnjavati, a nije imao ni kome. Sve sam vratio u pamćenje. Potres mozga sam s lakoćom pobijedio.

— Javi mu da ćemo mi doći tamo. Reci mu da me ionako zanima kako izgleda dvorac u dijelu gdje su radovi završeni. Slika mora da je čarobna. Ljepota se ne može i ne treba skrivati.

— Ne bih volio voziti. Da me zamijeni netko od naših ovdje? — molećivo će Vjeko.

— Dobro, nećemo ići ujutro, nego oko podneva kad se Ivona i Enokido naspavaju. Neće škoditi da vide kako duhu prošlosti vraćamo vedrinu i udahnujemo novu životnu snagu.

— Neke razgovore pred njima nećemo načinjati ... morat ćemo se držati čuvanja poslovnih tajni — filozofirao je Vjeko.

— Daj, Vjeko, ne trućaj. Što bismo trebali tajiti pred tom čistom mladeži!?

— Ne znam ... ali ne zove nas Pavao Krašić bez vraga...

Vozio je Enokido. Što da ga hvalim, vozio je bolje nego što će voziti automobili bez vozača. Istina je da nije htio puno sudjelovati u našim razgovorima. Nije želio da se greška ponovi. Čuvao je svoju drugu nogu.

Krašić je u početku bio pretjerano patetičan. Glumio je kako se ne može osloboditi krivnje za svoju nesreću. Šalom sam skretao razgovor na druge teme, ali on se uporno vraćao svojoj grižnji savjesti.

— Prijeđimo na stvar, nisi nas pozvao da bismo oplakivali svoju već istrunulu nogu — rezao sam patetiku na što se on gotovo rasplakao. — Dobro, dobro, bit će sada dosta. Što si nam htio pokazati?

— OK, idemo u lijevo krilo dvorca gdje su radovi završeni — naglo je promijenio ton.

— Idemo! Konačno ću vidjeti ono što me silno zanima! — raspoloženo sam gotovo vikao.

Na lancu je poveo i tri psa koji me nisu htjeli ni pogledati. Mogao sam ih upregnuti u kolica. Jurili bismo brže od auta.

Sjaj prostorija me zabljesnuo. Iznad mojih očekivanja je bila ljepota koju smo vratili dvorcu. Zadovoljstvo nije krio ni Krašić. Tek negdje u osmoj pro-

storiji pojavio se problem. Psi su ušli i odmah izjurili iz prostorije koja je bila jednako lijepa i fascinantna kao i sve one prije nje.

— Jeste li vidjeli? — zabrinuto je pitao Krašić.

— Jesmo, ljepota je oživjela dvorac. Kad se sjetim kako je izgledao kad smo ovdje uzimali mjere i uzorke...

— Mislio sam na pse — grubo će Krašić.

— Na pse? Što s njima?

— Uvijek je tako. Baš im u ovoj prostoriji nešto toliko smeta da jednostavno ne mogu biti u njoj. Redovito izjуре van.

— Vaši su, vi ih bolje poznajete.

— Točno. Znam ih u dušu. Oni jesu estete, ali oni sve doživljaju i kroz njih. Nozdrve su njihove druge oči.

— Ne razumijem ...

— Nešto im smeta u izmijenjenim ukrasima.

— Legura i oblik su isti, dakle...

44

— Miris nije isti — energično će Krašić.

— Što bi to trebalo značiti?

— U radovima i materijalu nešto nije dobro. Psi to jasno pokazuju!

Sljedeće dvije prostorije pred psećom arbitražom prošle su bez primjedbi. Nastavili smo razgovor u blagovaonici. Ivona i Enokido ništa od ponuđenog nisu prihvaćali. Kad sam pse spomenuo podrugljivo Krašić je skoro pukao od očaja. Nije mogao razumjeti da ja pseće doživljavanje mojih zahvata ne uzimam ni najmanje ozbiljno.

Nisam htio nastavljati kavgu. Pitao sam Krašića što predlaže.

— Najkraće, dok se ne utvrdi zbog čega moji psi s neskrivenim gađenjem reagiraju na vaše radove u ovoj prostoriji, a isto tako ako bude takvih reakcija i u nastavku radova, neću vam platiti sumu koja se odnosi na navedene prostore.

Krašića sam tog časa vidio kao četvrtog psa pa se nisam htio dalje natezati. Ubrzao sam odlazak. Od naših kiselih osmijeha mogli smo praviti sarmu.

Nisam želio da u izolaciji automobilske »dnevnog boravka« unosimo išta od sukoba nastalih zbog psećih »recenzija«. Na povratku Ivona je nabacila da ona i Enokido smišljaju novu igru. Priča bi počinjala u svijetu u kojem su banke kolabirale. Način na koji bi se ljudi počeli snalaziti pružao bi igračima neograničene mogućnosti. Igra bi se sigurno prodavala u enormno velikim nakladama.

S bankama i novcem nisam imao bliskih susreta. Ako Henry 505 uspije dokazati kompetenciju pseće arbitraže, morat ću izbliza upoznati taj parazit-ski soj.

Milko Valent

Pjena za rušenje

(Deveti dan, pornografija)

Ako uvreda proizlazi iz istine, bolje je da dođe do uvrede nego da se sakrije istina.

Sveti Jeronim (Eusebius Sophronius Hieronymus)

Postoji samo jedan recept — posvetite potpunu pozornost kuhanju.

Henry James

45

Uvod

Zbog doista hrabre i intrigantne, a plodonosne literarne ideje o književnim djelima koja nastaju usred globalne pandemije neke smrtonosne zarazne bolesti, u ovom slučaju ideje pisanja suvremene verzije glasovita *Dekameron*a, djelo *Pjena za rušenje* zahtijeva kratak uvod. Taj se uvod koristi ispred svih *Deset dana* (deset pjevanja) *Pjene za rušenje*. Uvod je manjim dijelom nadahnut Ravelovom skladbom *Boléro* i drugim, isto tako manjim dijelom, starom latinskom poslovicom (čak i u ovo naše suvremeno doba korisnim pjesničko-pedagoškim alatom) *Repetitio est mater studiorum* (»Ponavljanje je majka učenja«) i trećim, najvažnijim, te zbog toga bazičnim dijelom, stvorenim isključivo za korištenje u djelu *Pjena za rušenje*, nazovimo ga poetikom pisanja uvoda poetskom mnemotehnikom. Takav uvod ne može postati dosadan za čitanje, naročito ne lucidnim čitateljima koji posjeduju kulturu užitka u užitku čitanja, čak ni nakon deset pažljivih čitanja, osobito zbog slojevita i višeznačna sadržaja uvoda, kao i isto takvog sadržaja koji slijedi nakon svakog uvoda u svih *Deset dana*, to jest u svih deset pjevanja *Pjene za rušenje*.

Većina riječi, pa i mnogih sintagmi, s mnoštvom uznemirujućih značenja u hrvatskom jeziku počinje kreativnim slovom »k«: kuga, kolera, korona,

karantena, krv, koronarografija, kriza, karcinom, katastrofa, kuhinja, krparija, kultura, krivica, krvarenje, kolumna, kontekst, klitoris, kukast, kljast, krepak, krepati, kulinarnost, kolokvijalan, kirurgija, kirurg, klinika, klinka, kastrat, kišurina, križ, Krist, Kamov, književnost, književnik, književna kritika, kut, krdo kretena, krađa, krasta, kršćani, krucijalan kruh, krivolovac, kockar, kurva, klima, kilav, Krleža, kolaps, kič, krama, krznen kaput, krah, kapitulacija kreativnosti, Krležin kritički krizni krik *Kroacijska književna krivotvorina* (1919.), Kristova kruna, KOPB, kobne krune kapitalnih kolaboracijskih kraljevina, kaj, konvencionalne kurve kronično koruptivne kriminalne klijentelističke kapitalističke kukavne Kroacije, korozivne kuriozne kozmopolitske kurve, kroativne kreposne kućne kurve–kućanice konfuznog katoličkim kanonom križem krštenog kućanstva krcatog klincima koji kružeći kuhinjom kidišući kidaju kvalitetne klasične knjige klasika, krhke krupne kršne krepke krotke komunikativne kvartovske kurve, keš, kit, krš, kriminalac, kriterij, karta, kivan kreativac, kritična količina krempite, kárati (koriti, svadati se), krava, kerubin, krutost, karizma, krizma, kurtoazija, klin, klinac, kraljica, kralj, krasuljak, kratak, kitnjast konsonant, krivo komponiran katren, katastrofalno kvarno kobajagi kreativno krasopisanje, krasna kitica, komplicirana kita kaubojskog kaktusa, krimić, kolosalna krasotica, karavana, krutost, krvnik, kip, kap i tako unedogled, baš kao i dugotrajna monsunska kiša kroz koju jedne tamne tmurne noći jedan putnik–pjesnik kradom te krišom kriomice korektno kričeći kroči sve od stare ulice Vlaške pa do novije ulice Praške. Za vrijeme mučne neslobode i gotovo potpunog »zatvaranja« (*lockdown*), a zbog dozlaboga gadna zloglasna koronavirusa, u toj su simpatično kratkoj ulici, koja se nalazi u najstrožem centru Zagreba, prekrasan luksuzan prostran stan za uobičajeno i radno ladanje unajmili na dva tjedna studenti komparativne književnosti, to jest sedam studentica i tri studenta (Mateja, Marta, Marina, Magdalena, za prijatelje i prijateljice Magda, Marija, Melita i Mirna te Ivan, Marko i Luka). Ta napredna grupa hrabrih mladih ljudi, »najljepši buket intelektualaca s Filozofskog fakulteta«, kako se čudno, ali slikovito i poetski ambiciozno izrazio uvijek vragolasti Luka, odlučila je ostvariti svoju odista kontroverznu ideju. Naime, ta je iznimno napredna grupa ljudi odlučila učiniti jednu uistinu veliku stvar povodom petstote godišnjice objavljivanja *Judite*, epa Marka Marulića, i sedamstote godišnjice smrti Dantea Alighierija, koji je po njihovu mišljenju, s izuzetkom Ivana, u zaista paklenom *Paklu* napisao jedan od najljepših stihova u povijesti svjetske književnosti (*Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate*. — »Napustite svaku nadu, vi koji ulazite.«), dok Ivan odlučno tvrdi da je to stih, iako se ne može sjetiti tko ga je napisao, dakle da je to potresan stih o sramotno ponižavajućoj oskudici: »I noćas su gladni leopardi žderali jorgovan.« Tim je povodom ta grupa budućih komparatista odlučila napisati uzbudljivo djelo *Pjena za rušenje*, svojevrstan novi *Dekameron*, ali ne u relativno konvencionalnoj prozi kratke i duže priče, kao što je to učinio Giovanni Boccaccio u bravuroznu besmrtnu *Dekameronu*, već ili u proznom stihu

ili samo u stihovima, ili u poetskoj prozi ili čak u mješavini svih spomenutih mogućnosti, a slijedeći kvalitetu poetskih vrhunaca hrvatske poezije pisane u izvanrednoj, čak odličnoj, kombinaciji poetike neurotičnog realizma i poetike psihotičnog nadrealizma. Ukratko, odlučili su se za tip vrsne i vrhunske suvremene hrvatske poezije s kraja 20. i s početka 21. stoljeća (koju neki oskudno ili nedovoljno educirani književni kritičari, uglavnom profesori književnosti, s nepravom, dakle krivo, nazivaju stvarnosnom poezijom), a u namjeri da, barem mjestimično, jednim dijelom tematiziraju i vrlo kontroverznu *Bibliju*, jednoglasno se složivši da je ona jedno od najuzbudljivijih literarnih djela, doduše djela kolektivnog autorstva, prije nenadmašne Danteove *Komedije*, kojoj pridjev »božanstvena« nije dao autor, već ga je kasnije dodao upravo Giovanni Boccaccio, njegov strastven obožavatelj. Nakon ovoga kratkog uvoda u *Pjenu za rušenje*, slijedi *Deveti dan* literarnog eksperimenta napisanog u četрнаestodnevnoj izolaciji (deset dana rada i četiri dana odmora) na radnom urbanom ladanju u najstrožem centru glavnoga grada Hrvatske 2020., a potom redigiranog, izvan izolacije, u koronom obilježenom proljeću, i to 22. travnja 2021., dakle istog dana kad je Marko Marulić završio *Juditu* 1501. godine. Za taj proljetni i klimatski ćudljiv mjesec velik pjesnik male nefunkcionalne ljubavi i također takvog braka T. S. Eliot izravno kaže da je to »najokrutniji mjesec«. U kontekstu razarajuće globalne pandemije koronavirusa i što se, pak, tiče malo je reći zlosretne još zadnjim ratom nezacijeljene Hrvatske s nemilim bolnim dodatkom teškoga potresa u Zagrebu, a kasnije i katastrofalnoga potresa u Petrinji, Glini i Sisku, taj je pjesnik u pravu s uznemirujućom napomenom da će ovogodišnji svibanj, a možda i lipanj te srpanj i kolovoz, no vrlo vjerojatno i rujanj te listopad, studeni i prosinac biti još okrutniji mjeseci na hrvatskoj, na europskoj i na globalnoj razini, nego što je to bio travanj 2021.

47

* * *

Tražeci ga desetljećima, Diogen na kraju nije našao Čovjeka. Prekipjelo mu je. Tog jutra bacio je štap i svoju svjetiljku, tu svakodnevnu iluziju, te razočaran u ljudski rod otišao u kafić Olimp. Pio je kvalitetnu i jaku alkoholnu medovinu, vičući: »Ja sam građanin svijeta!« Lokalni grčki alkoholičari, kao i gazda kafića Zeus, nisu ga shvatili. Nitko se danas tome ne čudi. Kozmopolitizam je čak i u 21. stoljeću unatoč golemim globalnim zarazama iznimno rijedak fenomen. Diogen je u svojoj staroj hrastovoj bačvi, potpuno shrvan, umro od tuge. Njegove posljednje riječi bile su: »Moja je biografija zauvijek slomljena.«

Valent, *Antičko ljepilo*

Uvod u pjesmu Mali ljupki invalidi (heteroseksualna pjesma): Zemaljski spolni raj prvobitnog komunizma za biologe, doktore medicine, antropologe, filozofe i sve istinske ljubitelje pornografije ili glavne kategorije planetarne pornifikacije globalnog tjelesnog i duhovnog užitka. (Ivan, student komparativne književnosti i ljubitelj pornografije)

Uzimajući u obzir goleme znanstvene doprinose biologije, medicine i antropologije, može se reći sljedeće: »Pornografija je jedino područje sveobuhvatne istine ljudske spolnosti.« U ljudskom svijetu postoje dvije istinske ili, suvremeno rečeno, izravne demokracije: smrt i spolnost uz koju se, s nepravom, tradicionalno veže uglavnom prokreacija ili produženje vrste rođenjem djeteta, dok se ostali oblici spolnosti zanemaruju. Spolnost, to jest totalitet spolnosti, na cjelovit način, što znači u svakome pa i u najmanjem aspektu, zorno prikazuje pornografija na internetu. (Pritom treba spomenuti da će im se s vremenom, za primjerice pet do šest desetljeća, pridružiti na cijelome planetu i demokracija abortusa, što, po jednoj od teorija pobačaja, znači za sve ljude na Zemlji stečeno demokratsko pravo legaliziranog, pa dakle i nekažnjivog ubijanja nerođene djece — uz iznimke kad je malformiran plod i tako i ugrožen život majke.) Slična, dakle istinska, politička demokracija još nigdje nije zaživjela u punom opsegu, iako već prilično dugo postoji humanistički ideal takve demokracije, koja je, nažalost, još uvijek u povojima. Ti su povoji negdje više, negdje manje razvijeni, a u nekim dijelovima svijeta uopće ne postoje. Usput, za ovu priliku rečeno, »Kama Sutra« (ili »Kama sutra« ili »Kamasutra«) jest vrlo inspirativno djelo za svako naše danas.

Danas, *Devetog dana* našeg radnog urbanog ladanja, kojim ćemo osnažiti naš, po mojem mišljenju uspješan, literarni eksperiment *Pjena za rušenje*, kao moderator eksperimenta predlažem današnju temu dana koja je, kao i sve naše dosad obrađene teme, uzbudljiva do znanstvenog paroksizma i kao stvorena za poeziju, možda najviše za poeziju poetske esejistike. Tema je pornografija, dakle »tvrda« erotika, u doba interneta, »mreže svih mreža«, čija je tehnologija svakim danom naprednija i u smislu sve bolje produkcije pornografskih sadržaja sve kvalitetnija. Nekad se, u počecima interneta, moglo govoriti o oazi ili o oazama pornografije, ali danas više ne. Danas je to golemo područje, koje zauzima otprilike 40 % interneta. Već statistika zapanjuje, primjerice ona Pornhuba, najvećeg pornografskog *websitea* na internetu, najveće mrežne usluge za razmjenu pornografskih pornofilmova i videozapisa. Evo kako stoje stvari za 2019., dakle godinu koja je prethodila smrtonosnoj globalnoj pandemiji koronavirusa COVID-19. (Naravno, za vrijeme pandemije broj korisnika pornografskih stranica brzo se i značajno povećao, a pornifikacija planeta na internetu postala je evidentna kao i burne patološke klimatske promjene, koje za razliku od ponegdje sporne pornografije nemaju zdravstvena ljekovita svojstva. Pornografija je postala globalan lijek koji, kao i svaki lijek, ima neke

nuspojave, ali ne takve koje bi narušile očigledne prednosti toga lijeka.) U toj je 2019. godini bilo 42 milijarde posjeta svjetskim vodećim pornografskim stranicama, što znači 125 milijuna dnevno, dakle 80 tisuća i 32 posjeta u jednoj minuti. Iste, 2019., stavljeno je na te pornografske stranice 6 milijuna i 83 tisuće kratkih, srednjih ili dužih pornofilmova. Ostali razni parametri statistike (primjerice, kategorije spolnih odnosa i u njima sve moguće varijante spajanja ljudskih tijela) također su zanimljivi, ali smatram da je i navedena osnovna statistika dovoljna za našu današnju svrhu. Ali pustimo sad tu fascinantnu statistiku. Spomenuo sam, gore u *kurzivu*, istinsku demokraciju pornografije. I doista, kad se baci jednodnevan ili pak višednevan ili godišnji ozbiljan studio-zan znanstven pogled, što znači onaj bez masturbacije, na nevjerojatno bogate sadržaje sve naprednije pornografske industrije, zanimljivo je uočiti njezinu glavnu karakteristiku: evidentnu demokraciju pornografije koja je iznimno učinkovit lijek za mnoge, da ne kažem sve, slojeve stanovništva Zemlje, osobito za nepokretnu, bolesnu, siromašnu i zatvorsku populaciju, kao i za populaciju pacijenata raznih bolnica, osobito onih psihijatrijskih, i nesretnih štićenika domova za starije osobe. Postavlja se logično pitanje: zbog čega je, zapravo, pornografija istinska demokracija? Zbog toga što su u njoj svi ljudi, ali baš svi ljudi potpuno jednaki; zbog toga što ne postoji rasna, klasna ili etnička diskriminacija ljudi; zbog toga što su zastupljene sve boje kože; zbog toga što u njoj u radosnom suživotu žive sve nacije, kao i pripadnici svih religijskih skupina i vjeroispovijesti; zbog toga što su zastupljeni svi mogući tipovi ljudi, i visoki i niski te vrlo niski, i mršavi i debeli, i punašni i invalidni ljudi te čak i ljudi s blažim ili težim psihičkim poremećajima; zbog toga što su zastupljeni i oni blesavi, glupi, neinteligentni ljudi, ali i oni na razini inteligencije genija; zbog toga što su zastupljeni ljudi svih dobi, i vrlo mladi, i mladi, i oni srednjih godina, i stari te vrlo stari ljudi; zbog toga što se ti stvarni živi ljudi spolno sjedinjuju u svim mogućim položajima i figurama i, naposljetku, zbog toga što ti ljudi koji, iako slabo plaćeni, naporno rade u pornografskoj industriji upravo sve ono što rade svi ljudi na svijetu kad se spolno uzbuđuju ili spajaju, bilo individualno (primjerice masturbacijom, koja također može biti seksualna orijentacija) bilo udvoje ili utroje, bilo da razmjenjuju partnere ili bračne partnere u komornim ili masovnim orgijama ili pak zajednički masturbiraju, ljubeći se ili gledajući svoja vlažna spolovila bila ona dlakava ili vrlo dlakava ili obrijana, bila ona velika, srednja ili mala i tako sve do u beskraj ljudskih spolnih mogućnosti, pa i onih bizarnih, jer sve što sam spomenuo tek je vrh goleme sante leda, tek je mali uzorak, ali ipak takav koji ukazuje na još uvijek neizmjerivo bogatstvo spolnog života ljudi i koji dokazuje da je pornografija potpuno demokratska u svakom svojem aspektu. Naravno, kao i u svakoj ljudskoj djelatnosti i praksi, i u pornografiji postoje razne zloupotrebe, ali to danas nije naša tema. Budući da smo svi mi strastveni ljubitelji pornografije, što i nije nešto naročito neobično jer smo svi, eto, dvadesetogodišnjaci, predlažem da svatko od nas odabere nešto od pornografije što ga ljudski, dakle

spolno uzbuđuje, što će reći da svatko od nas može u svoju pjesmu unijeti čak i svoje vlastito iskustvo. Zbog te intrigantne teme, internetske pornografije, u nekim dijelovima svijeta još uvijek zabranjene, u našoj poeziji, u kojoj su od početka našeg projekta dopuštene šale, i uopće humor, u našim ćemo pornografskim pjesmama, a služeći se, kao i uvijek dosad, vrlo potentnom poetikom poezije neurotičnog realizma i potentnom poetikom psihotičnog nadrealizma tematizirati samo tek nekoliko karakterističnih pornografskih motiva, jer u jednome danu ne možemo obraditi beskrajno područje pornografije. Pritom napominjem da naše pjesme ne moraju biti visoke antologijske kvalitete, već da moraju biti fokusirane na istinu ljudske spolnosti, koju najbolje prikazuje pornografija, ma koliko ta istina bila privlačna, lijepa, odbojna ili ružna. Kao moderator *Pjene za rušenje* iskoristit ću svoje pravo i započeti *Deveti dan* poetskim uvodom u svoju pjesmu *Mali ljupki invalidi*. Za poetski uvod odabrao sam postojeću kategorizaciju pornografije (još uvijek nepotpunu) koja, kad se pomnije pročita, svojim sadržajem asocira na jednu veliku te vrsnu ljubavnu poemu. (Budući da je engleski jezik suvremeni esperanto čiju elementarnu razinu razumiju takoreći svi ljudi svijeta, sve kategorije sam naveo na tom jeziku, i to abecednim redom zbog lakšeg praćenja golemog bogatstva proizvoda pornografske industrije.) Za svoju sam pjesmu odabrao pomalo zanemaren sloj heteroseksualne orijentacije, a to su fizički invalidi, neki bez ruke, neki bez noge, a neki čak bez obje noge i bez obje ruke, ali svatko od njih bez i traga sumnje itekako vidljivo spolno potentan. Riječ je, što sam već naglasio, o vrlo osviještenoj, aktivističkoj i socijalno osjetljivoj pjesmi *Mali ljupki invalidi*.

Prije pjesme, evo i kratkog lirskog uvoda. Naslov uvoda iznimno je jednostavan: *Zemaljski spolni raj prvobitnog komunizma za biologe, doktore medicine, antropologe, filozofe i sve istinske ljubitelje pornografije ili glavne kategorije planetarne pornifikacije globalnog tjelesnog i duhovnog užitka*. Uvod je abecedno sastavljen od poveznica, koje su sve podrtane, tako da bi svi zahtjevniji i znanstveno-istraživački nastrojeni čitatelji naše *Pjene za rušenje* jednim klikom mogli u sekundi doći do intrigantnog pornografskog sadržaja, stisnuvši istodobno Ctrl i podrtanu poveznicu.

A

Abused Acrobatic Adorable Aerobics African Amateur American Anal Anal Creampie Anal Fisting Anal Toying Animation Anime Anus Arab Argentinian Asian Asian Schoolgirl Asian Teen Ass Ass Fuck Ass-To-Mouth Assfucking Asshole Audition Aunty

B

Babes Babysitter Backseat Backstage Ball Busting Ball Kicking Ball Licking Banana Banging Barely Legal Bargirl Baseball Basement Basketball Bathing

Bathroom BBW BDSM Beach Beads Bear Beauty Beaver Bedroom Beer Behind The Scenes Belly Bend Over Beurette Bicycle Big Ass Big Black Cock Big Boobs Big Cock Big Natural Tits Big Tits Biker Bikini Bimbo Bisexual Bitch Bizarre Black Black and Ebony Black Gays Blindfolded Blondes Bloopers Blowjob Boat Bombshell Bondage Boobs Boots Booty Boss Bottle Bound Boy Bra Braces Braids Brazilian Bride British Brunettes Brutal Bukkake Bus Bush Busty Butt Buttfucking Butthole Buttplug Buxom

C

Cage Cameltoe Caneing Caning Car Cartoons Cash Casting Catfight Catsuit Caught CBT Cock Ball Torture Celebrities Centerfold Cfm Chained Champagne Cheating Cheerleader Chinese Choking Chubby Chunky Cigarette Cinema Clamp Torture Classic Classroom Classy Cleaner Cleavage Clit Close Up Clothed Pissing Clothed Sex Clown Club Coed Collar College Girl Comic Competition Compilation Condom Play Corset Cotton Panties Cougar Country Couple Cowgirl Crazy Cream Pie Crossdressing Crotchless Panties Crying Cuban Cuckold Cucumber Cum Cum Brushing Cum Covered Cum Drenched Cum Gargling Cum In Her Eyes Cum Swallowing Cumshot Cunt Curly Haired Cute Czech

51

D

Dad Dancing Dark Hair Dating Deepthroat Defloration Desk Diaper Dick Dildo Dirty Doctor Doggystyle Doll Domination Dominatrix Dorm Double Blowjob Double Fisting Double Fucking Double Penetration DP Double Toying Dped DPed Anal DPed Pussy Drilled Drinking Drooling Drunk Dungeon Dutch Dyke

E

Ebony Egyptian Electrified Emo Enema Erotic Art Escort Ethnic European Ex-girlfriend Exhibitionists Exotic Experienced Exploited Extreme

F

Face Fucked Face Sitting Facial Fake Tits Farm Farting Fat Fat Mature Fat Teen Feet Felching Female Ejaculation Femdom Filipina Fisting Fitness Flashing Flexible Florida Foot Fetish Footjob Forced Forest Four Fingering Freckled French Fucking Funny Fur

G

Gagged Gangbang Gaping Garden Garter Belts Gay German Ghetto Girl Girl Fucks Guy Girl Nextdoor Giving Head Glamour Glasses Gloryhole Gloves Golden Shower Golf Gorgeous Goth Gothic Grandma Grandpa Grannies Granny Greek Group Orgy Group Sex Gym Gyno Exam

H

Hair Pulling Hairless Hairy Halloween Handcuffed Handjob Hardcore Hawaiian Hd Hentai Hidden Cams High Heels Hippy Hirsute Ho Hogtied Home Made Hooker Hooters Hospital Hot Mom Hotel Hotpants Housewife Huge Cock Huge Dildo Huge Tits Huge Toy Humiliation Humping Hungarian Husband Hypnotized

I

52

Indian Indonesian Innocent Innocent Teen Insertion Interracial Interview Intro Italian

J

Jacuzzi Jail Japanese Jeans Jerking Jewish Jizz Juicy Jungle

K

Kinky Kissing Kitchen Knockers Korean

L

Lace Lactating Ladyboy Latex Latin Leather Legs Lesbian Lesbian Gangbang Lesbian Teen Lesbians Lezdom Librarian Lick Lifeguard Limousine Lingerie Lipstick Lockerroom Lollipop Long Hair Long Legged Long Nails Lotion

M

Machine Fucking Machines Maid Maledom Mardi Gras Married Mask Massage Masturbating Mature Amateur Mature Lesbian Mature Teacher Matures Medical Mega Tits Melons Men Menstruation Messy Messy Facials Mexican Midgets Milf Military Milk Miniskirt Mirror Missionary Mistress Mmf Moaning Mom Monster Cock Monster Tits Mother Mouthful Muff Diving Mumification Muscled

N

Natural Boobs Nature Nerdy Nipple Slip Nipples Noisy Nude Nudist Nudities
Nun Nurse Nylon Nympho

O

Obese Office Oiled Old and Young Old Farts Old Man Old Young Lesbian Oldy
On Her Knees On Top Open Pussy Oral Orgasm Orgy Oriental Outdoor

P

Paddled Pain Pakistani Pale Panties Panty Sniffing Pantyhose Park Sex Par-
ty Peeing Penetrating Perky Perverted Petite Phone Piano Piercing Pigtail
Piss Drinking Pissed On Pissing Pizza Playmate Plump Teen Plumper Poker
Police Polish Ponyplay Ponytail Pool Poor Girl Pornstar Posing Pov Pregnant
Pregnant Teen Pretty Prison Prolapse Prostate Prostitute Public Public Nu-
dity Puffy Nipples Puking Punished Pussy Pussy Stretching Pussy To Mouth
Pussylips Pussypump

53

R

Ranch Raunchy Ravage Real Doll Reality Rectal Exam Redhead Retro Reven-
ge Reverse Gangbang Rich Riding Rimjob Rocco Rough Rubber Russian

S

Saggy Tits Sailor Sandwich Satin Sauna Screaming Secretary Security Cam
Security Guard Seduce Sex Sex Tape Sex Toys Shaved Shaving Shemale Short
Hair Shorts Shower Shy Sissy Skank Skinny Skirt Slave Sleeping Slim Small
Cock Small Tits Smoking Smothering Snatch Snowballing Soccer Socks Sofa
Sex Softcore Solo Sologirl Sorority Spanish Spanked Spanking Speculum
Sperm Spit Sports Spreading Spring Break Spy Squirt Stepmom Stewardess
Stockings Story Strap On Stripper Student Stupid Girl Submissive Sucking
Sunbathing Surprise Swedish Swimsuit Swinger Swingers Swollen Pussy
Sybian

T

Tall Tampon Tan Lines Tanned Tattoo Teacher Tease Teen Tennis Tgirl Thai
Thong Threesomes Throat Throat Fucked Tickling Tied Up Tight Tight Pu-
ssy Tiny Tiny Tits Tits Titty Fuck Toes Toilet Toilet Humiliation Toon Tople-
ss Torture Toys Trailer Girl Trampling Tranny Transformation Transsexual
Transvestite Trib Tricked Tugjob Turkish Twink Twins

U

Ugly Underwater Underwear Undressing Uniform University Unshaved Up-skirt

V

Vaginal Cumshot Vampire Vegetable Vibrator Vintage Violated VIP Room Virgin Vixen Voyeur

W

Waitress Watersport Wax Torture Webcam Wedding Wet Wet T-shirt Whaletail Whip White Whore Wife Wild Wine Wired Pussy Workout Worship Wrestling Wtf

54 Y

Yacht Young

HD PORN PORN COLLECTIONS SEX VIDEOS LONGEST FREE PORN VIDEO

A sad čujte moju pjesmu *Mali ljupki invalidi!*

Kad vozim svoja invalidska kolica, osjećam se tako ljupko. Iako sam invalid, ja mislim da i ja imam ljudsko pravo na seks i ljubavni život, kakav-takav. Djevojke hrle oko mojih kolica i pričaju mi vlažne priče iz seksualne davnine, a mladići mi zavide. Svi sportaši, nevjerojatno ljubomorni, gledaju me kako suvereno razgovaram s djevojkama. Mi, invalidi, svake subote i nedjelje slušamo rock'n'roll, više hard rock nego psihodeliju. Tada urličemo. Ali, hej, ljudi, još jedanput vam kažem: »Kad mi urličemo, negdje oko šest popodne, djevojke dolaze.« Zašto? Pa mi smo ipak samo invalidi! Međutim, invalidi posebna kova, ljudi sa snažnom erekcijom. Zvuči nevjerojatno, ali je istinito: djevojke jako vole invalide, osobito one u invalidskim kolicima. Ne biste vjerovali koliko sam puta dobio kolač u nedjelju ujutro baš zato što sam invalid. I danas sam kriknuo: »Jao, jao! Pustite me, ljudi, jer više ne mogu biti invalid, iako ipak to jesam! Ja ću se ubiti, ubiti i ubiti!« A djevojke su, čuvši moj očajnički krik, nosile grčevite, ali sofisticirane orgazme na crvenim pladnjevima u obliku velikih srcolikih usana i govorele tiho i zavodnički: »Ostani to

što jesi! Ostani invalid!« Danas o našim ljubavnim akcijama u krevetu pornografska industrija snima bezbrojne vrsne videozapise i vrhunske pornofilmove. Milijuni ljudi gledaju nas na svojim monitorima svakoga dana. Uživajući, gledajući nas, strasno masturbiraju i doživljavaju višestruke orgazme, oslobađajući se tako nagomilanih stresova radne i ostale svakodnevice. Mi, heteroseksualni invalidi, zapravo smo hitna, najhitnija, što znači trenutna, internetska služba za socijalnu i psihičku skrb tugom, depresijom, melankolijom i očajničkim nedostatkom seksa razorenih te shrvanih ljudi.

Isprepleteni vlažni jezici u Zemlji Izlazećeg Sunca (Marta, studentica komparativne književnosti i ljubiteljica pornografije)

Najljepša slika ekološke psihologije u Japanu: bijele latice u cvatu trešnje tresu se od jakog uzbuđenja na pitomom proljetnom suncu. Od uzbuđenja latica nastaju tamnocrveni plodovi koje osobito vole pjesnikinje i pjesnici, filozofi, pisci i ostali umjetnici, ali i svi ljudi na Zemlji.

55

Obožavam toplu susretljivost jezika japanskih lezbijki. Tu divnu sposobnost imaju sve japanske žene, od obične supruge i kućanice do intelektualke i radnice u automobilskoj industriji. Kad se u nekom videozapisu lezbijke, te moderne gejše, ljube deset minuta, čini mi se da u tim trenucima na cijelom Japanskom otočju, koji je dio Pacifičkog vatrenog prstena, nema potresa. Umijeće pletenja njihovih jezika, kao i ceremonija pijenja čaja, osobito u samuraja, nacionalno su bogatstvo Japana. Od svih žena na svijetu najbolje se ljube Japanke. Već kao vrlo mlade srednjoškolke, kad još nose kravate i kratke suknjice, one su profesorice ljubljenja. Svaki njihov poljubac je snažan haiku. Plitak ili dubok. Njihovi gipki veliki isprepleteni jezici, u stalnom virtuoznom gibanju, podsjećaju na užarene tekuće repove lave ozbiljnih vulkana. Nitko nije, pa čak ni tih i staložen car Naruhito, ravnodušan. Kruže glasine da svakoga dana otmjen car Naruhito mahnito gleda mlade i stare isprepletene vlažne jezike svojih sunarodnjakinja iz svoje bogate kolekcije pornografskih videozapisa. Vulkanski lanac njihovih haikua moj je svakodnevan obrok, jer masturbiram triput dnevno. O njihovim jezicima, ja, koja ne volim strogo zadane forme, napisala sam haiku. Evo ga. »Dodi Michiko! / Gurni jezik u moje / duboko grlo!« Ja sam Marta, aktivna biseksualka od sedme godine. U svojoj sam teretani prošle

jeseni dva mjeseca s Ines, znate je s fakulteta, svakog drugog dana trenirala prvi sat ljubljene jezicima, a ostala dva sata trenirale smo lizanje naših intimnih dijelova tijela, a to su na svakom tijelu svi dijelovi. Čak i naizgled nevino rame jest itekako iznimno intiman dio ljudskog tijela. Na našim smo ramenima zagrljene plakale sretne od užitka. A sad jedan moj bingo–stih. »Ako igdje izlazi Sunce, ono izlazi iz jezika japanskih djevojčica, djevojaka, žena i starica.«

Djevojke su živahne krijesnice na mjesečini (Magdalena, studentica komparativne književnosti i ljubiteljica pornografije)

56

Dječja pornografija jest kao i dječja književnost, ili književnost za djecu, koju podjednako vole i djeca (ako djecom možemo smatrati ljude od primjerice 15, 16 ili 17 godina) i odrasli, kao i oni jako odrasli dakle stari. Kad je riječ o književnosti, sjetimo se samo »Snjeguljice i sedam patuljaka« i »Alice u zemlji čudesa« . Kao i »Mali princ«, i ta su dva djela adaptirana u mnogim medijima, a korištena su i u mediju pornografije koji uglavnom njeguje poetiku ekstremnog odnosno ekscesivnog realizma. Zbog toga je pornografija na internetu »reality show« (na hrvatskom jeziku »zbiļjokaz«), koji traje 24 sata dnevno sedam dana u tjednu, uključujući blagdane, praznike, godišnje odmore i takozvane neradne dane, dakle svih 365 dana u godini, a svake prijestupne godine i dan više. Ukratko, zbog toga je pornografija »reality show« koji kao neprekidna monsunska kiša natapa internet užitkom koji nikad ne prestaje ni na nanosekundu. Po matematičkoj procjeni moje prijateljice Anice, profesorice matematike, svake sekunde u svijetu (na planetu Zemlja) spolno opći (i masturbacija je seksualno općenje) oko 268 milijuna ljudi s tendencijom povećanja te brojke, a u skladu s porastom stanovništva. Kad prijeđemo 8 milijarda ljudi, što će se dogoditi u 2022., ta će brojka iznositi 324 milijuna ljudi u jednoj seksualnoj sekundi svijeta. Znajući te brojke, lako je izračunati koliko ljudi spolno opći u jednom danu, u jednom mjesecu ili u jednoj godini. Statistička pogreška, kaže moja Anica, iznosi plus–minus 2,8 %. Usput je uzviknula: »Neka živi internetska pornografija!« i pokazala mi jedan svoj intiman dio tijela. Moja je prijateljica »luda«, ali inteligentna i temeljito matematički obrazovana (na zagrebačkom PMF–u predaje teoriju vjerojatnosti i matematičku statistiku).

Sumoran oblak demencije uzrokovan, pretpostavljam, atrofijom mozga, prekrpio je cijeli svijet. Ivan je u uvodu današnjeg dana naglasio da je područje pornografije golemo, ali još je veće područje idiotizma pravne znanosti čiji je IQ manji od 70. U duhu oduševljene ekstaze na ekstaziju Patrizia Reggiani Martinelli je izjavila: »Bolje je plakati u Rolls–Royceu nego biti sretan na biciklu.« Ta je efektna rečenica smisljena isto kao što je smisljena definicija djeteta po UN–ovoj Konvenciji o pravima djeteta. Po toj konvenciji dijete je svaka osoba mlađa od 18 godina. Nevjerojatno!

I tad se postavilo pitanje kad ću snimiti kratak pornofilm o mojoj dragoj i miloj djevojci Mariji dok masturbira s njuškicom medvjedića zbog moje pjesme *Djevojke su živahne krijesnice na mjeseci* i istoimenog videa, kad Marija tad još nije imala 15 godina. Budući da ta pjesma, odnosno pornofilm koji sam namjeravala snimiti o svojoj dragoj spada u dječju pornografiju, zavirila sam u Wikipediju na engleskom i na hrvatskom jeziku da pročitam definicije. Na hrvatskoj Wiki piše: »Dječja pornografija označava bilo kakav videozapis ili sliku koji prikazuju osobu mlađu od 18 godina starosti koja sudjeluje u seksualnom odnosu, koji iz seksualnih pobuda prikazuje genitalno ili analno područje osobe mlađe od 18 godina ili bilo kakav dokument koji podržava seksualne odnose s maloljetnim osobama.« Nevjerojatno! I zatim, sva zgrožena, pronašla sam dokument koji na moju veliku radost dokazuje da je u Hrvatskoj pravna znanost ipak manje retardirana nego u ostalim zemljama svijeta. Evo tog citata: »Dobna granica u Hrvatskoj za pristanak na seksualni odnos je 15 godina, dakle sve osobe starije od 15 godina mogu, ako je suditi po Zakonu, stupati u dobrovoljne spolne odnose s odraslim osobama, bilo da one imaju 20, 30, 40 ili više godina.« Da malo skratim ovu divnu pjesmu, evo kako je sve završilo s mojom krijesnicom Marijom, koja je tada već dugo bila spolno zrela djevojka, odnosno žena, čak zrelija od mene, koja sam četiri i pol godine starija od nje, i upravo sam se tad upisala na Filozofski fakultet. (Naime, tad je moja krijesnica za mjesec i pol trebala navršiti 15 godina.) Čim sam to pročitala, nazvala sam Mariju i rekla joj tu radosnu vijest, kao i to da bude spremna točno u ponoć kad završava njezin 15. rođendan, te da odmah, minutu nakon ponoći, počinjemo sa snimanjem kratkog pornografskog videozapisa (10 minuta pornofilma), jer je, eto, odmah, već prve sekunde nakon ponoći, već u svojoj slatkoj šesnaestoj godini. Sve po zakonu, Marijo draga, milosti puna. Naravno, mi smo se mjesec i pol, čekajući tu čuvenu pravnu ponoć, svakodnevno spajale na razne načine (jednom obostrano s velikim dildom s dvije lijepe rumene glavice), a ljubile smo se upravo kao japanske lezbijke čije je ljubljenje jezicima u svojoj lirskoj pjesmi odlično tematizirala naša Marta. I stigla je napokon ta povijesna ponoć. Minutu nakon ponoći, dakle u Marijinoj 16. godini, uključila sam HD kameru 4K, dok se Marija na velikom krevetu spremala za pornografsku akciju. Evo kratkog scenarija videa. Moja se djevojka, krijesnica Marija, erotično izvijajući svoje tijelo, polako skida na krevetu i za tri minute je potpuno gola, naga kao brutalna snaga slona iz prirode, a ne iz zoološkog vrta, i pokazuje svoje malo rilo koje se dotad u njezinim stidnim dlakama krilo. (Marija je izrazito dlakava po cijelome tijelu, a osobito na »pravim« mjestima, ali ne brije dlake jer je ona, kaže,

za razliku od svojih zaostalih kolegica iz prvog razreda gimnazije ekološki osviještena i želi biti prirodna žena, a ne glatka kao »odvratne glatke životinje«. Ja je podržavam, jer sam i ja jako dlakava, a i strasno volim dlakave djevojke, krijesnice na mjesecini.) Zatim Marija lagano raširi noge i uzme svoju igračku. To je medvjedić na kojemu piše »Medek moj«. Potom njegovim malim plastičnim ružičastim nosićem trlja svoj klitoris, pomažući se pri masturbaciji svojim prstićima. Nakon sedam minuta i osamnaest sekunda Mary Blue doživi snažan orgazam, grčeći se kao pohotna uspaljenica iz nekog gotičkog dvorca u švicarskim Alpama. To je kraj videozapisa, koji sam napravila da bih, dok je moja krijesnica u školi, mogla masturbirati, gledajući njezine zakovršane guste crne dlake, velike i male usne, i nestrpljivo čekati noć da k meni svrne i da me vlažno desetak puta obrne, ta čudesna Marija, milosti puna, moja djevojka, moja živahna krijesnica na mjesecini. Darovi s neba u mojim su zjenicama.

58

Nježna koža, vedro noćno nebo. Idite u pakao, idioti! (Marko, student komparativne književnosti i ljubitelj pornografije)

Kao i Magdalena, i ja sam morao zaviriti u rječnike da u nečemu, a što podliježe krivičnom gonjenju, ne pogriješim pišući pjesmu za jednog iznimno inteligentnog dječaka s prvog kata u našoj zgradi. Želio sam provjeriti kako je definirana pedofilija. Tako na Hrvatskom jezičnom portalu, prvom online rječniku hrvatskog jezika, postoji i definicija pedofilije u kojoj izrijeком piše da je to »psihički bolesna seksualna sklonost odrasle osobe prema djeci«. Američki pak rječnik engleskog jezika Merriam-Webster ovako definira pedofiliju: »Sexual perversion in which children are the preferred sexual object. Specifically: a psychiatric disorder in which an adult has sexual fantasies about or engages in sexual acts with a prepubescent.« Kad sam sav užasnut pročitao te patološke definicije, gotovo sam dobio infarkt, misleći što bi primjerice o njima rekao filozof Sokrat i svi ostali antički filozofi ili pjesnik Allen Ginsberg. Vjerojatno bi pomislili da su ljudi, koji su napisali te definicije, sišli s uma. Oh, gdje su ti divni dani slavne mediteranske grčke slobodne pedofilije i iste takve pedagogije!? U potpunosti sam zanemario definicije i napisao pjesmu za dječaka Tina, koji je sa svojih 12 godina već, zapravo, mladić, visok, snažan vaterpolist, odličan u školi.

Jezgre u noći su tvoje ekskluzivne noćne oči, Tine, koji si došao iz tmine bajke kao majke pune seksualnog proteina. Ti si Tin, neba sin, na kojemu plešu barokni anđeli kao poželjni dronovi. Tvoj penis od milja nazivamo Denis, misleći na Denisa de Rougemonta i njegovo djelo *Ljubav i Zapad*. Neka ti ovo, Tine, s intelektualne visine sine: tvoja

je koža noćno vedro nebo, a tvoja su jedra bedra čvrsta, nježna i bijela napeta nautička jedra na kojima jedrimo već dva mjeseca. Osam sam godina stariji od tebe, a patogene definicije teško bolesnih autoriteta zabranjuju našu ljubav. Uzalud. Svima koji su ih pisali, zanemarujući ozbiljne i dokazane znanstvene spoznaje, isporučujem borbenu sklisku nisku svojih poklika. Neka je zauvijek prokleta korumpirana kokainska smjesa koja u vašim mozgovima uzrokuje atrofiju! Vi, debili iz potpalublja, nikad nećete shvatiti bitnu razliku između spolnosti sisavaca i duševno zaostale pravne znanosti. Neka su prokleti pokvareni doktori medicine koji su iz zaostalog blata stupili na gladak te sladak intelektualan asfalt, ali i isti takvi jezikoslovci koji u rječnike upisuju njihove neistinite rečenice! Neka ih zbog medicinskog i jezikoslovnog zločina pošalju u zagrebački zatvor Remetinec da u njemu iskuse divlju spolnu strast homoseksualnih predatora i uskratu korištenja interneta! Neka ih pošalju na tri godine u kaznionicu Lepoglava da sve to iskuse još žešće! Idite ravno u pakao, vi, korumpirani idioti! Pritom se sjetite Danteova stiha: »Ostavite svaku nadu, vi koji ulazite.« Idite, idite u pakao, idioti, i zaposlite se tamo kao armirači mentalno zaostalog betona ili vodoinstalateri! Pustite na miru mene i mog Tina, jer ću s njim doći u vaše institute i prebiti vas kao volove u crvenoj rajčici! Zapamtite i ovo, idioti: Tin i ja smo jezgre u noći koje čitaju Denisa de Rougemonta za razliku od vas koji ne čitate ništa ili samo crnu kroniku ili pak neku skandinavsku napeticu!

59

Ponosne boje dúge, LGBTQIA+ i patuljak te patuljčica (Marija, studentica komparativne književnosti i ljubiteljica pornografije)

Definicija patuljasta rasta: »Abnormalno niski rast s normalnim tjelesnim proporcijama koji se javlja tijekom djetinjstva.« Budući da naginjem znanosti i LGBTQIA+ zajednici, bila sam kratko u vezi s jedinom patuljčicom na našem fakultetu, svi je znate, s Andreom, i mogu potvrditi da je definicija točna. Andrea ima spolovilo veličine i strukture kao i sva ženska bića koja nisu patuljasta rasta. Njoj i njezinom patuljastom prijatelju Borisu, koji također ima veličinu i strukturu spolovila kao i mladići koji nisu patuljasta rasta, posvetila sam kratku pjesmu »Ponosne boje dúge, LGBTQIA+ i patuljak te patuljčica«.

Andrea, Boris i ja igramo se na plaži. Duga poslije kiše. Spektar ludila dúginih boja negdje na Jadranu. Andrea od užitka dašćući govori: »Gle, Marijo, kako se Boris malo u tebi i malo u meni miče, dok se ti ja ljubimo materinskim jezicima! Ovo je ljubav utroje ili, otmjenije, na francuskom,

ménage à trois, ili internacionalno seljački, na engleskom, *threesome*.«
»Da, Andrea, u pravu si. Nego, dušo, kao prvo, dublje mi gurni jezik u grlo, a drugo, bolji je seljački izraz, jer nikad nisi sam ako si u akciji *threesome*.«
Uskoro će noć, noćno kupanje i ono najvažnije: naša *threesome* ljubav do zore uz sinje more. Svi tjelesni alati su isti bez obzira na visinu tijela. Ja, Marija, dobila sam ono što sam htjela. Ljubav je tako lijepa u Hrvatskoj. Kroatija je mala država za veliki seks, koja geografski izgleda kao blago spušten, ali topao i uvijek spreman kroasan. U toj čuvenoj državi ljubav je napredna praksa od osnovne škole do faksa, pa i do duboke zrele dobi kad zubna proteza orahe drobi.

»For swingers only! Together we are happier and stronger.« (projekt svinganja) (Marina, studentica komparativne književnosti i ljubiteljica pornografije)

60

»Varietas delectat« je stara latinska poslovice, koja se na hrvatski prevodi na dva načina: »promjena je ugodna« i »raznolikost veseli«. Oba prijevoda su dobra i poticajna u svemu što čini ljudski život, a osobito na području svinganja (eng. swing), to jest mijenjanja seksualnih partnera, uključujući, jasno, i bračne partnere, najčešće u grupnom seksu.

Moja mala, ali uvijek puna marina. Miris mora. Zvijezde u noći. Mliječno orijentirana mjesecina. Jahte, jedrilice i brodice na vezovima. Za vrijeme ljetovanja bavim se nautičkim turizmom, što znači da sam studentica i ujedno poduzetnica. Često mislim o projektu svinganja, o tome da svoju Marinu, kako se zove moja marina s osam vezova, pretvorim u swingersku oazu na lijepom plavom Jadranu. Stoga jedva čekam da završim fakultet i da se udam, e da bi mi sviganje, koje obožavam, bilo još uzbudljivije. Uzbudljivije? Da, uzbudljivije, jer brak, prema Kantu, a i prema meni, nije ništa drugo do pravni ugovor o posjedovanju i spolnom korištenju dvaju tijela; to je bračni ugovor o posjedovanju tijela, ne i duha, potpisanih ljudi, odnosno supružnika. Tako je jedna od bitne sastavnice bračne zajednice poštovanje zabrane preljuba, to jest fenomena takozvanog varanja. Čak i vrlo liberalni bračni parovi svjesni su dokumenta bračnog ugovora koji su potpisali, te ih njihova odluka o svinganju još jače seksualno uzbuđuje, kao i one muškarce i žene koji su u vezi, osobito one koji su u dugotrajnoj vezi. Evo par riječi o projektu svinganja. Čim diplomiram, iste ću se godine udati i s mužem te neurotičnom bakom Majom živjeti u marini Marina. Na krovu kuće montirat ću golemu neonsku ploču sa slovima crvene boje

velikim metar i pol. Na tabli će pisati na hrvatskom i engleskom jeziku ono što već piše u naslovu moje autobiografske pjesme. Na svojem ću profilu Facebooka i ostalim društvenim mrežama uz pomoć bake, koja je u Marini zadužena za odnose s javnošću, napisati na tri jezika da se na Jadranu otvorila prva isključivo svingerska marina. Kladim se da će rezervacije stizati munjevitom brzinom. Svi vi s ovog ladanja ste dobrodošli i imate popust od 20 %. Rado ću se podavati Ivanu, Marku, Luki i svim našim kolegicama, dok će moj muž i ostali nautički turisti seksualno općiti s vašim partnerima i partnericama. Bit će to najveća grupna jebaonica na hrvatskom dijelu Jadranskog mora i velik turistički hit za nautičare, ali i za one koji će to tek postati zahvaljujući mojoj sve popularnijoj marini. Da, turistički hit, jer svi ljudi u sebi uvijek čute svoju svingersku bit.

Majstor Luka, praktičar i teoretičar masturbacije (Luka, student komparativne književnosti i ljubitelj pornografije)

61

U mojoj teoriji ljudske spolnosti zastupljena je, jasno, i masturbacija. Tako već na početku poglavlja o njoj piše: »Masturbacija, ponekad zvana i onanija, ili samozadovoljavanje jest seksualna orijentacija. Masturbacija može biti glavna seksualna orijentacija, osobito u vrlo nepovoljnim životnim okolnostima, ali može biti, a najčešće to i jest, usputan dodatak nekoj drugoj seksualnoj preferenciji, nešto kao dodatak zdravoj prehrani.«

Ovo je kratka stvarnosna pjesma o tome kako sam postao majstor u praksi i teoriji masturbacije, te sam se tako, nakon nekog vremena, još kao polaznik prvog razreda osnovne škole, nazvao Majstor Luka. To sam rekao svojim prijateljima iz susjedstva, pa su me i oni počeli oslovljavati s »Majstor Luka, ovo, Majstor Luka ono.« Imam snažan seksualni nagon. Već od djetinjstva, kad mi je kroasan još bio malen, pa sam ga morao držati s dva prsta, svaki bih se dan posvetio ručnom užitku, najraširenijoj spolnoj praksi na svijetu, obično ujutro kad bi roditelji otišli na posao. U prvom razredu gimnazije bio sam već ugledan profesor masturbacije. Stvar se toliko zahuktala da sam počeo čitati knjige o spolnosti, zapravo ozbiljno studirati to nepregledno područje. Kad sam se upisao na fakultet objavio sam u jednom časopisu, kao što znate jer ste ga čitali, svoj prvi tekst o temi spolnosti inspirativna naslova *Uvod u problem društveno-seksualne učahurenosti na našem sveučilištu*. Ostalo je plodonosna individualna povijest. Postao sam *bi*. Moja je seksualna orijentacija biseksualnost praćena redovitim svakodnevnim vježbama iz

masturbacije, koju je internet oplemenio do neslućenih razmjera. Sad bi mi dobro došla čaša božanstvenog iločkog traminca. Dijamanti nikad ne stare.

Maštanje o ekološki održivom haremu u kojemu je strogo zabranjeno korištenje plastičnih vrećica (Mateja, studentica komparativne književnosti i ljubiteljica pornografije)

62

Dok god je zamjensko sredstvo za sve stvari i bića na svijetu, uvijek je stvar u novcu. Da, i bića. Primjerice, nogometaši i kurve kupuju se i prodaju za novac kao, uostalom, sva bića raznih zanimanja iz raznih društvenih slojeva. Kaže se da se ljubav ne može kupiti. Može. Ako ne izravno onda indirektno. Priđe li djevojci neobrazovan, prljav, smrdljiv i klošarski odjeven mladić izvanredne ljepote, koji nema ni za kavu, ona će ga s gađenjem odbiti. Da joj priđe taj isti mladić izvanredne ljepote, ali obrazovan na fakultetima u Zagrebu, Oxfordu ili u New Yorku na Columbia Universityju, okupan, glatko obrijan, odjeven po posljednjoj modi u odjeću i obuću s potpisom, pristojan, kulturni svjetski čovjek koji dobro govori dva strana jezika, a dobro zna i hrvatski koji se sve više kvare, vozeći pritom uz pločnik uz nju najnoviji model Porschea 991, mogućnost da se između njih dvoje dogodi ljubav skače na zavidnu razinu od 99,1 %. Stih dalmatinske pjesme »Nije u šoldima sve« zvuči romantično, ali je, nažalost, neistinit. Što o tom stihu misle gladni urbani beskućnici samo je retoričko pitanje. Slijedi kratak isječak velike izmaštane poeme o mojem ekološki održivom haremu.

Da sam bogata kao Elon Musk, Jeff Bezos ili Bill Gates, odvojila bih tih skromnih 35 milijarda dolara i dala bih izgraditi repliku dvorca Trakošćan negdje u pitomom Hrvatskom zagorju i kao vlasnica te ravnateljica dvorca i harema živjela bih u njemu s Upravnim odborom (deset savjetnica od 15. do 70. godine i 10 savjetnika od 12. godine (dječak Francesco, rođen u Rimu, upravitelj Odjela za seksualne igračke) do 75. godine (gospodin Mislav, dizajner mojih zimskih haljina i ravnatelj Odjela za moju garderobu). Harem bih sagradila (već znam i arhitekta za taj pothvat) pokraj dvorca na livadi okruženoj pitoresknim brežuljcima. Građevina harema je, zapravo, replika pulske Arene, ali s kupolom od brušenog tirkiznog stakla. U kupolu su ugrađene videokamere i laseri te slični uređaji usmjereni na veliku radnu, znači seksualnu površinu arene gdje je u staro doba bilo borilište. Seksualni personal harema čini 400 ljudi sa svih kontinenata i svih boja kože i svih tipova tijela i dobi (200 djevojčica, djevojaka, žena i starica i 200 dječaka, mladića, muškaraca i staraca). Izgradila bih pokraj harema hotel s pet zvjezdica kao dom za umirovljene haremske djelatnice i djelatnike, koji bi uz danonoćnu skrb medicinskog tima od 22 specijalista i 30 medicinskih sestara čekali smrt, gledajući pornofilmove snimljene pri danonoćnom radu

seksualnih radnika u haremu. Taj bi tim skrbio i o zdravlju seksualno radno sposobnih ljudi zaposlenih u haremu. Jasno, kao vlasnica dvorca imena Ud, harema imena Macrosoft Zagorje i hotela imena Aurora Nova (iza kojega je izgrađena Aleja velikana, to jest ljupko dizajnirano groblje), ja imam osobnog liječnika iz Berlina, internacionalno cijenjenog dr. Rudolfa Hochehheima. Radni personal koji opslužuje seksualne radnike u haremu hranom (pet obroka dnevno), higijenskim potrepštinama, odjećom i obućom itd. ima 114 ljudi (kuharice, kuhari, krojačice, čistačice, majstori svih struka za održavanje infrastrukture harema itd.). Osim njih tu je 12 snimateljskih ekipa (39 ljudi) koji snimaju pornofilmove dok harem u areni vrije na sobnoj temperaturi od danonoćnog teškog, ali ugodnog rada na proizvodnji užitka. Kao vlasnica svakog dana dolazim u harem i kao demokratski nastrojena osoba jebem se sa svima, birajući nasumično partnere ili partnerice sve dok ne zadovoljim svoj inače golem seksualni apetit, a zatim se povlačim u svoje odaje u dvorcu i u retrostilu večeram, a prije spavanja naredim Francescu da učini temeljitu inspekciju mojeg klitorisa i anusa. Napredan i snažan dječak Francesco, koji u slobodno vrijeme trenira borilačke vještine, već je od svoje 11. godine stručnjak za navedena područja. Toliko za sada. Za večerom ću vam ispričati kraj svoje poeme o ekološki održivom suvremenom haremu čiji je naslov *Amor omnia vincit*.

63

Incest u dvije hrvatske građanske obitelji (*Melita, studentica komparativne književnosti i ljubiteljica pornografije*)

»Incest is the best in the family nest.« (*Stara anglosaksonska poslovice*) *U slobodnom prijevodu: »Incest je najbolji u obiteljskom gnijezdu.« U još slobodnijem prijevodu: »Incest jest najbolja žlijezda usred obiteljskog gnijezda.«*

Prva kitica pjesme ili obitelj nakon ručka odlazi u svoju vikendicu.

Vrijeme je subotnjeg ručka. Obitelj: otac, majka, dvije kćeri i dva sina. Otac počinje predigru, žvačući pečenu janjetinu, zdravu hranu, i počinje govoriti. »Prije nepunih petsto tisuća godina nije se znalo za incest, za takozvano rodoskvrnuće, kao ni to da je incest štetan za zdravlje. Usne krvnih srodnika ljubile su se slobodno i danju i noću na tada još nezagađenom zraku. Do zabrane incesta došlo je pojavom artikuliranog govora i pisanja.« Tako je govorio otac, po struci antropolog, profesor na fakultetu. Tako je govorila i majka, profesorica lingvistike i teorije jezika na fakultetu. Nakon ručka otišli

su u svoju vikendicu da bi do nedjelje ujutro njih šestero mogli slobodno i veselo kršiti zabranu incesta. Idući prema autu, susjedi su tu pristojnu obitelj s poštovanjem pozdravljali. Svi su ih cijenili zbog njihova skladna braka i djece koja u gimnaziji i na fakultetu imaju prosjek ocjena 5,0.

Druga kitica pjesme ili kako je Ninu s njezinim radosnim pristankom razdjevičio otac u njezinoj slatkoj 16. godini.

64

Srpanj. Ljeto na koži. Žega u mojoj pukotini. Osjećam se porno. Ljetovali smo na pjeskovitom otoku u šatoru i divili se plavom Jadranskom moru; svaki bismo čas skakali u more i utrkivali se. Jednoga jutra oko 10 sati mama i sestre otišle su po sladoled u obližnje mjesto oko petsto metara udaljenom od naše male nudističke oaze. Osjećala sam se sretno, no bilo mi je vruće pa sam otišla u hlad ispod tri bora gdje su naše stvari. Tata je došao za mnom da uzme cigaretu i upaljač. Nekad, kad sam još bila mala, tata bi mi govorio: »Ninica, kako tvoja špinica?« Nisam tad još znala da je špina pipa, slavina, ali sam se smijala zbog rime koja spominje i moje ime. Oboje smo zapalili cigaretu (pušim od 8. razreda osnovne), ležali ispod borova i mirisali more. Njemu se digao. Gledala sam ga kao opčinjena i počela se vlažiti. Rekla sam mu to, to da mu se digao. Nije to ništa, Nina, Špina, sve to čini Priroda. Lako je vama djevojkama. Vama se ništa ne vidi. A mogu li ga malo milovati? Možeš, zašto ne! On je ionako tvoj od tvoga rođenja. Milujem ga blago, tako mi je drago. Kao djevojka vrlo vrlo poljubim ga iz topla duboka grla u rumenu glavicu. Da, to se moralo dogoditi. Njegov prvi nježan dodir. Njegov prvi prodor prsta kroz guste crne kovrčave dlačice moje pice. Osjetila sam jaku struju sve od korijena kose pa do palca. Pogled na mobitel. Imamo 30 minuta. Gasimo cigarete. Gori Nina, gori borovina. Gori Nina, gori njena špina. Gori Nina, gori joj vrelina. Gori Nina i njezina vrlina. Od tog *spina* Nina nije više tvrda stina, više nije nevina Nina. Sad joj treba malo vina, pelina i poezije od Tina. Oko 11 sati stigle su mama i sestre, dok smo se mi hladili u moru od jezgre kao duboke pjene koja nikad ne vene. I tako su prolazile godine. Do prve godine studija tata me naučio sve o seksu. Rekao mi je tad da sam spremna za veliku avanturu života. Volim te, tata. I ja tebe volim, Nina, samo ostani moja najdraža heroina i čuvaj se heroina.

Internacionalne orgije na Jadranu: novi hrvatski turistički proizvod, pjesma–prijedlog (*Mirna, studentica komparativne književnosti i ljubiteljica pornografije*)

Orgije zblžavaju ljude u nesebičnom grupnom dijeljenju tjelesnog užitka. Zbičaju se noću, ali sve češće i danju kad se bolje vide detalji najintimnijih dijelova tijela. Dostojevski je rekao da ako nema boga, da je sve dopušteno. Nema ga. On je mitski Godot koji nikad neće doći. Možda je u riječi »godot« upravo na boga (eng. »god«) mislio Samuel Beckett.

More, more, sve do zore. Galebovi su već na rivi i vrebaju bogate dame koje stare neodoljivo same. Marinina pjesma o svinganju u njezinoj marini Marina inspirirala me za ovu pjesmu–prijedlog o vrlo sličnom hrvatskom turističkom proizvodu pornografskog sadržaja, koji će sve od Umaga do Dubrovnika unaprijediti hrvatski turizam i dati mu još jači zamah. Moja je pjesma poetsko–poslovni prijedlog. Predlažem da svi mi, članovi ladanja na kojemu pišemo toksičnu *Pjenu za rušenje*, bez obzira na ovu pandemiju koronavirusa, u lipnju utemeljimo udrugu relativno nevina naziva Hrvatska Dionizijska zabava (*Croatian Dionysian Party*), a taj će naziv moći u svojoj ponudi imati samo oni lokali diljem naše jadranske obale i na našim otocima koji su voljni odvojiti prostor za orgijanje nazvan kao i naša udruga. Prvi će ovaj prijedlog podržati i prihvatiti moj otac, vlasnik kuće u Makarskoj s velikim tavanom, koji je pretvorio u slikarski atelje u kojem isključivo slika ženske aktove, a nakon završenog akta, najčešće u ulju, sa svakim svojim modelom intenzivno, ali prisno razgovara o anatomiji muškog i ženskog tijela. Ja ću u Zagrebu otvoriti *web–stranicu* naše udruge na hrvatskom i engleskom jeziku te diskretno sročnim tekstom pozvati turiste, i domaće i strane, na prvu otvorenu Hrvatsku Dionizijsku zabavu koju će s radošću voditi moj uvijek napaljen tata zvan Sexy Toni. Za *catering* će biti zadužen njegov bliski prijatelj, jedan od najboljih hrvatskih kulinarskih stručnjaka, koji također ima lijepu kuću u Makarskoj i koji će treći kat otvoriti za Hrvatsku Dionizijsku zabavu čija je kratica HDZ. Tu ćemo, naizgled političku, kraticu koristiti u našoj *mail* adresi ovako: *hdz.croatia@gmail.com*. To će biti tek početak koji će za dvije ili tri godine uz Marinin svingerski postati još jedan pornografski hrvatski turistički *brand*. Ja i moj prijatelj Hrvoje, inače vrstan snimatelj, uz dopuštenje dionizijskih partijanera preuzet ćemo snimanje orgija, ili dijelova orgija, u brojnim Hrvatskim Dionizijskim zabava i zatim ih ponuditi nekom iz hrvatske pornografske industrije (koja se polako, ali uporno razvija), pa makar trebali zamutiti lica sudionika orgija. OK, vidim po vašim radosnim osmijesima da vam se prijedlog jako sviđa. Kocka je

bačena. Logo udruge: naziv udruge na hrvatskome i na engleskome, a na pozadini zastave Libertas, zastavi Dubrovačke Republike. Zbog snažnog patriotskog poriva domaćih turista, istinskih hrvatskih domoljuba koji, jasno, vole i orgije, neonska slova od metar i pol bit će iznad naziva »Libertas«, a sastavljena od crvenobijelih kvadratića, sličnim onim na grbu hrvatske zastave. Impresivno, ekspresivno i nadasve erotično te internacionalno prihvatljivo. Uostalom, Hrvatska je po svemu dionizijska država koja cijeni orgije, od danas nazvane Hrvatska Dionizijska zabava, kao alternativno ime za sve češće žestoke tulume koji su simbol još uvijek nedosegnuta značenja u riječi »libertas« (sloboda) na zastavi koju kao najljepšu cijene i vole svi vrhunski intelektualci u svijetu, na zastavi Dubrovačke Republike. I pri kraju ove pjesme–prijedloga predlažem da na internacionalnoj razini ove godine utemeljimo Odbor za inicijativu priznanja zastave Libertas kao logične zastave pornografske industrije u cijelom svijetu. Zbog čega? Zbog toga što je seksualna sloboda u temelju svih ostalih ljudskih sloboda i zbog toga što zastava duginih boja LGBT pokreta nema tu razornu te inspirativnu snagu značenja kao odsada i naša zastava, zastava Libertas Dubrovačke Republike. Živjela zastava Libertas! Živjela Sloboda! Živjela naša udruga ponašna Hrvatska Dionizijska zabava! Nakon ovih uzvika sam uzbuđena, pa ću kao strastvena studentica komparativne književnosti pri kraju pjesme otpjevati Gundulićevu *Himnu slobodi*, koju su uglazbili mnogi, ali se izvodi verzija Jakova Gotovca. Ne može se govoriti o pjesmi *Oda radosti* (*An die Freude*), Schillera, koju je uglazbio Beethoven u svojoj *Devetoj simfoniji*, a da ne govorimo i o *Himni slobodi* Ivana Gundulića. Idem redom. Po nekima je izvorni naslov bio *Oda slobodi* (*An die Freiheit*), ali je Friedrich Schiller pod utjecajem autocenzure promijenio slobodu u radost. Naime, u Shillerovo vrijeme, ispravno ističe Goran Tudor, samo su se rijetki ljudi usudili govoriti o slobodi i pravednom društvu. Goran Tudor nastavlja. »Povodom pada Berlinskog zida 1989. pod ravnanjem Leonarda Bernsteina *Oda* se pjeva po prvotnoj ideji kao *Oda slobodi*. Već je 1972. instrumentalna verzija skladbe prihvaćena kao himna Vijeća Europe, a himnom Europske unije postala je 1986. Iako je mi danas češće spominjemo kao *Odu radosti*, u svojoj biti ona je i dalje *Oda slobodi*. Schiller čezne za slobodom. I kad ne govori izravno o slobodi, nego o radosti, to je radovanje slobodi i jedinstvu svih ljudi.« Tudor je itekako u pravu. A sad nešto iz naše struke, što znači da moramo promisliti o kontekstu i vremenu u kojoj su nastale te dvije na svoj način kompatibilne pjesme o slobodi. Gundulić je pastoralnu dramu *Dubravka*, u kojoj je završna himna upravo himna ustaljena naziva *Himna slobodi*, napisao sredinom trećeg desetljeća 17. stoljeća, a Schiller je svoju pjesmu napisao 1785., što pak znači da je prva najljepša pjesma o slobodi,

prije druge najljepše pjesme o slobodi, nastala otprilike 160 godina nakon prve. Sanjam o tome da diplomiram komparatističkom studijom o te dvije najljepše europske pjesme o slobodi. A sad čujte moju pjevačku izvedbu *Himne slobodi!*

*O lijepa, o draga, o slatka slobodo,
dar u kom sva blaga višnji nam bog je dô,
uzroče istini od naše sve slave,
uresu jedini od ove Dubrave,
sva srebra, sva zlata, svi ljudcki životi
ne mogu bit plata tvôj čistoj ljepoti!*

Po vašem gromoglasnom pljesku znam da vam se pjevanje svidjelo. Ali da se na samom kraju svoje pjesme–prijedloga vratim našoj udruzi. Jedan od obveznih uvjeta za svaki lokal koji želi imati naš turistički proizvod Hrvatska Dionizijska zabava mora prije svake orgije na velikom ekranu emitirati prvo europsku himnu *Odu radosti*, zapravo *Odu slobodi*, a odmah zatim i Gundulićevu *Himnu slobodi*. Za to vrijeme već goli partijaneri šute i u stavu »mirno« radosni gledaju te slušaju. Lako možete zamisliti strane i domaće turiste kad oduševljeni slušaju i gledaju te grandiozne glazbene izvedbe. Nakon emitiranja himni DJ gromko uzvikne poklič Olimpijskih igara »Neka Igre počnu.« (*Let the Games begin*) i orgija počne i traje do rujne zore. Sloboda je u punom zamahu, jer, kako je rekao naš Ivan u prvoj pjesmi: »Pornografija je jedino područje sveobuhvatne istine ljudske spolnosti.« Ja i moj prijatelj Hrvoje za to vrijeme snimamo kratke pornofilmove. (Naravno u drugim lokalima, koji također u ponudi imaju Hrvatsku Dionizijsku zabavu, imaju male snimateljske ekipe za istu svrhu.) »O lijepa, o draga, o slatka slobodo (...) sva srebra, sva zlata, svi ljudcki životi ne mogu bit plata tvôj čistoj ljepoti!«

Siniša Vuković

Bižnonotov testament

68 Svakoga od nas jednom, ili jednoć, milovala je majka, mati. Nekome, tko je veće sreće, to jednom traje nešto duže, možda i dandanas, a onome s manje sreće, to jednom doista je jednoć...

Žena kojoj je bilo dano meni život dati, sebi nije trajala dugo. Meni je trajala još kraće.

U žižak lumina njezina života Bog je dahnuo prerano, pozvavši je k sebi prije negoli je u uzal želja isplela sveze svojega življenja. Čvor njezina života postao je grop vlastite joj sudbine; grop iz grla spustio se u jamu tijela, kao gutljaj. Njezine vezice života ostale su bez ključice. Pozvao ju je, Bog, prerano da bi mi kazala sve što možda nikad ne bih želio doznati, a mene je otrezvenio prekasno da bih popravio sve što sam joj rekao, a ona, možda, nije htjela čuti.

Tako se, to, živjelo na otoku. Osnovao si obitelj prije no što si podigao kuću. Imao si obitelj, a kuće nisi imao. Gradili su ih, kuće, jedni drugima. Svi zajedno, od kuće do kuće. Ako bi dom bio krenuo graditi prije negoli što si se oženio, pitali bi te što će ti, i za koga ti treba, kuća. Kad bi počeo kopati temelje zajedno sa ženom, jer žena je u fizičkom radu na otoku vazda bila ravnopravna muškarcu, iz nekog, danas stranog osjećaja za kolektivno dobro i pravednost, svi bi ti bili priskočili dati ruku u gradnji, znajući da tvoje dvije ruke, možda i četiri, ni nekome od svih njih neće pofaliti kad im sutra zatrebaju.

Nono Anđelko i nona Zorka, otac i majka moje majke, uzeli su se suprotiva nagovoru mojih, po noni, bižnone i bižnonota. (Namjerno pišem, i pisat ću, bižnona i bižnono, i neću se koristiti riječima pradjed i prabaka, jer mi se čine odveć službenim i uredski hladnim, bez emocije u sebi koja ima podgrijavati uspomenu na umrle pretke.)

Ni vrag ni Bog nisu znali kakve su zapreke u mladencima vidjeli ćaća i mater moje none. To je vrijeme prvih godina druge polovice XX. vijeka, vrijeme u

kojemu je još uvijek bilo živo zračenje odgoja i življenja koje mi danas, s naše distance, zovemo konzervativnim i vjerujemo kako polako gasne, iščekujući da posvema svehne i utihne. To vrijeme traje i sada u sredinama gdje su ljudi, htjeli–nehtjeli, ako nije preteška riječ ili sintagma, osuđeni jedni na druge. Isti ljudi, osuđeni na iste ljude... Zrcalo u zrcalu...

Naši otoci, takve su sredine...

Premda su oba moja bižnonota s muške i ženske krštenice nosili prezime Vuković, moji nono i nona nisu bili ni u kakvom krvnom srodstvu. Tome u prilog idu i strogi crkveni zakoni što su i dandanas, po tom pitanju, bezmalo nemilosrdni i ledeno nesmiljeni. Ako bi, kojim čudom, roditelji to i dozvolili, a narod i susedjani drugim nekim mirakulom to i prihvatili ili prešutjeli u »pronuncijima« — onim svećeničkim napovijedima s oltara pri dospivenju svete mise — Crkva bi bila ta što bi mogućem incestuoznom braku još u njegovom počelu zavrnila vratom, kao pivcu. Ako pop krivo pogleda, ili prijekorno okomito podigne desni kažiprst u visinu oka — što će reći: »Ne!« — o tome se više raspravljalo nije...

Nono Anđelko i nona Zorka uzeli su se pred Bogom, a iza svojih roditelja. Vjenčali su se u Splitu, u crkvi Gospe od Zdravlja na Dobrome. U crkvi u kojoj će se šest desetljeća kasnije pričestiti moja kći Nika, njihova praunuka. Nisu to učinili kriomice, ali ne ni s blagoslovom onih koji su ih pratili u sisanju i odrastanju. Blagoslov njihov stigao je tek kad je po drugi put Bog spustio svoj blagoslov nada njih: prvotno bijaše to u ovom duhovnom i svetom otajstvu sakramenta ženidbe, a drugi put to se zbi u tjelesnom misteriju dara očinstva i dara majčinstva, kad se porodila mati moja Nikolina.

Blagoslovljena voda malo im je značila. Bižnoni Katini nešto više, ipak je ona bila bogobojazna, a bižnonotu Ivanu kišnica je bila draža, napose u bevandi. Prihvatili su ljubav svoje kćerke i njezina izabranika tek kad je njih, roditelje, oškropila radost blagoslovljene krvi. Bila je to njihova prva unuka. Moja majka. Nikolina.

Nono Anđelko nije se bio rodio u kući svojih roditelja, oca Nikole zvanog Miko, Miko Suho, i majke Magdalene zvane Mande, Mande Cvitike; kao što se ni nona Zorka, zvana Zelina, nije bila rodila na postelji svojih otaca. Moja majka, kao ni njezina sestra, nisu se rodile u kući koju će nono sagraditi za sviti gnijezdo svoje obitelji, gnijezdo iz kojeg ću i ja jednog dana izletjeti. Ni ja se tu neću roditi, ali i ako sam se rodio u Cambridgeu, u Engleskoj: ta i Ujedinjeno Kraljevstvo je otok...! Svejedno sam, dunkve, bodul... Ma, moje gnijezdo... moje prvo i pravo gnijezdo ono je na dalmatinskome škoju, pred pragom kuće nonota mojega što ju je sam svojim rukama podignuo. Sam je nono bio ubrao kamen u petradi, doveo ga oruđem i rukama do u veličinu za ugradbu i gradnju, ugradio ga je zatim i od njega dom naš izgradio u kojemu je i mene dočekao i odgojio.

Nono je odrastao u obitelji u kojoj je bilo puno djece. Bilo je više djece negoli kruha. Bilo je više djece i od broja pari cipela, pa bos nije hodao onaj koji je ranije ustao. Ostali su se snalazili kako su mogli... ne kako su znali. Znali su, ali nisu mogli...

Majka je odrasla u kući u kojoj su tada njezini otac i mati živjeli u najmu. Prebivali su u sačuvanom skutu te kuće, koju su za rata Talijani sažgali u kolovoškom ognju odmazde 1943. godine. Danas u njoj ne živi nitko, premda su ta njedra velike kamene ljepotice i sad sačuvana, a njezin veći dio šuplje zuri u nebo poput karijesom izjedeneog kutnjaka u mandibuli.

Ta je kuća na dva koraka od zemljišta koje je potom kupio moj bižnono Miko i podijelio ga svojoj djeci. Kupio ju je od imućne, i slavne, obitelji Didolić; obitelji, što će dati čak četiri sina, među kojima i prvog općinskog načelnika, ali se vitice loze te fameje neće dovinuti dalje od onog pokera sinova. Didolići, trgovačkim kolima dobacili su se i do Beča, i do Praga, i do Bratislave... i tko zna do koje još klijetke srca ondašnje središnje Europe, u staračkim dekadama Ottocenta, ali se potomkom u mesu, kosti i krvi nisu uspjeli prenijeti do nas. Danas nema živog Didolića! Ima samo grob na mjesnoj kopošanti, sav siv od zubā nevremena i leševa lišajeva... i mjedena kadena ruzinava od daždovskog oblačkoga plača. Suzā, pak, nema... jerbo nema koga da ih isplače. Ni cvijeta nema... kao ni suza... nema tko da ga donese. Sami u životu, sami u smrti... Didolići... Bivši...

Ja još uvijek čuvam stari provin za mjerenje sladora groždanoga dropa iliti koma, koji je Petar Didolić bio poklonio mojem bižnonotu Miki. A on ga je ostavio mojem nonotu Anđelkotu koji ga je za čitavoga svojeg života ljubomorno čuvao, mjereći susjedima »māst« jedino iz svoje ruke i ne davši mu, tom provinu, da s vanjske strane prokroči prag kuće. Nono Anđelko predao mi ga je s povjerenjem, bez i trunka skepse, kao monstrancu u riznici ili kriпти katedrale. Što je moj nono namro meni, prenijet ću i ja mojim nastavljačima u mesu, kostima i krvi...

Najveći dio kupljene obiteljske zemlje u mjestu pripao je mojem nonotu Anđelkotu. Tako je želio njegov otac Miko, kojeg je moj nono uzdržavao do smrti; onako, kako ću se i ja starati o mojem nonotu, rečenom Anđelkotu, sve dok mi neće izdahnuti pred očima, u vruću kolovošku subotnju večer, petnaestak minuta prije dvadeset sati, sedamnaestog dana kolovoza ljeta Gospodnjega 2013. Jedna sestra dobila je dio zemlje, druga je, kao maloljetnica taman na skalini što odalečuje djevojčicu od djevojke, poginula u ratu od zalutale granate iz njemačke haubice s obližnjega brda Sveti Mikula, a treća sestra oboljela je na živce i bila je štíćenica doma u Visu na istoimenom otoku. Građić koji je toj mojoj povijesnoj tetki ponudio utočište zadnjih godina ostatka njezinog ruzinavog života, ponudio joj je i grob zanavijek. Ne znam je li itko od nas ikada pohodio taj grob? I ostavio na njemu Očenaš...? Ili Zdravomariju, za tetu Mariju... I, tko zna ima li ona uopće grob svoj, ili je, ko beskućnik ili apatrid, ukopana u zajedničku sirotinjsku grobnicu, na kojoj — osim leševa

lišajeva — nije ni imena ni suze ni cvijeta? Moja teta Marija, ko Wolfgang Amadeus Mozart. On u Beču, a u snježnoj mliječi. Ona na Visu, možda u visu, a tako duboko. U glibu rastočenog mesa i prahu izmrvljenih kostiju... U tmici skupne grobnice...

Jedan brat mojega nonota — barba Petar, koji je otišao služiti vojsku u Pulu, pa se tamo oženio i nastanio — odrekao se svakog svojeg dijela nasljedstva u korist mojega nonota, a drugi brat bio je razbaštinjen slovom testamenta, koje je slovo iz bižnonotovih usta perom na bijelu površinu karte bio pribilježio sudski notar, uz svjedočanstvo dvaju sumještana imenima Ivo i Veselko.

Imao sam iz prve ruke priliku čuti priču o razbaštinjenju tog mojeg povijesnog barbe, u međuvremenu također mrtvacu bez šonete u novinama i notiranja u župskom nekrologiju: »Knjizi umrlih«. Kako se prisposdobe u malim mjestima šire brže od epidemije gripe, a ostaju zabilježene u zapamćenju usmene predaje i besmrtnim verbalnim dlijetom uklesane tim dublje i utoliko trajnije što je prisposdoba — ili netko od onih kojega se ona tiče — škakljivija i širem seoskom publikumu interesantnija, tako je i ova priča iz moje obitelji u okrugu dokud dopire ton poljupca klatna i mjedene haljine zvona u mjesnom kampanelu poprimio i okus i sokovitost legende.

»Šjor Miko, a ča ćete ostavit Vladotu?« zapita svjedok Ivo bižnonota Miku na samrti, dobrohotno ga tobože odrebata nukajući da i najmlađemu od sve djece štogod ostavi; jerbo, možda je starcu na umoru najposljednji sinak nehotice zašao iza kantuna pamćenja ili sjećanja. Možda je čovjek naprosto, ili naprostoprošireno, zaboravio...? Odgovor je bio lapidaran, sasvim eliptičan, i svojom je retorikom odagnao ikakvu mogućnost greške u — kako se reče? — pamćenju ili sjećanju... A, intonacijom kontra interogacije, živo je potvrdio kako je posvema priseban, možda na izdisaju, ali je umro umno čio i mentalno vižlast:

»Oštijo! Nikad nisan pohuma jedan njegov španjulet!«

Svaka riječ koja bi se ovome nadodala, neumitno bi nakrivila jasnoću konstrukcije poruke što je u njoj sadržana; ikoja riječ da se odatle iščupa ili izguli, izazvala bi potres misli pribranog starca, kao kad bi u ma kojem taktu Beethovenove — neparne! — simfonije i najkraću izbrisao notu, pa svu arhitektoniku ko djetlić izbušio i uz tresak u prah je razrušio. Jedino što uz bižnonotovu rečenicu, možda, ide, jest još pokoji — uskličnik.

Tako se, to, živjelo na otoku...

Rade Jarak

Put na Solaris

(ulomak iz romana)

72 *Tribute to Stanislav Lem and Andrei Tarkovsky*

Ujak je imao kuću na selu, kamo smo znali odlaziti na odmor za praznike. Kuća je bila prostrana, s drvenom verandom i terasom, velikim dnevnim boravkom i kuhinjom u prizemlju, te s nekoliko soba na katu. Pozadi se nalazila još jedna manja kuća, a iza nje štale i životinjska farma. Tu je ujak držao konje, ždrjebad, zečeve, kokoši.

Sjećam se kako su odrasli: moji mama i tata, ujak i ujna igrali karte navečer za stolom u dnevnoj sobi, jelenskih rogova koji su stajali na zidu pored kamina, zatim i samog kamina koji se zimi ložio preko dana, a noću bi se ostavljao da do kraja dogori. Jedne hladne jesenske noći, kad je počeo padati prvi snijeg iskrao sam se iz svoje sobe — ne sjećam se više zašto — i otišao u dnevni boravak i gledao žeravicu kako tinja i polagano se gasi. Pored mene na tepihu ležao je pas Monso, neki mješanac, pomalo nalik na vuka, tamne dlake, sive na krajevima i bljedih očiju. Ne znam otkuda mu to čudno ime, zašto ga je ujak tako nazvao. Monso, zvuči mi nekako francuski, ali nikad nisam pitao ujaka o tome — pas leži tako pored kamina, u mom sjećanju.

Sjedio sam na tepihu uz psa, samo u tankoj pidžami, gledajući kako žar jenjava, sve više tinja. Osjećao sam mirnu prisutnost psa i prepustio se tišini noći i magičnom sjaju žeravice. Ostao sam do pred jutro, sve dok nisam počeo drhtati od zime.

Kožni opasač s futrolom u kojoj se nalazio ujakov pištolj, visio je na drvenoj vješalici pored kaputa, zimskih jakni i vjetrovki. Ujak je bio visoki vojni časnik, tada još uvijek aktivan.

Tamo smo odlazili na nekoliko dana, rijetko na tjedan ili dva, u razna doba godine. Zimi, kada priroda zamre i napada snijeg. Gole, kvrgave grane stoje

nasuprot mutnog, ledenog neba. Valovita polja postaju bijela, a na jezeru se stvara ledena kora. Vrane ispuštaju jezive krike leteći nad poljima i šumom. Duž padine u šumu odlaze lovci praćeni čoporom pasa. Iz šume dolaze seljaci noseći na leđima granje i drvo za ogrjev.

U proljeće snijeg se topi i voda kaplje na sve strane, cure mali potoci i šumske vododerine. Iz polusmrznute zemlje pod prvim sunčevim zrakama niče prvo nježno cvijeće: jaglaci, šafrani, visibabe. Sunce se pojavljuje sve ranije, krvavo dok izlazi iznad horizonta na istoku, a onda se uporno sve više penje i sija jače.

I, naravno, ljeto kad je nebo sjajno kao tek izliveni komad željeza. Oko jezera lete rojevi komaraca, bjelouške gmižu kroz šaš, a mi tražimo osvježenje u jezeru, kupajući se i prskajući vodene kapljice, dok nas predvečer na povratku kući prati žablji kreket. Sunce, iako na zalasku, i dalje uporno sija i čela su nam orošena znojem.

Onda počinju kiše i vjetrovi, s jeseni priroda se gasi. Lišće poprima zaga-site boje, a šuma pjeva u novim rumenim, crvenim i žutim tonovima. Seljaci se zabrinuto okreću poslovima na polju, voće zrije i truli, i sve ponovo kreće u novi ciklus. Ciklus beskrajnog kruženja materije.

73

Ovo su moja vrlo rana sjećanja o pravoj divljoj prirodi oko ujakove kuće na selu, jer život u gradu ne može pružiti ni izbliza takav osjećaj slobode, prostranstava, šuma, jezera i polja. Osjećaj toliko izoštren da primjećujete svaki detalj, od prelijevanja boja na nebu ujutro ili navečer, pa do obrisa svake grane ili lišća na drveću, koji su izgledali kao izrezani u svom fraktalnom jedinstvu i neponovljivosti. Preko mirisa sijena i natrulih šljiva, do zvukova grmljavine za ljetnih oluja — sve to je duboko utjecalo na mene. Budući da sam gradsko dijete, rani susreti s prirodom bili su mi dragocjeni. Seoska kuća, okolina, priroda, bio je najljepši ambijent koji sam u životu upoznao i u kojem sam ikada boravio.

Jednom prilikom, bio sam krenuo u osnovnu školu, u posjetu kod nas na selo došla je obitelj dobrostojećeg odvjetnika, koji je bio prijatelj mog oca. Ostali su nekoliko dana, ne mogu se sjetiti točno je li bilo proljeće ili rano ljeto, dani su bili sunčani, ali još se nismo kupali. Samo smo se šetali okolo i upijali prve zrake Sunca.

Gospodin odvjetnik bio je snažne građe, ali na rubu gojaznosti, tamnih mastiljavih očiju, a njegova supruga je bila mršava ženica, svijetle puti, kosu je držala upletenu u pundu visoko na tjemenu.

Njihova kćer jedinica Khira bila je moja vršnjakinja i ja sam tako iznenada dobio društvo na nekoliko dana. Khira, djevojčica kestenjaste kose i krupnih tamnih očiju. Kad bi glavu okrenula prema suncu pod određenim kutom, vrhovi njezine kose presijavali su se crvenim sjajem.

Ni slutio nisam — naravno — pojma nisam imao da će ona biti moja buduća žena.

Tada sam imao samo neku nejasnu sliku o tome što znači »biti muž i žena«. Stvorio sam predodžbu gledajući odrasle, moju mamu i tatu, ili ujaka i

ujnu, Khirine roditelje i druge. Nikako nisam vidio sebe u toj ulozi, pa bio sam dijete. Ipak, smatrao sam da ću jednom kad odrastem imati svoj stan u gradu kao i moji roditelji, nekakvu kuću na selu sličnu ujakovoj, voziti automobil »terenac«, navečer igrati karte sa svojom ženom, koja će me voljeti i svuda pratiti, i bit će lijepa i sređena, s novom frizurinom sjajne kose i s novim parfemom na golom ramenu i ja ću je voljeti, po noći ćemo se u krevetu »malo grliti« i sve će biti u najboljem redu. E, da, i radit ću neki važan posao za dobrobit čovječanstva.

Tako sam maglovito shvaćao život odraslih i vidio sebe kakav ću biti kad odrastem. Khira je bila moj novi drug u igri, te smo smišljali načine kako ćemo provesti dan, tražeći neku novu pustolovinu, popeti se na drvo, vidjeti bjeloušku ili guštericu, uloviti neku ribu. Naš pas Monso često nas je pratio u tim igrama i bio je treći član male družine.

Bio sam naučio veslati i nas dvoje smo odlazili na vožnju po jezeru, u malom ujakovu čamcu. Jednom prilikom, kad smo bili daleko odmakli prema sredini jezera, Khira se nagnula prema meni i rekla: — Jesi li se ikada poljubio kao na filmu? Onako filmski? — Da — odgovorio sam. A nisam se nikada ljubio na taj način. Davao sam poljupce mami i tati, ili drugim rođacima. Dalje se sve zbililo munjevito. Nagnula se prema meni i prislonila svoje usne na moje, ovlaš, tek djelić sekunde. Ipak, i u tako kratkom vremenu, osjetio sam punoću i mekoću njezinih usana od koje mi se zavrtjelo u glavi. Naglo sam se izmaknuo u stranu i zaljuljao čamac, tako da smo se oboje uhvatili za krajeve. — Hi, hi — nasmijala se mangupski dok je hvatala ravnotežu i sjela natrag na svoje mjesto na pramcu. Čamac se stabilizirao i počeo sam veslati natrag prema obali. Veslao sam sigurno bjesomučno jer smo se brzo približavali plićaku. U plićoj vodi, pod blijedozelenom površinom na vodenoj struji povijale su se zagasito zelene jezerske alge. Khira je spustila ruku do vode, položivši gornju stranu dlana u vodu, zatvorila je oči i prepustila se maštanju. Gledao sam njezin maleni ružičasti dlan, prekrasno oblikovan s dugim prstima kako blago zasijeca vodu koja oko njega proizvodi blijedoplavi lijevak. Veslao sam, prepustivši se mehanici i ritmu pokreta, zureći u tamne vlati koje su se uvijale pod vodom kao vilinska kosa. U ušima mi je šumilo, a srce mi je snažno tuklo. Tek kad je čamac kljunom udario u obalu, uspio sam se smiriti. Khira je spretno skočila na obalu, okrenula se i uhvatila vrh čamca. Kada sam i ja izišao, pomogla mi je da ga izvučemo vani, kao da se ništa nije dogodilo.

Ponovo sam sreo Khiru tek mnogo godina kasnije. Bio sam na fakultetu, na drugoj godini psihologije. Jednog vikenda otišao sam na koncert klasične glazbe. Jako me zanimala klasična glazba jer je bila u suštinskoj suprotnosti s mojim studijem, bučnim životom na fakultetu i donosila mi je prijeko potrebno smirenje i meditaciju.

Susreo sam Khiru nakon koncerta, u predvorju koncertne dvorane. Podigao sam kaput na garderobi u namjeri da krenem prema izlazu. Netko me s leđa blago uhvatio za lakat. Okrenuo sam se i susreo s lijepom djevojkom.

— Kris?... Ti si Kris? — upitala je. — Da, ja sam — zastao sam neodlučno. U sljedećem trenutku sam je prepoznao. — Khira? — Da — rekla je. Zavrtjelo mi se u glavi. Učinilo mi se da sam se vratio u djetinjstvo. Odnekud je iskrsnula slika ujakova čamca, blistava površina vode, splet lelujavih jezerskih trava i djevojčica crvenkaste kose. Naslonio sam se rukom na pult na garderobi, nastojeći se pribitati.

— Imaš li vremena? Jesi možda raspoložen za neko piće, da sjednemo i malo popričamo? — upitala je. — Imam, naravno — odgovorio sam ošamućen njezinim pogledom koji me vratio u daleku mladost. — Hajdemo ovuda — rekla je i, vidjevši da sam smeten, povela me prema izlazu. S druge strane koncertne dvorane nalazio se kafić. Ušli smo i pronašli mjesto. Khira je studirala klavir na Glazbenoj akademiji, to mi je ispričala uz ruski čaj koji smo ispijali te večeri.

Pričali smo dva puna sata. Izmijenili smo kontakte i nastavili se viđati. Bio sam očaran, potpuno opijen njom i njezinim društvom. Zaljubljen do ušiju prepustio sam se sudbini s osmijehom na licu. Bio sam istinski sretan. Vjenčali smo se narednog ljeta. Vjenčanje je bilo skromno, u krugu tek nekoliko najbližih prijatelja.

Khira i Kris! Bili smo odličan par. Pred nama su se otvarale razne mogućnosti, osmjehivala nam se vrtoglava karijera. Završio sam studij i dobio posao na klinici. Usporedno s tim, dobio sam poziv na Vojnu akademiju i priliku da usavršim i vojnu obuku. Bio sam sretan što imam tako lijepu i talentiranu ženu, pitao sam se čime sam zaslužio takvu sreću. Uskoro, završio sam vojnu obuku i dobio čin, bio sam osposobljen za posebne misije u svemiru, kao astronaut psiholog.

Khira je završila Glazbenu akademiju, studij klavira i počela nastupati na solo koncertima. Odlazila je u druge gradove na razna natjecanja na kojima je imala uspjeha i dobivala nagrade. Njezina slava u glazbenim krugovima je sve više rasla. Ona je bila smjerna, disciplinirana i skromna, a mene je jako zanimala znanost i naš, ljudski napredak u svemiru.

Sve je izgledalo savršeno. Bio sam sretan i ponosan na svoju ženu. Na njezinu ljepotu, darovitost, osjećajnost, na njezinu umjetničku intuiciju, na njezin ukus i životni stil.

A onda, na vedrom nebu su se odjednom pojavili tamni oblaci. Raspala se naša sreća. Naglo i iznenada, kao da je nikada nije ni bilo. Sve se raspalo u kratkom vremenu. Da ne bih poludio od boli, shvatio sam da mi jedino preostaje da se potpuno okrenem poslu. Posvetio sam se radnim zadacima s očajničkom energijom i upornošću, da bih potisnuo i zaboravio tragediju koja je izbrisala najljepši dio mog života. Znao sam da sjećanje na Khiru ne mogu pobijediti, bar ne u tom trenutku, nego da ga prvo moram potisnuti. Ostaviti za kasnije da se suočim s njim, kad budem jači i kad ga budem mogao savladati.

Bacio sam se na posao i kao jedan od najboljih psihologa dospio sam na program Solaristike. Trebao sam otići na postaju u orbiti planete Solaris u sustavu plave zvijezde Rigel, u takozvanom pojasu Orion. Na postaju koja je zadnjih godina upala u nekakve nejasne probleme, jer je posada slala proturječne i često zbunjujuće izvještaje mimo standardnih protokola. Bio sam izabran selekcijom između nekoliko vrhunskih kandidata i povjerena mi je izuzetno važna misija. Put za koji sam se spremao biti će neizvjestan i težak, ali ja sam prošao elitnu obuku i bio sam spreman na sve. Dan polaska se polako bližio i u meni je rasla napetost, neizvjesnost, pozitivna trema. Intenzivno sam radio na pripremama i obuci, a onda je došao taj zadnji tjedan.

Dobio sam nekoliko slobodnih dana prije odlaska na Solaris i došao sam u staru kuću na selu da bih se oprostio s ocem i napunio baterije pred put. Stigao sam na selo i u mome sjećanju sve se ispreplelo, ono vrijeme onda, sadašnje vrijeme i međuvrijeme dok sam živio s Khirom.

Trebao je doći i Goremjedev, jedan od članova prve ekspedicije koja je izgradila Postaju Solaris prije više decenija.

Ujak je umro, tako da se o kući sada brinula samo ujna. Moj otac je stigao nekoliko dana ranije da joj pomogne pripremiti kuću za goste.

Došao sam na selo kasno navečer, otac i ujna dočekali su me na verandi pred kućom. Pozdravio sam se s njima i sjeo za stol u trpezariji gdje mi je ujna poslužila večeru. Iscrpljen od putovanja, pojeo sam samo manji komad kuhanog mesa, jedan kuhani krumpir i dva lista salate. Popio sam čašu piva s ocem, objasnio da sam umoran i otišao spavati u sobu na katu.

Spavao sam loše, možda zbog promjene kreveta, ili me iznenadio čisti zrak koji je strujao s polja — mene gradsko dijete naviklo na smog — i probudio se s nečim što bi se moglo nazvati »početkom glavobolje«.

Zatim sam doručkovao s ocem i ujnom na terasi pred kućom. Bilo je prohladno, ali smo izdržali dok su prve sunčane zrake s istoka ukoso padale na drvene daske terase. Popili smo topli čaj iz samovara, kruh s maslacem i na kriške isječenu jabuku.

Doručak me okrijepio i otišao sam u šetnju kroz polja prema jezeru. Kad sam stigao do velikog hrasta koji je bio na kraju imanja i na početku polja, primijetio sam automobil koji je išao cestom prema kući. To je Goremjedev, ali nisam se vratio, nego sam nastavio šetnju, ostat će nam dovoljno vremena za razgovor o Solarisu. Ovih nekoliko sati bili su rezervirani samo za mene, za oproštaj od mog djetinjstva, ladanjske kuće i od planete Zemlje.

Hodam poljem i pokušavam Khiru dozvati u sjećanje, one dane kad je bila djevojčica, kad smo bili djeca i išli ovom istom stazom prema jezeru. Sagnuo sam se i dodirnuo jedan kamen stanac koji se nalazio na stazi, siv i izlizan od godina. Možda smo baš na njega ja i Khira ugazili nekada davno. A onda sam se u brzom skoku sjetio naših zadnjih dana, kad nam se brak počeo raspadati i

kad su krenule svađe. To mi je pokvarilo raspoloženje. Glavobolja je još tinjala negdje u sljepoočnicama.

Stigao sam do jezera. Progonile su me slike i situacije, naboje koji je bio među nama, uznemirenost i privlačnost, strast, ali i drugi mirni trenuci navečer, nakon što bismo pogledali omiljenu televizijsku seriju i razgovarali »o životu i o nama«.

Pokušavao sam izbaciti iz glave nesretne trenutke i sjetiti se onih lijepih kad smo bili djeca, tu na jezeru, igrajući se i ne znajući ništa o našoj budućnosti koja će biti sudbinski isprepletana. Sjeo sam na obalu pored jedne breze čije se deblo nalazilo u vodi i gledao patke koje su oprezno plivale nekoliko metara dalje, mokro perje im se sjajilo na suncu otkrivajući blještava smeđa i plava pera. Voda je bila čista, tamnoplava i zelenkasta, vrhovi sitnih valova ljeskali su se na suncu.

Preko vedrog neba sa zapada pojavio se mutni tamni oblak. Ispružio je dugi pipak nalik na krak hobotnice, a onda je zagospodario nebom, pokrivši ga teškom bremenitom masom.

Počeo je pljusak. Nisam tražio zaklon. Pustio sam da kiša pada po meni, po mojoj kosi, po licu, po kožnoj jakni i pamučnom džemperu, samtenim hlačama. Nadao sam se da će me voda očistiti i sprati sva negativna sjećanja.

Istovremeno s pljuskom, djelomično se negdje pojavljivalo i sunce. Tako da je unatoč kiši čitavo područje bilo obasjano sjajnom i moćnom svjetlošću. Takva su bila i moja osjećanja, istovremeno tamna i teška, ali i sjajna i puna svjetlosti. Khira je bila moje srce i duša, sve što sam imao. Ali, bilo pa prošlo, zauvijek. Danas je sredina ožujka, za nekoliko dana krećem na put, u svemir, prema Solarisu. Pale su mi na pamet »martovske ide«. »Čuvaj se martovskih ida!«, prorok je rekao Cezaru. »Cave Idus Martias!«, pa je Cezar na kraju ubijen u Pompejevu kazalištu, baš u to vrijeme.

Pokušat ću se očistiti, isprazniti mozak i dati najbolje od sebe u predstojećoj misiji.

Vratio sam se do kuće mokat. Na terasi nisu pospremili ostatke doručka, odnijeli su samo kruh. Kiša je padala po porculanskim šalicama, po samovaru, po ostacima rasječene jabuke, po žlici za šećer ostavljenoj pri rubu stola.

Ušao sam u kuću, ujna me dočekala na vratima. — Stigao si, dragi — rekla je. — Čitav si mokat, pričekaj, donijet ću ti ručnik. — Otišla je u kupaonicu i donijela mi frotirski ručnik da obrišem kosu. Otišao sam u sobu, skinuo jaknu i presvukao džemper. Spustio sam se u prizemlje, još uvijek držeći ručnik i brišući kosu, ušao sam u sobu za projekcije.

U sobi za projekcije čekao me Goremjedev. Sjedio je na stolici, oslonivši ruke na koljena. Izraz mu je bio napet, iščekujući. Ali kad je ustao i krenuo par koraka prema meni, lice mu se ozarilo. Pružio mi je ruku.

Imao je široko preplanulo čelo, izbrazdano s nekoliko bora, blago valovitu smeđu kosu i plave oči — Oleg Goremjedev bio je vrlo zgodan i pristao čovjek.

Zbog vremenske dilatacije još uvijek je bio mlad. Proveo je par godina u svemiru, na Postaji Solaris i na drugim mjestima, a na Zemlji je prošlo dvadeset godina. Biološki je imao trideset i pet, a zemaljskih pedeset i pet. I mene je čekala slična sudbina, kad se vratim sa Solarisa vjerojatno više neće biti mog oca ni ujne. Kad odem daleko, tamo pored plave zvijezde Rigel, možda će to biti put bez povratka? Ili, ako se uspijem vratiti, kakvu ću Zemlju zateći?

Ovo zadnje vrijeme samoće, dalo mi je ipak jednu novu snagu, snagu kakvu još nikad dosad nisam osjetio. I znao sam da ću izdržati sve pritiske.

Na kauču su sjedili otac i ujna. Prozori u sobi bili su zamračeni teškim zelenim zavjesama. Goremjedev ugasi svjetlo, dodirne ekran i projekcija počne.

Trebali smo pogledati vojni snimak koji nikada nije pušten u javnost i koji je Oleg Goremjedev donio samo radi mene. Iako sam pročitao na tisuće stranica izvještaja o Solarisu i teorije o Solaristici i pogledao desetine dokumentarnih filmskih zapisa, ovaj rijetki film o Goremjedevu svjedočanstvu jako me zanimao. Sjeo sam na rub kauča, pored ujne, odložio ručnik na naslon i počeo gledati film.

78

Na sredinu velike prostorije bijelih zidova ulazi vitka žena u uniformi. Zauzavlja se sučelice stolu za kojemu sjede tri visoka vojna časnika. Prepoznajem generala Schlossa koji sjedi u sredini. Kamera fokusira ženino lice i ja prepoznajem Malvinu de Sade, poručnicu koja je vodila spasilačku eskadrilu što se spustila blizu površine Solarisa, nakon što je nestao prvi istraživački brod. Malvina de Sade, salutira, izgovara svoje ime i dodaje: — Na raport! — Ostaje vojnički ukočeno u stavu »mirno«. General Schloss joj kaže: — Voljno! — Ona skida kapu i drži je pod desnom miškom. I dalje u krutom vojničkom stavu, na grudima joj blješti srebrna pločica Svemirskih snaga. — Izvolite, poručnice, recite nam što imate. — Poručnica Malvina de Sade govori mirno i stalozeno, odlučno. Njezine crne oči gledaju ravno u generala Schlossa.

— Dvanaestog dana naše ekspedicije biolog Fechner i fizičar Iliev krenuli su u izviđački let iznad Solarisova oceana u aeromobilu. Kako se nisu vratili nakon šesnaest sati, morali smo podići uzbunu. Krenuli smo u potragu za njima s dvije letjelice, znajući njihov kurs. U jednoj sam bila ja, u drugoj Goremjedev. Ali, iz oceana se izdigla magla, ništa nismo mogli vidjeti. Ni radar nije pokazivao ništa. Magla je bila pregusta i morali smo prekinuti potragu. Kada sam izdala naredbu za povratak u Postaju, Goremjedev mi nije odgovorio. Jedno vrijeme sam ga imala na radaru, letio je oko sto do dvjesto metara ispod mene. Uskoro sam izgubila njegov signal. Vratila sam se i obavila kontrolni krug, ali Goremjedeva nisam mogla naći, niti registrirati radarom. Napravila sam još jedan krug i vratila se na Postaju. Magla na površini bila je pregusta. Na Solarisovu oceanu nema ništa čvrsto i ako izgubite letjelicu s radara, možete očekivati najgore.

Kad sam se vratila, na Postaji je zavládala panika. Svi su bili uznemireni. Izgubili smo tri čovjeka i dvije letjelice u kratkom vremenu, a nismo znali

odakle prijeti opasnost. Samo jezovita magla. Međutim, nekoliko sati kasnije primijetili smo Goremjedevljev brod kako ulazi u orbitu i kreće se prema našoj ulaznoj rampi.

Uredno se zaustavio na sletnoj rampi. Ali, čim je izišao iz letjelice Goremjedeve je počeo panično bježati, otrčao je ravno u svoju sobu.

Kad smo došli kod njega na razgovor, komandant Postaje i ja, tresao se i nije nam htio ništa reći, ili nije mogao. Prebacili smo ga u bolnicu da ga tamo detaljno pregledaju.

General Schloss je prekine: — Poručnice De Sade, kako vam je izgledalo njegovo ponašanje, s obzirom na to da je imao nekoliko godina letačkog iskustva u svemiru?

— Vrlo čudno. Svi smo bili iznenađeni, jer on je iskusan pilot. Prijetila nam je opasnost, a nismo znali kakva. Bilo nam je važno da nam prenese svoje spoznaje, da nam reče što mu se dogodilo, s čime se tamo susreo i kako se uspio vratiti natrag. Ali on je bio u stanju potpune psihičke blokade. Srećom, nije se dogodilo više ništa novo. Nakon nekoliko dana Goremjedeve se sabrao. Primio je velike doze sedativa. Pozvao nas je u bolnicu i rekao da nam ima priopćiti nešto važno za budućnost Solaristike.

— Neka nam onda sam ispriča — reče general Schloss. — Poručniče Goremjedeve, izvolite!

Kamera se pomiče u stranu i vidimo stol za kojim sjedi nekoliko časnika i civila. Među njima je Goremjedeve, također u uniformi Svemirskih snaga. Ustane i zauzme stav »mirno«.

— Poručnik Oleg Goremjedeve... — započne vojnički oštro.

Profesor doktor Jacques Aganovich, u bijeloj kuti, koji je sjedio pored Goremjedeve, prekine ga i reče: — Slobodno se opustite, poručniče. Iznosite nam svoje spoznaje opušteno i neformalno, tako će vam biti lakše, a mi ćemo vas bolje shvatiti.

— Pa, ako dopuštate — reče Goremjedeve. — Izvolite poručniče — reče general Schloss.

Goremjedeve skine kapu i stavi je na stol. Započne svoje izlaganje. — Letio sam niže od poručnice De Sade, nisko iznad površine, gdje su bile jače zračne struje, jači vjetar koji me udario čas sprijeda, u nos, a čas bočno, te sam imao problema održavati letjelicu na istoj visini. Kako nisam ništa zamjećivao, osim površine oceana, ništa što bi ukazivalo na neki trag Fechnera ili Ilieva, na jednom mjestu malo udesno, zamijetio sam vrlo gustu nakupinu magle nisko iznad oceana. Odlučio sam otići onamo, te sam letjelicu usmjerio u tom pravcu. Uletio sam u maglu, misleći da se možda unutra nešto krije, ili da ću pronaći nestali brod.

Ali, u magli sam vidio još manje. Praktički nisam vidio ništa. Magla se lijepila za prozore, ljepljiva i sluzava kao koloidna emulzija. Upravlja sam letjelicom uz pomoć radara i navigacijskih uređaja. Mislio sam da je područje

pod maglom mnogo manje nego što se na kraju pokazalo, nikako nisam mogao iz njega izaći. Izgubio sam kontakt s poručnicom De Sade, i zbilja sam se bio zabrinuo. Činilo mi se da se magla umnožava sama od sebe, te je ispred mene bio stalno novi sloj. Više uopće nisam gledao na radar u potrazi za nestalim brodom, nego sam gledao kako ću sebe izvući. Pomislio sam da su možda ova-ko zaglavili Fechner i Iliev. Mogao sam usmjeriti letjelicu prema gore i tako naći izlaz, ali to mi je bila zadnja opcija. To sam ostavio kao zadnju mogućnost, krenuti u gornje slojeve atmosfere, ili čak ako bude potrebno, u orbitu. Borio sam se sa strahom. Želio sam izdržati što duže, jer možda ipak pronađem Fechnera i Ilieva. Možda pronađem nešto.

Kad sam počeo gubiti nadu da ću se izvući, probio sam se iz magle. Ali ne sasvim van, nego sam ušao u jedan pojas, koji je bio »čist«, ali okružen maglom kao zidom, nalik na središte tornada. U sredini, površina oceana bila je mirna i prozirna.

Ispod površine počela se pojavljivati nekakva žuta sluz. Izbijala je van poput gejzira, a zatim se počela uzdizati u atmosferu u gustim mlazovima, koji su se počeli brzo stvrdnjavati kao da su od gipsa. Privučen situacijom kružio sam okolo, istovremeno sam se bojao opet ući u maglu. Mlazovi žute sluzi, brzo stvrdnuti, počeli su se pretvarati u drveće, kako ću reći... u stabla, ili u vrt, ili nešto slično tome. Počelo se stvarati drveće, stabla, grmlje.

— Molim, objasnite nam, kakav vrt? — umiješa se Jacques Aganovich. Goremjedev se okrene prema njemu. — Mislim, objasnite nam kakav vrt? Šuma od gipsa? — Aganovich ponovo uobličio pitanje, s blagom nervozom u glasu. — Drveće, ne znam kako se zove, ne razumijem se u botaniku. Možda smreke, akacije, johe, nemam pojma. Ali oblik je bio nalik na drveće. Pojavilo se i tvrdo tlo, livada, po sredini uska staza. Odjednom sam primijetio pokret, naglo je stazom protrčao pas, hrt. Protrčao je stazom i nestao u grmlju — odgovori Goremjedev.

— Kamera na vašoj letjelici snimila je situaciju. Pogledat ćemo film — reče jedan od časnika koji su sjedili do Goremjedeva i Aganovicha.

— Pustite film — naredi general Schloss.

Kamera se fokusira na veliki ekran na suprotnom zidu prostorije. Netko pusti film. Na ekranu se pojavi slika.

Gledam kako oni gledaju film. Ekran nakon nekoliko sekundi prelazi u total. Vidim površinu Solarisova oceana, mutno plave boje, s nejasnim blijedim odsjajima na vrhovima valova. Minutu–dvije gledam valove i struje, previranje vode, ne vidim nikakvu šumu, ili livadu, ni hrtove kako trče.

Na filmu, kamera ponovo fokusira doktora Jacquesa Aganovicha. — Snimili ste samo površinu oceana, samo morske valove — reče Aganovich.

Goremjedev zabrinuto sjedi i zuri u stol, potom se osloni na lakat pridržavajući rukom glavu i pokušavajući dlanom skriti svoje oči. — Ne znam kako kamera nije snimila ono što sam vidio. Ne znam... eto — izgovara zbunjeno i kao da je pred slomom živaca.

— Kamera ne laže. Ona snima objektivno, vidi samo objektivnu istinu — nastavi mu soliti pamet Aganovich. — Atmosfera Solarisa, nešto u atmosferi planete, izazvalo je kod vas vidne halucinacije.

Goremjedev ustane sa stolice i ushoda se po sobi dok profesor govori. Započne govoriti u hodu, nervozno i sve više dižući glas: — Želite reći da ja nisam vidio ono o čemu pričam? Da sam sve to samo »doživio« u svojoj mašti? Kažem vam, nije bila halucinacija, nego materijalizacija. Siguran sam.

— Vratite se na svoje mjesto poručniče! — naredi jedan od časnika. Goremjedev se trgne, slegne ramenima, vrati se na mjesto i sjedne: — Vidio sam svojim očima — ponovi.

— Jeste li dodirnuli drveće? — nastavi Jacques Aganovich.

— Nisam, ali... — reče Goremjedev.

— Prema tome nema dokaza da je drveće postojalo osim u vašoj mašti, u vašem mozgu. Može se zaključiti da... — inzistirao je Aganovich.

— Professore Aganovichu, pustite ga da nastavi. Njegovo izlaganje još nije gotovo — ubaci se general Schloss. Aganovich zastane u pola rečenice. — Izvolite, nastavite poručniče — reče general.

Goremjedev se sabere pa nastavi. — Na udaljenosti od nekih sto do dvjesto metara primijetio sam kako nešto viri iz vode. Pošao sam onamo u nadi da se radi o dvojici nestalih astronauta. Pomislio sam da možda njihov nestali brod pluta na površini, ali kad sam došao bliže, vidio sam glavu. Glavu djeteta. Kad sam došao vrlo blizu dijete se uspravilo i ustalo, stajalo je na površini oceana. Bilo je veliko deset metara, sigurno. Možda i više. Okrenuo sam brod i ušao u maglu. Bio sam pod enormnim stresom. Dao sam puni gas i krenuo prema gore. Tako sam stigao u gornje slojeve atmosfere.

Goremjedev ušuti, zamišljeno zuri u stol. Na licu mu se pojavi nekoliko bora, bolna grimasa. Sa strepnjom čeka komentare stručnjaka. Riječ ponovo uzme profesor Aganovich. — Jasno je da se radi o halucinacijama koje je kod pilota izazvala atmosfera planeta. Ni na kameri ni na radaru nisu zabilježeni nikakvi objekti na površini vode. Naše je mišljenje da svjedočanstvo pilota Olega Goremjedeva nipošto nije utemeljeno na realnim događajima. Radi se o halucinogenom utjecaju Solarisa na njegovu percepciju i, posredno, formiranje psihičkog stanja nalik transu. Međutim, postoji i izdvojeno mišljenje profesora Bloomfielda, doktora fizike, koji smatra da se ono što je pilot vidio možda zaista i dogodilo, te da se fenomen treba dodatno istražiti. Naše je mišljenje da svjedočanstvo pilota Olega Goremjedeva nipošto nije utemeljeno na realnosti. Ponavljam još jednom, radi se o halucinogenom utjecaju Solarisa na njegovu percepciju i, posredno, formiranje psihičkog stanja nalik hipnotičkom transu. Solarisova atmosfera, ili nešto u atmosferi, izazvala je podražaj i aktivaciju asocijativnih zona pilotove moždane kore.

Kod izdvojenog mišljenja profesora Bloomfielda treba napomenuti da se radi samo o izdvojenom mišljenju. Komisija ostaje pri svome stavu da stvari

koje je ispričao pilot nisu realne, to jest da se nisu dogodile. Naše je mišljenje da treba obustaviti ekspediciju i projekt Solaris. Projekt ne daje nikakve rezultate, izgubili smo dva čovjeka, a tajnu planete nismo otkrili. Naša posada koja se nalazi tamo prikuplja mnogo podataka koje ne možemo usustaviti i međusobno povezati. Troše se velika materijalna sredstva i resursi, a rezultata nema. Nema pa nema. Stoga je naša preporuka da se istraživanje Solarisa obustavi — dovrši profesor Jacques Aganovich.

— Ovdje bih ja imao nešto reći — umiješa se stariji gospodin u elegantnom civilnom odijelu. Prepoznao sam čuvenog fizičara Avija Morima, jednog od najvećih svjetskih autoriteta u fizici. — Ne možemo sami sebi postavljati granice. Onda postavljamo granice i našem znanju. Unatoč svemu, trebamo nastaviti. Izgubljeni u moru detalja, izgubili smo širu sliku. Ali moramo nastaviti s novom energijom i novim vizijama. Istina je da naše spoznaje i mjerenja nikako ne možemo usustaviti i objediniti, ne možemo »kristalizirati« naša mjerenja i pretpostavke i sažeti ih u kratkoj znanstvenoj formuli. Istina je, još uvijek nemamo odgovor na pitanje da li je Solaris živ, ako jest o kakvoj se vrsti života radi, i je li on možda gigantski mozak, ili su elektromagnetski valovi koje odašilje tek slučajni i nemaju nikakav smisao. Ali nipošto, ne smijemo sada odustati. To je moje mišljenje. Hvala vam na strpljenju, gospodo i kolege.

Dodirom prsta na ekran Goremjedev prekine film. — Dalje nema ništa bitno, vodi se rasprava o budućnosti projekta. Samo o financijama, i isplativosti — reče Goremjedev i upali svjetlo u prostoriji. Otac i ujna su sjedili šuteći. Pogledao sam Goremjedeva u oči. Gledao me s izrazom punim nade, kao da očekuje nešto vrlo važno od mene.

Želio sam mu pomoći, ali nisam znao kako. Vjerovao sam kameri s njegova broda i vjerovao sam mišljenju stručnjaka. Morat ću birati riječi i paziti što govorim da ga ne uvrijedim. — Znam da se već godinama pričaju vicevi o mom izvještaju, a sad ste ga mogli vidjeti u cijelosti, integralnu izjavu koju sam dao Komisiji — reče Goremjedev. — I moram vam reći da nakon Solarisa više nisam bio poslan na nijednu misiju. Radio sam neko vrijeme na Vojnoj akademiji, a sad sam u mirovini. U prijevremenoj mirovini, dvadeset i pet posto nižoj od redovne — doda.

— Oleg, poznajem vas već mnogo godina — reče ujna s kauča — a sad sam shvatila da vas uopće ne poznajem. Svejedno, moram reći da vam uniforma savršeno pristaje — reče, ustane se, prođe pored Goremjedeva s osmijehom i izide iz prostorije. Goremjedev nije odgovorio, gledao je u pod. Moj otac je još uvijek šutio. — Kris, molim vas, hajdemo se prošetati, želio bih razgovarati s vama nasamo — reče Goremjedev skoro preklinjući. — U redu — rekao sam. On priđe vješalici, skine svoju tamnu vjetrovku, navuče je i izide. — Pođi s njim i popričaj. On mnogo zna o Solarisu — reče moj otac. — Jesu li njemu svi na broju? — upitah. — Jesu, moraš s njim pričati — otac je bio uporan. — Dobro — rekao sam i krenuo van za Goremjedevom.

Prešao je brzo preko dvorišta i hodao prema šumarku gdje je ujak prije mnogo godina bio napravio kućicu na drvu. Kućica se s vremenom nakrivila i većim dijelom urušila. Sustigao sam ga na puteljku, malo prije drveta s kućicom. — Stanite! — povikao sam i stavio mu ruku na rame. Pogledao me s novom nadom. — Moram vam reći, Oleg, ma koliko vam bilo bolno, da više vjerujem nalazu komisije, nego vašem iskazu — rekao sam. Nije dobro prihvatio moju ruku, kad je čuo moje riječi, grubo je otrese. — Shvatite me, Oleg, molim vas — nastavio sam — uskoro idem na Postaju. Na meni je odluka o njenoj daljnjoj sudbini. Kad vidim kakva je situacija, moja će procjena biti od najveće važnosti. Hoćemo li bombardirati Solaris laserskim zrakama, ili elektromagnetskim frekvencijama, ili ćemo se povući i otići zauvijek.

Neka ptica zacvrkuće i prhne kroz granje točno iznad nas. Obojica pogledamo, bio je kos. Njegovo crno tijelo ubrzo nestane u grmlju. Nekoliko trenutaka smo proveli u tišini. Negdje zakuca djetlić.

— Dragi moj prijatelju, ako vas smijem tako zvati nakon ovog kratkog vremena koje smo proveli skupa, ali se ipak znamo po čuvenju, moram vas upozoriti da silom nećemo ništa postići. Jedino razumijevanje nam može koristiti u susretu s drugom inteligencijom. Inteligencijom koja je potpuno drugačija od naše — reče Goremjedev. — Tako razmišljaju umjetnici, pjesnici — odgovorio sam malo iziritiran njegovim pametovanjem. — Moj je zadatak ostvariti kontakt na koji čekamo već desetljećima i trošimo ogromna sredstva. Ne smijem se obazirati na impresije... — malo sam zastao razmišljajući. — Moramo pronaći odgovarajuću frekvenciju i preko nje ostvariti toliko željeni kontakt.

Goremjedev sjedne na jednu od preostalih čitavih prečki koje su vodile u kuću na drvetu. Gledao je pred sebe tupo, rezignirano. Iako sam mu bio u vidnom polju, činilo se da me ne vidi, da gleda kroz mene. Čekao sam ga nekoliko sekundi.

— Mislim da sve ovisi o vama, Kris. Fizika je povezana s umjetnošću pa čak i s religijom. Kad dođete gore, bit ćete sami i baš sve će ovisiti o vama. Veliki će biti teret — izgovori on zamišljeno.

— Da, ali... — započeo sam, ali on me prekine. — Stanite, Kris. Znam da će vam biti teško. Jako teško, morat ćete upregnuti svu svoju snagu, intuiciju i ... — onda zastane i digne se s drvene prečke. — Želim vam mnogo sreće, ja sad idem. Ostavljam vas s vašim ocem i ujom da se ljudski oprostite. Ne želim vam smetati.

Prođe pored mene i krene natrag prema kući. Shvatio sam da je naš razgovor završen. Ipak, nakon nekoliko koraka, zaustavi se i okrene. — E, da, skoro sam zaboravio reći. Prije nekog vremena posjetio sam Fechnerovu udovicu i vidio njegova sina, koji je već odrastao čovjek. Ali pokazao mi je svoju fotografiju kad je bio dijete. E pa, on je je jako sličio na biće koje sam vidio na Solarisu. Samo nije imao deset metara... Živjeli, Kris, i mnogo vam sreće želim na vašoj ekspediciji — reče i mahne rukom u znak pozdrava. — Doviđenja, Oleg — ot-

pozdravio sam pomirljivo. On ode prema kući, a ja sjednem na drvenu prečku zamišljeno.

Sjedio sam na prečki i prebirao misli. Nakon desetak minuta ugledao sam Goremjedeva i svog oca kako se pozdravljaju na verandi. Potom je Goremjedev ušao u automobil i otišao. Nikad ga više nisam vidio.

Sunce je sijalo sve jače. Promatrao sam stazu i šarenu sjenu koju je sunce bacalo kroz granje i lišće na tlo. Jedna mala tamnosiva vjeverica pojavila se u krošnji. Pratio sam je pogledom nekoliko sekundi, dok nije skočila na drugo drvo i nestala u lišću. Ponovo se pojavila na drugoj strani krošnje i hitro preskočila s najisturenije grane na susjedno drvo. Razmišljao sam o Solarisu, a zatim me misli iznenadnim obratom prebace na Khiru. Na našu vezu, na naš brak koji je tragično propao. Da bih odbacio sumorne misli, ustao sam i krenuo natrag prema kući žustrim korakom.

Vratio sam se u kuću u namjeri da porazgovaram s ocem. Stajao je pored krletke s kanarincima i upravo je hranio ptice. Dva su žuta kanarinca nestrpljivo skakala po krletki. Otac im naspe hrane i dolije vodu. Potom ostane pored kaveza gledajući kroz prozor. Došao sam do njega.

— Bio si oštar prema Olegu. Otišao je, a mogao ti je više reći — izgovori gledajući na dvorište.

Osjećao sam golemi teret jer sam sutra trebao otići i znao sam da oca možda više nikada neću vidjeti. Iznenaden njegovom tvrdnjom skrenuo sam pogled prema zidu, tamo je visjela uokvirena grafika koju je djed kupio davnih dana u Parizu, na nekom buvljaku. Prikazivala je starinski leteći balon, u crveno-plavoj boji. Buljio sam u grafiku pod staklom, izučavajući boje, čak i mrlje od vlage koje su se pojavljivale u kutovima slike na požutjelom papiru. — Otjerao si ga — ponovio je otac. — Trebao si biti taktičan. — On očekuje da ga svi sažaljevaju. Ne želim igrati takvu ulogu, zbog sebe, ali i zbog njega — rekao sam.

— Mogao ti je više reći — bio je uporan. — Čuo sam dovoljno. Ja nisam pjesnik nego znanstvenik — odgovorio sam i pomaknuo se nekoliko koraka duž zida do druge slike u bijelom okviru. Bila je to fotografija u boji moje majke.

— Mislim da.. — otac ponovo započne, ali zastane kad shvati da gledam majčin portret. Gledao sam lice mlade lijepe žene i njezine jasne blijedosmeđe oči. Otac je šutio. Moja majka je umrla od raka.

Šutnja je trajala desetak sekundi. Odlijepio sam pogled od očiju moje majke i spustio ga dolje, prema daskama na podu.

— Zadnjih godina nas dvojica nismo mnogo razgovarali — izgovorio je otac. — Istina je — rekao sam: — Odvukao me posao, predanost poslu bila je prevelika i nisam primjećivao svoju okolinu. Moja je krivica — dodao sam pomirljivo. Poželio sam opet pogledati majčinu fotografiju, ali sam odustao u zadnji tren, osjetio sam gubitak mentalne snage i pogledao prema prozoru kroz koji se probijalo sunce i kavezu s kanarincima. Jedna je ptica upravo ispijala vodu koju je moj otac bio ulio u malu plastičnu posudu.

U drugom kutu sobe, na radnom stolu stajao je globus pokojnog ujaka. Globus je potamnio od godina, i jedva su se razabirali kontinenti u nijansama tamnozelenih i smeđih boja. Do globusa nalazio se starinski zahrđali šestar iz prošlog stoljeća. Ustvari, čitava unutrašnjost kuće bila je pomalo nalik na antikvarnicu. Na zidu iznad radnog stola visjele su uokvirene, pod staklom, stare školske slike virusa i bakterija, koje je nedavno donio moj otac. On je bio istaknuti mikrobiolog i radio je jedno vrijeme za Svemirske snage, a sada je ponekad koristio ujakov radni stol za sebe, kad bi došao kod ujne u ladanjsku kuću. Nešto dalje od uokvirenih fotografija virusa i bakterija nalazila se drvena polica s ujakovom bibliotekom. Mnogo je starih knjiga, pohabanih i iskrzanih hrbata bilo prilično nemarno naslagano unutra.

Otac se naglo trgne i krene prema meni šireći ruke. — Dođi... — reče i snažno me zagrlji. Osjetio sam njegov čvrsti stisak koji nije popuštao nekoliko sekundi. — Uspjet ćeš, ne brini — reče.

Morao sam sastaviti oporuku ukoliko mi se na putovanju »nešto« dogodi. Moj gradski stan pripasti će Svemirskim snagama, jer je ionako u njihovu vlasništvo. Moja nevelika ušteđevina podijelit će se na pola, pola ide ocu, a pola ujni. Sve moje privatne stvari, osim onih koje zadrže Svemirske snage, otac može uzeti.

Ručali smo također na terasi. Sunce je obasjavalo naša lica, dvorište i kuću. — Rastanci su najteže stvari u životu — reče moj otac nakon ručka kad smo otvorili butelju skupog crnog vina. Malo prije ručka, dok su njih dvoje iznosili posuđe na terasu, ja sam kradom odnio putnu torbu i spremio je u prtljažnik automobila.

Ulio sam vino u čašu, ustao od stola i odšetao do ograde. Okrenuo sam se prema njima. — Da, rastanci su užasni — rekao sam. — Dodite ovdje da se kucnemo.

Oboje su ustali i došli do mene. Kucnuli smo se. — Živili! — rekao sam. — Živio i nek' ti je sa srećom — reče otac. — Živio mi, dragi! Napraviti ćeš veliki uspjeh! — rekla je ujna.

— Svoje stvari sam već odnio u automobil i sad ću otići — rekao sam iznenađeno. — Nadam se da me razumijete, nemam snage više ostati ovdje — rekao sam.

— Ali, Kris... posjedit ćemo još malo. Imamo još vremena — reče otac iznenađeno.

— Ne. Odlazim, ne idite za mnom... Molim vas. Trenutak rastanka će svakako doći, prije ili kasnije. Zbogom — odložio sam čašu na stol i krenuo preko terase.

— Zbogom, Kris! — vikne otac za mnom. U njegovu glasu mogao sam naslutiti duboki jecaj. — Zbogom, dragi! Zbogom... — vikne ujna.

Spustio sam se s terase i krenuo prema autu. Nisam se okrenuo. Upalio sam motor i otišao. Bilo mi je jako teško. Dan je još uvijek bio u punom sjaju i asfalt se presijavao od svjetlosti.

Branislav Glumac

Cirkus

(ulomak iz neobjavljene knjige
Drvo djetinjstva, drvosječa nisam)

86

*Posvećeno mojoj unučadi Ines i Franu***BAZEN**

Ljeti, najvažnije srce grada. Njegovu zelenu vodu ne možeš ni opisati od ushita i ljepote. Uljepšavam, pretjerujem, ali malo je slavonskih gradova u ono vrijeme imalo bazen. Okružen zelenilom, ispod brijega na kojemu je dvorac. »Novo-arhitekti i projektanti« dvadeset i prvog stoljeća su ga zatrpali, potopili. Kakav urbanocid i biocid! A meni kao da su zatrpali i jednu klijetku srca i pejzaž duše. Što ćemo, barbaroidi kulture i estetike produžuju svoje naraštaje kroz vjekove! Bazen je bio i prestižno, sportsko i modno mjesto. Kultno. Vodena pista ljepote i snage mladih i muževnih tijela. Mjesto zaljubljanja i nevinosti gledanja i želja! Prošetavanje uz bazen i okolo njega: tko ima moderniji »badić«, kupaće gaćice. Voda je uvijek gusto zelena, dotakala se kroz cijev koja je išla iz brežuljka, a ispuštala, bar jednom mjesečno, kroz poklopce na uvijek muljevitom dnu. Čistilo se, pazilo, mazilo taj 25-metarski prostor radosti i pomilovanja tijelu i očima. Znale bi se za nekih toplih večeri tu odigravati i dobrotvorne zabave, a i plivačka natjecanja. Lampioni bi se ukrasno povješali preko bazenske širine, pleh/muzikanti su svirali uživo, plesalo se strastveno, a i tombole bi se isto tako vatreno izvikivale preko improviziranih zvučnika. O, bili su to dani i večeri nadahnuća. I ja sam se *plivački* natjecao.

Imao je grad i svog specijalnog Tarzana, koji je bio i središnja točka i atrakcija bazena. S trometarske skakaonice uvijek se s nestrpljenjem očekivao njegov ritual i njegov nastup. Ivin nastup. Dvometraš, savršeno građen po zakonima trokuta i geometrije tijela: široka ramena, mišići njegovani fizičkim radom i darom dobrotvorke prirode, trokut se harmonično sužavao prema

dolje, tabanima. Ivo je znao da ga svi čekaju, pa je i samodopadno pojačavao napetost skoka. Tko nije samozaljubljen u ljepotu vlastitog tijela! I kad se uspinjao uskim stepenicama na dasku, i to je bila svečanost, prvi čin predstave. Polako, koračić po koračić, stepenica po stepenica, majstor u balansiranju svog i našeg, gledaočeva, užitka. Potom stoji na vrhu daske. Koji minut. Pogled u vodu, pogled u daljinu, pogled u nebo. Širi atletske ruke, drži ih u ravnovjesju, malo zaljulja dasku i — »lastin rep«. To je bilo ime tog legendarnog skoka. Ni tica ni avion. Čovjek/ptica. Pri doletu spaja ruke, zaranja u vodu, za njim se stvara vir, pjena, a on ne izranja odmah, roni do polovice bazena. Biva pljesak. I ne skače Ivo zaredom, birano raspoređuje vrijeme »lastina repa«. I kako da ne stavim u album prisjećanja takvu predstavu...

I Franjo i ja smo tog popodneva — po mom uspješnom »osvajanju« dvorca — nadahnuti. Djevojčice i njihovi zamamni krici i glasovi, praćakaju se u plićaku. Plivači su u drugom dijelu bazena, u dubini.

Skaćemo naglavce, zaranjamo, ronimo kroz zelenu vodu, i tražimo, kao slučajno, nožice koje ćemo uhvatiti, dodirnuti, pa i ona zabranjena mjestašca naših sanjarija. Sve to mora biti brzo i spretno izvedeno, jer vrisak djevojčica iznad vode, upozorava na podvodne opasnosti i »nemani«. Mi ronimo dalje, zaplićemo se i u nešto snažnije noge i mišiće. To je već koža odraslijih djevojaka. Znamo mi već razlikovati mlado i starije. Priroda je to već »naučno« sredila s muškim rukama i prstima. Šta, mi nismo bili muškarci? Ma molim vas, ulazimo u jedanaestu godinu i poznate su nam već neke »tajne«... Osim toga, gusta voda sve skriva, a bistra otkriva. I to je priroda usavršila. Igru skrivanja i otkrivanja. Ta igra traje do iznemoguća, do završnih dana življenja.

87

ROĐENICA, potočić, rječica

I ona je bila jedna od žila kucavica djetinjstva. Bilo bi pretjerano i presmjelo nazvati je rijekom. Potočić koji je procurio iz brežuljaka, napravio sebi usko korito i tekao perifernijim dijelom grada. Mirno je i tiho odlazio, tko zna kamo, ispod dva mosta. Jedan od njih su i prozvali »mostom ljubavi«: tamo bi, ispod, pali prvi poljupci. Samo poljupci! Da bi ih se moglo pospremiti u uspomene, a most ovjekovječiti po čednosti. Može li se vjerovati pobuđenim nagonima i njihovu »poštenju«? Prvoljubašima na iskrenost i savjest! Ja sam svoje prve poljupce »odradio« na biciklu, makar i jednostrano.

Znala je ta rječica, za vrijeme teških oblaka i kiša, i poludjeti. Prenapuniti korito, pa se izliti i divlje zamokriti grad. Bila se dogodila, odmah poslije rata, i velika poplava. Ulice pune vode, nastradali su najviše podrumi, a bogami i neke niske, slabo zidane kuće. Došla je tanka Ođenica i u Šenoinu ulicu, u naše dvorište. Svašta je bilo, radile su i kante i metle. No male vodu prođu, uz veliko uzbuđenje ljudi, kao da su velike! Voda ko voda, ženskog roda, hirovita nepoznanica. I uvijek tražena i voljena za žednike i gladnike! Za siromašne i bogate!

Pekali smo i ribe, sitne, kao da nikada nisu imale šansu da odrastu. Sitne, ispečene na brzom žaru — a i taj smo zanat položili — bile su slatke kao buduće sjećanje. Kob vremena pokušala je rječicu iscrpiti, isušiti, ali nije se dala ta tanka ljepotica. Ođenica — čudna li i nježna imena!

No, u vrijeme mog dječastva, napravila je ta rječica i jedan duboki »bajer« ispod onog drugog mosta, preko kojeg su tutnjali vlakovi i koji nije bio most »prvih poljubaca«. Netko je tu izdubinu s vodom nazvao »Šlajs«. Ni do danas nisam otkrio značenje tog imena, a nema ga ni u rječnicima. U nju se samo moglo skokom s benta (nasip, ustava), a na bent se ponovo dolazilo plivanjem ispod mosta, pa naokolo. Bilo je to opasno mjesto za kupanje, pa djevojčice i žene uopće nisu dolazile na »Šlajs«.

I ja sam bio među hrabrima, i skakao s visine od dva–tri metra u negostoljubivu dubinu vode. Djetinjstvo još ne zna razumski dokučiti što je pogibeljna opasnost. Srlja očima i instinktom male dvonožne životinje! Jednom sam i napravio okrutnu »opačinu« svojoj majci.

Po prijatelju iz ulice poslao sam joj kratke hlače i košulju. Ne treba mi, vreli je dan, mnogi su dečki došli na kupanje samo u gaćama.

Majka je pretrnula, oduzela se, samo što nije pala u nesvijest. Kazivala mi je kasnije. Joso, naime, nije odmah progovorio o čemu se radi! Mislila je da sam se utopio! Pa joj Joso donosi ono što je ostalo od mene. Košulja i hlače. Jao, svim majkama...

Uh, i danas me trnje jeze bode kad se sjetim što sam učinio majci! Koliko samo takvih situacija učine djeca roditeljima, pa čak iz dobrih namjera. Tek kad sami postanemo očevi ili majke, počinjemo shvaćati težinu mnogih nepromišljenosti koje smo kao djeca činili iz onog vrtloga igre i spontanosti, bez razrađene misli!...

TKO SU MI JOŠ BILI PRIJATELJI I PRIJATELJICE

Franjo Tot, na polugodištu četvrtog razreda, jednostavno je nestao. S cijelom porodicom. Odoše u nepoznate daljine a da mi se nije ni javio. Nije samo meni nedostajao, već i cijelom razredu. I mojoj ulici. I Pipi Prpiću »Malom«. Njegovo prazno mjesto u klupi naprosto me je boljelo. No, život piše nove priče. U četvrtom razredu, u drugom polugodištu, došao je dječak iz Zagreba. Tomislav Zlatić — Tomica. Sjeo je do mene. I kad vam netko dođe iz najvećeg grada na svijetu, odmah izaziva posebnu pažnju. I kao da je nešto »drugačiji« od nas iz malog mjesta. Zagreb, Zagreb! U našim uskim spoznajama i glavama to je bilo nešto izvan stvarnosti! Samo u mašti, i na pokojoj fotografiji iz zemljopisa i atlasa. I taj crnjomasti dječak, s divnom valovitom kosom, njegovan, i fino obučen od glave do pete — postat će moj najbolji životni prijatelj sve do velike mature!

Došao je u Viroviticu po službi svog oca geometra. A takvi su bili i više nego potrebni zemlji koja se počela dizati iz pepela. I Tomica je svirao harmoniku. I Tomica je volio sport, rukomet iznad svega, pa je ubrzo počeo trenirati uz starije momke, kao i ja. Darovit za svaku granu sporta. Rukomet je bio naša prva spojnica. I curice su bile spojnice. Tomica je sigurno bio među najljepšim dječacima u školi. I još k tome Zagrepčanin! Oko njega su se počele vrtjeti najljepše. Bilo mi je malo krivo, kao da mi otima nešto što je samo moje! Došao dečko iz najvećeg grada na svijetu i otima nam blago. Brzo se utišala rana ljubomora. Pa smo počeli i »dijeliti« ljepotice djetinjstva. Onako, pogledima, šalom, u trku im razmršivati kose i dobacivati im »kako imaju dobre noge i dupenca«. Bili smo smjeli, a one nisu tužakale. Cikotale su. Vrtirepke!

Zimi je naše prijateljstvo posebno rascvjetavalo. Tomica je imao prave velike skije. I otac mu je volio skijanje. Pa kad bi zapali oni neponovljivi snijezi, Tomica bi uzimao tatine skije, a meni posuđivao svoje. Čak i cipele, pancericke, one skijaške. Bila je to gesta! On je već bio »izučeni« skijaš, pa bih se ja vukao, sve padajući i dižući se, polako za njim. Učio me je kako da stojim na skijama, koju nogu prvo da pružim i kako da se ispomažem sa štapovima. Bili su to tako ukrasni štapani i tako lijepe skije, da ti se zavrte oči. Učio me, pa ja naučio. Odlazili bismo subotama i nedjeljama na brdo zvano »Šištat«, daleko izvan grada. I hrabro se spuštali niz brežuljke. Tomica bi ucrtao, ugazio stazu, dvaput, i onda bih se ja po prugama spuštao u dolinu. Spust je bio čaroban, a uspinjanje natrag — muka. Za mene. Učio me Tomica kako se penje uz brijeg, postrance, skija do skije, štapani se zabadaju naprijed. Išlo je uz survanje u duboki snijeg, i veseli Tomičin smijeh. I njegov smijeh mi je bio pomoć i poduka. Vraćali bismo se kući kasno popodne, umorni, gladni i žedni. »Popili« bismo i koju grudvu čistog snijega. U torbici je Tomica, ipak, nosio i skrivene sendviče. Dijelili smo. To je prijateljstvo. Kasnije sam i ja nosio sendviče. I dijelili. Kruh sa slaninom, kruh s pekmezom, prženi kruh u jajima. Kakva slast i zadovoljstvo u bjelini! Zaboli smo štapanove u snijeg, objesili o njih torbice i sanjarili. On mi je nostalgично pričao o Zagrebu, o kvartu u kojem je živio, a zvao se Trešnjevka.

— Čekaj, tamo onda mora da rastu same trešnje!

— Nema ih puno. Ali po trešnjama su prozvali kvart. Davno još. *Jednom bum te vodio tam! Kužiš, kinf!*

Prvi put sam čuo »drugu« vrst jezika. Ono »bum«, i »kužiš kinf«, naročito mi je zazvonilo, pa sam i ja počesto, u razredu i u ulici, koristio te riječi kao osobite poštapalice. Nisu mi ležale kao Tomici. Pa sam pronašao domaće, »mikeške« jezične specijalitete da mu pariram. Umjesto oblaka, ja bih mu katkad rekao ono, »neblaka« ti tvog. Ovo »mikeški« je lokalno određenje za Virovitičanine. I danas ima raznih tumačenja otkuda je došla riječ. Neki kažu iz mađarskoga, da su to kao neki »kočijaši«, a drugi sveznalci govorahu da je ime iz češkoga. Nije ni važno, riječ se udomaćila, postala *virovitička*...

Eh, sad, o važnim sitnicama. Tomica je imao i drugačije školske torbe, drugačije olovke, pa i nalivpero na tintu! Rijetko viđeno u ono doba. Dječak je

dolazio iz bogatije obitelji. Imao je zaludivačke češljeve za onu svoju predivnu crnu kosu. S Tomicom sam, kasnije, dijelio i te češljeve i prve dimove. Imao sam i ja bujnu kosu, a i skrivene, sfrkane cigarete! Nekako smo Tomica i ja oko sebe stvarali »klan«, u koji su odmah ušle dvije *najdjevojčice* iz razreda. Lackica Horak i Dubravka Štefanov. I one su bile nekako iz bolje stojećih obitelji, i po oblačenju i po nalivperima s tintom! Lackica je izgradila i lijepu sportsku mladost: rukometašica, i reprezentativka! Njezina majka bila je tajnica cijele škole. Nije to Lackica koristila. Bila je odlična učenica. Kao i Dubravka. Kao i Tomica. Nisam ni ja bio loš. U trećem, za dobro učenje dobih nagradu s posvetom — knjigu! U gimnaziji sam već imao grdih problema s matematikom. Jedva sam prolazio kroz ušicu brojeva i razlomaka. U sedmom sam gimnazije išao »ponosno« na popravni!...

Dubravka je živjela u velikoj kući s druge strane Šenoine. Djed joj je bio mesar, u poraću najtraženiji ljudi! Imao je i vlastitu prodavaonicu. I Dubravka je imala samo majku, nikad je nisam pitao za oca, niti je ikada ona išta govorila o nečem što se zvalo »otac«. Njih dvije, sproljeća i ljeta, nosile su takve ludoskrojene i u bojama haljinice da im je sav mlađi grad zavidio! Uopće, modirale su se kao da žive u najvećem gradu na svijetu, Zagrebu...

(DIGRESIJA STAROG PISCA: Tisuću devetsto pedeset i prve prvi put sam bio u Zagrebu. Moje drugo putovanje vlakom. Majka, otac, brat i ja. Tata je imao sestru u Zagrebu. Milku. Živjela je s mužem Tomom u Tkalčičevoj. Sredina Tkalčičeve. I danas stoji taj skromni, povijesni kućerak. Živjeli su na adaptiranom tavanu, ne više od 30 kvadrata, gledali kroz jedan prozorčić (i danas stoji, eno ga, nešto solidnijeg, čvršćeg!) na ulicu koja im je bila i mladost i radost, život i kazalište, put za Mirogoj. Djece nisu imali. Na tom je tavanu bilo više smijeha i sreće nego u mnogim velikim i tzv. sretnim i punim kućama! Striček Tomo je stalno žvakao jeftine cigarete i smijao se. Tetka Milka ga je usrećeno i zvučno nadopunjavala. Nikad se nisu tužili na bijedu i neimaštinu. A bili su prvorazredna sirotinja. Sitna, najsitnija Tomina penzija. Donijeli smo im dvije pole slanine, zalivene čvarke u masti, kobasice sušene u našoj pušnici i majčine pekmeze od marelica i šljiva. Bile su tu još boce s rakijom, šljivovica i loza iz našeg voćnjaka i bakrenog kotla. A i pola kile crne kave u zrnu i kutija »Divke«. Divka je bila nešto kao kava, a nije, nadomjestak, vrlo štovan u ono doba. Razveseliše se, ko djeca i ko da je Božić. A nije bio Božić, bila je okuugodna jesen. Od Zagreba sam za cijeli život zapamtio tri slike: željeznički kolodvor, neboder na početku Tkalčičeve i groblje Mirogoj. I još pridodajem: vožnju tramvajem (prvu!) do Mirogoja. Ostalo sve izbrisano! Tavan je pak posebno vizualno uramljena slika.)

Mnogo kasnije, u mladosti već, za vrijeme Tomičinih i mojih slavni ru-kometnih dana, Tomica je »održal« obećanje i »odvel« me na Trešnjevku. Još samo da pripomenem da su nas tetka Milka i Tomo, od onog našeg posjeta, redovito jednom godišnje posjećivali u Virovitici. Sve dok nisu otišli pod Mirogoj... Moj prvi, zauvijek, Zagrebe!...

Igrali smo turnir u malom rukometu, na starom Velesajmu za prvenstvo Hrvatske. Turnir je prenosio, vjerovali ili ne, otac modernog hrvatskog novinarstva, Hrvoje Macanović. Tada sam i začuo prvi put u javnosti svoje ime i prezime. I Tomičino. I drugih rukometaša, Virovitičana. Naime, prijenosi nisu išli direktno u eter, već su se snimali i kasnije davali u sportskim emisijama Radio Zagreba. Tako smo i mi, u Virovitici, cijela momčad, čuli svoja imena! I proslavljali, bili smo »frajeri«, igrali smo u finalu, izgubili. No kad si u finalu to je kao da si i pobjednik. Mlada virovitička momčad tako se i osjećala, pobjedničkom! Trešnjevku sam doživio kao gradić u gradu! Šarenoživo, tramvaji, automobili, biciklisti jure dajući »žmigavce« lijevom i desnom rukom. Spavali smo Tomica i ja kod njegove tetke u sobi s pogledom na tržnicu, pa je mirisalo na cvijeće, voće i prženo meso. Da li ćevapi ili ražnjići?! Velika tržnica me isto osvojila, a da i ne govorim kako smo prijedodne odlazili u ono trešnjevačko kino! Utakmice su se igrale navečer, pod rasvjetom...

Vraćam se našem »klanu«. Ubrzo su nam se pridružili i Mirjana Miletić — Seka i Krešo Vajs. Pa smo za sunčanih dana kretali prema vinogradu i kleti Dubravkina djeda. Bijela kućica, veliki vinograd s pumpom za vodu na prvom prikopu (brežuljku). Ispred kleti natkriti drveni stolovi, mirisne lipa i vitke breze. Ravan je i uglačan zemljani prostor ispred kleti. I na tom prostoru izvodili smo prve plesove. Svi smo bili zaljubljeni u sve! Onako, kad bismo se malo tjelesno zblížili, a dlanovi nam se oznojili. Naravno da sam ja nosio harmoniku, pa bismo se Tomica i ja izmjenjivali. Hranu je svak prinosiso iz mamine kuhinje. *Bogarati*, uskliknuli smo, po mikeški. Djevojčice, muzika, ples i hrana! Iznad bistro plavo nebo koje nas gleda, ispod zemlja koja sluša naše početničke plesne korake. Miješaju se mirisi tijela, srca su priključena na pojačanu struju. Seka je bila malo kao zaljubljena u mene, ja kao malo u Lackicu, Krešo kao malo u Dubravku, a sve tri su kao očijukale s Tomicom! Nije ga bilo lako osvojiti. Kao ni Lackicu. Ja joj napisah tri »ljubavna stiha«, i tutnuh, po skrivečki u ruku. Uzalud. Papirić je odletio u zrak, ko aviončić, zgužvan. U pitanju je zapravo bilo nešto drugo. Baš u to vrijeme došao je u posjetu sestrični Zagrepčanin Zlatko, u zgradu u kojoj je živjela i Lackica. I ona se na prvi pogled zatelebala u Zlatka! Samo je bila jedna pogreška u vremenu: Zlatko je imao osamnaest godina, i već je maturirao. Nije važno, za zaljublivanje vrijeme je preskočiva prepona. S tom surovom činjenicom da je Zlatko ostao mrtav hladan, a i što bi on, velik i zgodan, i još k tome Zagrepčanin, imao raditi s dvanaestogodišnjakinjom! Lackica je naglas govorila da se zaljubila u Zlatka, pa moji stihčići nisu imali nikakvu vrijednost. Zapravo je to bila jedna kratka rečenica, ne mogu je točno reproducirati u vremenskom retrovizoru, ali je bila svakako »ljubavna«. Ljubavi u djetinjstvu, brze su i kratke, žlica meda! Ples je bio u taj dan najvažniji! Djevojčice su došle u šorcevima, a mi u kratkim hlačama. Za vrijeme jednog laganog plesa, tanga, približio sam se malo više Seki, osjetio joj propupale grudi, i nešto mi je, nekontrolirano skočilo ispod hlača! Ko jarbolić, skoro da probije tkaninu. Kurčić! Ispeo se mali i sve nešto onjuškava

nepoznato u velikom bijelom svijetu, a tako mu je nadohvat i izaziva opasnost! Osjetila Seka da nešto nije u redu u mojim hlačicama, pa se brzo, kao da ju je zmija šarka ubola, odmakla, pobjegla sjela za drveni stil i naskap gutnula čašu vode! I mene je malo zasvrbio sram, da to možda nisu vidjeli ostali što se to događa s mojim uzbuđenim i vatrenim pimpekom. Tomica je okom »snimio« stvar, pa mi namignuo, kao da mi hoće reći »samo naprijed, naprijed!«...

Taj plesni dan u vinogradu Dubravkina djeda morao se zabilježiti. Pa tko nije osjetio takve eruptivne trenutke malog miša među nogama! Zar ne, muški čitaoč... I još k tome u dvanaestoj si godini...

Plesni dani potrajali bi sve do rane jeseni, kad su već završile berbe, okišalo, zemlja se raskvasila kao žemlja, a i školske su klupe zvale. Nestrpljivo smo čekali novo proljeće i rano ljeto. U vrijeme suhih i maglovitih zima znali smo napraviti koji plesnjak i u Dubravkinoj kući. Ništa njena mama nije imala protiv, bila je lijepa, stasita žena, državna službenica i naprednih pogleda na mladost. Nije da nije malo-malo pa virkala u sobu, za svaki slučaj, opreza nikad dosta kad su virovitički dečki u pitanju! Ja sam pazio na svoje hlače i kontrolirao »miša«. Hej, pa, ja sam glavom gospodar njegov glavića... Ne uvijek, dakako. Slatka izdajstva su ponekad i nekažnjiva i oprašta im se. Pa i u starosti... ako nam se uopće može dignuti i poskočiti... Luckasti Démoni i pustolovi vibriraju i rade u nama dosmrtno... bez honorara.

ŽIVOT DAMO, TRST NE DAMO!

To su bile večernje bakljade 1947./1948. godine. Kad su nam Talijani htjeli oteti naš Trst. A bio je, zapravo, oduvijek njihov. Građani Virovitice uvečer su protestirali. Staro i mlado. Duga kolona upaljenih baklji. A baklje su se radile u »kućnim tvornicama«. Komad letve, pošire, na nju čavlina nabiješ staru konzervu bez poklopca, unutra natrpaš pilovinu i poliješ je petrolejem ili benzinom. Petrolej je imao prvenstvo, benzin je stizao sporo, imali su ga samo vojni kamioni i partijski sekretari u džipovima. I tako se ta zbijena pilovina, omokrena gasom, petrolejem, zapali i eto ti protestne baklje. Uz »bakljadore«, na svakih desetak metara ponosno su, uzdignutih pušaka, kao neki stražari od nevidljivog neprijatelja — išli lovci! Pjevale su se borbene, partizanske pjesme, kao ona, čuvena »Po šumama i gorama naše zemlje ponosne, idu čete partizana« i tako dalje, i tako bliže. Svi smo vikali ŽIVOT DAMO, TRST NE DAMO. I ja. A da pojma nisam imao što je to Trst, o čemu se tu radi, i tko će koga napasti, ubiti, osramotiti... Bio je to moj prvi »politički« protest. Pobuna protiv »kapitalističke, imperijalne sile i nepravde«... A da pojma nisam imao što je to kapitalistička, imperijalna sila! I ne samo ja, već i svi moji vršnjaci i vršnjakinje. Djeca se vole igrati rata, osobito uvečer, i kad je društvo »miješano«, a mrak skriva druge i mnogo snažnije požude i porive no što su »osvete« ŽIVOT DAMO, TRST NE DAMO... Večernje bakljade su trajale i trajale, sve

dok grad Trst nije pao, tj. vraćen ponovo u ruke Talijanima, a mi se vratili u krevete i — na trenutak smo bili u povijesti — zaspali tvrdim snom pokrade-
nih »pravednika«...

Bakljade su također vizualna nesputana sekvenca mog djetinjstva. Djetinjstvo nije samo san, film u bojama, igra, lopta, ono je i dokumentarističko oko koje pamti i katkad tragikomičnu zbilju... Tumačiti je može se dvojako: odozgora iz ovih, starih godina, i onih, ranih godina bez misleće dogradnje. Kako vam se više sviđa, rečeno *šekspirijanski*...

OPREKE

Zapitkujem se: ima li uopće smisla pisati o djetinjstvu? I za koga? Čemu beletristi, čemu memorabilisti? Može li se i u nekoliko pjesama sabiti neki sukus dječastva? Hoće li ikome moje djetinjstvo iz bunara u zatamnjenoj šumi slika i prizora, događaja i fantazija, biti bar okreppljujuća kap u prolaznosti i atrofiji života?

Sva su djetinjstva u podlozi slična; igra i mašta, umjetnosti sanjarija. Okviri su presudni, drugačiji: roditelji. Zdravi u glavi! Razumjeti slobodu jogunstva, razbarušenost emocija, i u njima nazrijeti ono zrno, sjeme bistrine, netraumatizirane buduće mlade osobe. Dakako, pojam zdravo uključuje i ne manje svoje suprotnosti: njegovanu bol, tugu, samoću, tolerantnu borbu mišljenja.

Moje djetinjstvo imalo je zdrav okvir. Majka i otac nisu preoštro i »diktatorski« omeđivali i sputavali moj trk preko klorofilnih livada odrastanja. Naravno da djetinjstvo, dječastvo, traži i zakone ravnoteže. Fino dozirana žličica odgoja vrlo je važna. Roditeljske »uzde« kontrole i brige, a da se previše ne osjeti zatezanje konopca.

Pišem prije svega radi sebe, da bih se oslobodio »tereta« djetinjstva, i da bih u danima — kada zalazim — u »Veliko bezglavo Ništa« (ponovo i uvijek Krleža!), kao što Sunce ima svoju kosinu pada iza crte horizonta — oživio podnožje osjetilnog i spoznajnog »kraljevstva«. Riječi su moje alatke i šaptači a pisani jezik biće koje tuitamce biva samozaljubljeno i želi sebe vidjeti i s druge strane zrcala. Moj »ja« je neprestano u oprekama koje čine to drvo Sebstva. Kad bi se sva djetinjstva mogla povezati u univerzalni lanac! Hej, kakve li Šeherezade i priča iz milijuna i jedne noće. No, svi imamo svoje profesije i zanate, jednakovrijedne u jezgri tog Univerzuma, pa svatko ne može ispisati, iskazati svoje djetinjstvo. Meni je, primjerice, bilo mudrosno i poticajno važno kad sam čitao Krležino *Djetinjstvo 1902–03*. Pronašao sam mnogoga sebe u njemu. I ono što nije imalo moje djetinjstvo, a na neki način sam mogao posjedovati; čitanjem, to što nisam imao. I osjećao sam se bolje, bogatije. To mi se događalo i kad sam čitao Tolstojevo *Dječastvo*. Druga nas djetinjstva »udvostručuju«. Inspiriraju. Ili smanjuju, zašto ne. I to su opreke ljepote.

Zato počesto ponavljam u sebi i izvan sebe, javno očaravajuću i gotovo polemičnu rečenicu/misao onog starog filozofa (čijeg se imena nikako ne mogu sjetiti, nek mi amnezično bude oprošteno!): »Čovjek je rođen da bi se sjećao!«...

Sjećam se. Sjećam. I sjećam. »U nama se, kao zaboravljena vatra, uvijek može probuditi djetinjstvo«, lirski će napisati francuski pisac i filozof Gaston Bachelard u svojoj knjizi *Poetika sanjarije*.

Mogao sam to voće djetinjstva cijediti do u beskraj. Suzdržavam se. Izabrao sam — ili su oni mene izbrali — plodove koji su mi se činili životvornim. Nek mnogi još ostanu u sretnoj i zakopčanoj putnoj životnoj torbi zaborava. Ne da i oni nemaju izvjesnu živost, i zanimljivost. Evo, upravo su iz torbe iskočila dva osvježena sjećanja!

CIRKUS

94

U naš gradić dolazili bi, odvojeno, cirkus »Coloseum« i ringišpil (vrtuljak). Jednom, pa i dvaput godišnje. Proljeće i ljeto bili su najpovoljniji. Poveći cirkuski šator postavljao se na velikom prostoru. Cirkus je velika obitelj. Uračunavajući i nezaobilazne članove: životinje, zatvorene u velikim kamionima i kavezima. A ne daj vraže da lav ili slon pobjegnu! S konjima je bilo lakše, njihova miroljubivost i izdresiranost dozvoljavali su da im se i približimo. I tako, cirkus na jednoj strani grada, a na drugoj ringišpil. Njemu je trebalo manje prostora, pa bi se čak postavljao i u gradskom parku. Obje očima zavodljive pojave izazivale su uzbuđenja. Ne znaš u koji šareni svijet prvo da pohrliš!

Cirkus je bio nešto izazovniji i tajanstveniji, i zbog imena »Coloseum«. Što mu ga to znači? Gonetali su i stariji, pa se tako nađe znalac koji je povremeno radio u Gradskoj knjižnici, a volio zavirivati u rječnike stranih riječi. Pa pronade: tako se zvao čuveni cirkus u starom Rimu, za vrijeme onog mudrog cara Vespazijana, koji skovaše i onu slavnu izreku što odjekuje kroz vjekove: »*Diem perdidit*« — izgubio sam dan (u kojem nisam učinio ništa dobro). Vijest je poput munje prošarala gradom: došao cirkus iz samog Rima! Cirkus jest bio internacionalni, ali nikako nije došao baš iz Rima. Narodi, izvođači, i životinje bili su ispomiješani iz raznih krajeva svijeta. Dobro, Virovitičani ga prozvaše rimskim, neka tako i ostane. Ringišpil je bio zato »domaći«, iz Zagreba.

Cirkus je bio čaroban, a i večer i noćna rasvjeta bili su mu ukrasni saveznik: žar mašte se razbuktava, baš kao plamen u večernjim ljubavima. Jagma za ulaznicama. Za takvo što nije se pitalo koliko košta i ima li se. Ima! Pa je moja cijela obitelj zauzela, kupila, dobra mjesta, gotovo prvi red, uz samu kazališnu ogradu! Jer cirkus je neka vrst kazališta. A što su klaunovi nego glumci. Pa i cirkuske životinje glume, po naređenju redatelja/krotitelja i po taktu glazbe. Sve je nauka i muka! Sjedimo. Čekamo. Nikako da stvar započne. Napetost raste. Žamor, pa spontani pljesak gledateljstva. Oglasuje se

truba, pa skupna muzika činela, bubnjeva i harmonika. Izvođači čoporasto izlaze na scenu, obilaze unutarnji dio ograde, klanjaju nam se i pozdravljaju. Klaunovi velikih, krumpirastih nosova, u pidžami/odijelima, skidaju šešire i dobacuju nam papirnate konfete. Jedan klaun, kao slučajno, padne (smijeh u gledalištu), drugi ga podiže pa i on padne (urnebes od smijeha i pljeska!). Tu su u atletskim trikoima i akrobati, pa lijepe djevojke/plesačice (uh, uh!), a potom uz fanfare dolaze krotitelji sa životinjama. Stari, teškoga koraka, slon, dresirani lavovi u kavezima, i na kraju nagizdani konji! Četveropreg: dreser stoji na konjima, drži uzde i u laganom ih kasu, pucketanjem elegantnog biča i kojim povikom, upućuje kuda da se kreću, kada da stanu, podignu prednje noge na pozdrav publici, pa tjeraj dalje. U kolima, priključenim, sjedi još jedan klaun nakićen bojama i šalovima. Maše, i šalje nam zračne poljupce. Čudesno! Ludilo! Kad se završi počasni krug, svi odlaze, uz pojačanu muziku, u drugi dio, stražnji, šatora. Tek da još rekнем: dreser konja strašno je lijep mladić! Da li sam ja to, iza sebe, čuo uzdahe djevojaka i slobodnih žena, ili mi se to pričinjalo? Tek zavidio sam mu, sviđa mi se njegovo zanimanje, pali me, mogao bih i ja biti dreser i da mi se svi dive! Luckaste dječakove fantazije...

95

I da vam sad ne prepričavam cijelu predstavu. Lavovi su posebna priča. Kad su izašli iz kaveza, s onim svojim grivama i velikim zlačastim očima upepenima prema krotiteljevu biču — nastala je grobna tišina. Džungla je na mala vrata ušla u naš grad! Krotitelj je gospodarski, vladarski, održavao tempo i raznorazne poze lavova: sjedili su, preskakali kroz обруč, trčali uokrug (bič je stalno pucketao, kao da je to bio jezik koji su lavovi savršeno razumjeli, pa i bio je), a potom opet na robiju, u kavez. Gromoglasno divljenje, aplauz dugo traje...

I lijepi dreser konja činio je čuda. Pametni konji odgovarali su na svaku njegovu kratku riječ, bič je samo upotrebljavan formalno, u zraku... Kakva večer! Te noći nisam spavao. Sanjao sam »Coloseum«. Budnih očiju... Bit ću krotitelj lavova! Bit ću akrobat na razapetoj žici s motkom u ruci! Bit ću jahač na konjima...

Cirkus je ostao u gradu osam dana. I na kraju osmog dana, u devetom, kad je cirkus pakirao i kretao dalje prema svojoj slavi, dolazi neočekivan kolač! Najljepša djevojka u gradu, nedodirljiva i najžudeñija — pobježe s krotiteljem konja!

Nevjerica i u gradu i u brdima. Šaputanje. Čuđenje do neba i natrag! Naša Kata pobjegla s dreserom! Kakva sramota. Trač. Ogovaranje. Psovke.

Devetnaestogodišnjakinja se jednostavno zaljubila u dresera. I konje. I otišla za zovom svoje sudbine. I što ima u tome nakaznoga, sramotnog. Zaigralo srce, uspalile se oči, prazov prirode pokazao je svoju moć i iskrenost. Mladost i ljepota obostrano se zalijepili, sjedinili...

Nikada se nije saznalo gdje je Kata, i kamo ju je odnio vihor sudbine. A ni »Coloseum« više nije navraćao u naš grad. Stizali su novi, no u njem više nije bilo one čarolije...

Ringišpil je sad u igri.

RINGIŠPIL

96

On je zaposlen cijeli dan, od jutra do u kasnu večer se vrti. Tu su još gazda, momci-pomoćnici i teretni konj. Konj je najvažniji. On, uokrug, privezan lancima, kajiševima i konopcem — okreće vrtuljak. Prispojen je na visoki valjak što se vrti oko svoje osi. Pomoćnik svako malo šibne konja. Težak je to konj, za šumske poslove i ravničarsku vuču. I njemu se zavrti u glavi od istokružnog ponavljanja posla. Znoji se, muhe ga napadaju, sišu, repom ih tjera. Domislio se lukavi gazda, pa je uz blagajnu zabio tablu s čudnom rečenicom: DVAPUT VOZI, JEDANPUT SE PROVOZI! Prijevod poruke: kad bi se konj izmorio, usporio hod, gazda bi »unajmio« dječake da oni vuku konopce i guraju ringišpil. Dvapat bi gurali, po pet-deset minuta, a onda bi se za nagradu jednom provozali besplatno. Tko ne bi poželio besplatno poletjeti u nebo! Skupilo se nas iz škole i ulice. U ono je vrijeme još s nama bio Franjo Tot. I Pipe »Mali« bi se pridruživao. Tučnjave su se tad zaboravljale. Umorni konj za to vrijeme pije vodu iz kante i iz zobnice (vreće) koja mu je pričvršćena oko glave, jede sjemenje, zob, kukuruz. Vidi se na njemu da zna što je umor i odmor. I tako cijeli dan, spašavamo ga mi koji DVAPUT VOZIMO, JEDNOM SE PROVOZIMO. Nikada taj umorni konj neće dočekati električnu vučnicu i pristojnu starost. I konji odlaze u mirovinu, zar ne? I u zamakloj životnoj dobi služe dječacima kao »jahaći« (uz brižne majke i očeve, i konjovodca, podrazumijeva se!). Drugi je to onda život kad si u konjskoj penziji, ej!... Vrtuljak je luda stvari. S nogama si kao na zemlji, a s glavom si kao stalno u oblacima i visinama. Čini se da je nebo tu odmah, na dohvat ti ruke, a mogao bi i Sunce skinuti. A nisu u sporednoj ulozi bili ni putujući sladoledari: u gurajućim kolicima bilo je čudo od sladoleda!

Gurali smo mi dok god je vrtuljak bio u gradu. A bio je dosta dugo, i prese-ljavao se i u druge ulice i dijelove grada. Nekog ljetnog dana, dok tako čekasmo na svoju dionicu, momak-pomoćnik počeo je prejako šibati konja. Nešto se u meni pobunilo, rastužilo me. I tuga je pobuna.

— Zašto ga tako jako tučeš? — povikao sam.

Bič se zaustavio, momku se uskrvavile oči.

— Čkomi, ti mali seronjo!

Pred dječacima će to on i djevojčicama što uokolo čekaju na vožnju, ti ćeš meni posprдно »začepi«, čkomi i još da sam seronja! Još u razvoju buntovnik u meni podigao se na sve četiri noge. Uspjenio se!

Zaletio sam se i glavom bum — u trbuh, bezobraznika. Opalio me, pao sam, dižem se i opet ga glavom u trbuh! Do glave mu nisam mogao dosegnuti ni rukama. Tad me je opalio bičem! I sad nastaje predstava. Preko ograda prvo je skočio Pipe »Mali« — pravednik. I kad ga je on opalio onim svojim šaketi-nama/lopatama, imalo se što i vidjeti. No umiješali su se i ostali pomoćnici vrtuljka, pa i sam gazda. To je bilo sasvim dovoljno da u gužvu uleti i moj Franjo. Bila je to takva tarapana da se i stari konj uplašio i počeo njištati, grebati kopitima pijesak pod sobom. Dežurni, ulični milicionar, uletio je u krkljanac i brzo sredio stvar. Svak na svoju stranu! Usput, onako, kao ležerno, jednom se rukom držao za futrolu pištolja...

Bio sam tih dana školski »heroj« u šljivama, po licu i nogama. Ništa, i »šljive« podočnice su ordenje! Narednih dana mi smo opet dvaput gurali i jednom se besplatno vozili. Kao da se ništa nije dogodilo. Posao prelazi preko nesuglasica, a naš dječaćki ponos nitko nam neće moći izbrisati. Kao ni našu junačku borbu za pravedništvo. Za jednog običnog starog, umornog, konja!

Tako vam je to bilo s vrtuljkom. Kako sam ga se samo sjetio, u ovom sablasnom vremenu smrtonosne pandemije, nevidljivog koronavirusa! Kad bi se barem njega moglo tako »glavom u trbuh«, bio bih među prvima. I starost ima svog dječaka/buntovnika. I ne treba mu mnogo da ga se povuče za kosu dostojanstva. Ma bila nam kosa bijela kao Hemingwayevi snijezi Kilimandžara. Nije li to ono, taj meni dragi pisac i staračac, kad onomadne živješe na Kubi, u svom brodiću tajno prevezio i dostavljao Castrovim pobunjenicima i revolucionarima — oružje! Jest!

(DIGRESIJA STAROG PISCA: Nekako se uz djetinjstvo povezuje i pojam zavičaja, zavičajnosti. Postoji li samo jedan, baš taj zavičaj, koji je ogledalo djetinjstva? Prostor je korito u kojem se kupa djetinjstvo. Nekome je trajna kolijevka. To sa zavičajem, i nije tako baš jednostavno. Složeno je. Ima i više zavičaja: onaj ispod moje kože, samo čovjekov, onaj koji i kasnije u vremenu stvaramo i biva nam ODRASLIM mjestom memorije, pa to može biti čak i naša soba. Napisao sam i knjigu naslova SOBA KAO ZAVIČAJ. Moj posljednji. S krevetom na kojem polagano, neutješno ili utješno — umiremo. Nasuprot Zavičajnosti postoji Bezavičajnost. Neimanje i necentriranje jednog mjesta i prostora koji nas materično povezuje s njima. Emotivno i kognitivno. Tjelesno i duhovno. Pa tako postoji i »izgubljeni zavičaj« (odlična proza Slobodana Novaka) u koji navraćamo, ali to više nije onaj naš, fundamentalni psihofizički prostor. I meni se on događa. Kad ponekad svrnem u Viroviticu — zalud tražikam mjestašca i ulice mog odrastanja. Iskrivljena je slika, nova arhitektura, a jedva da se još pronađe koje lice mojih vrsnika. Tugaljivo. No, u zraku je, u zraku je još onaj fluid originalne prošlosti. Artefakt. U nanočesticama i molekulama koje magično kruže po trošnoj i nikad istrošenoj karti restauriranog djetinjstva.

Jednom smo važni kućni »dreseri«, a drugi put ponizni klaunovi. U neki dan smo ružni, odvratni »diktatori«, a narednu noć smo lijepi, nježni ljubavnici. I ne reče baš bez pokrića Jesenjin: » A život kad pogledaš takva je glupa šala.« Možda pretoksična misao, ali da život ima nešto od proturječne šale, slatkogorke — potpisujem. Život se ponajviše šali s nama, mi smo samo kratkotrajne upotrebne figure na njegovoj apsurdnoj ploči. Sizifovski kamen uzbrdo, pa kad se ovaj odvalja s vrha, u podnožje, iznova ga guraj...

Vrtuljak je bliži djetinjstvu. On je neki simbol za pustolovinu, let iznad zemlje. I časoviti zaborav, tko smo i što smo. Imamo krila, ptice smo nebeske. Makar i na deset minuta. Osim toga, vrtuljkov krug je i iskušavanje hrabrosti. A svakovremena iskušavanja neizbježne su stranice knjige djetinjstva. Djetinjstvo je nesujesna umjetnost osovljavanja ili umijeće instinkta...

Mogao bi i vrtuljak biti dvoznačan. Uvijek nas netko vrti kroz život. I oni koji su »najmoćniji«, najbogatiji, na nekom su vrtuljku a da i ne znaju. Neka ih nepoznata ruka sudbine i tvrdokuhane zbilje okreće. No, što je to moć i bogatstvo? Ono prvo je privid, ovo drugo je papir. I privid i papir znaju poludjeti, i pretvoriti se u zlo i vatru... I priglupi i pripametni, i lijepi i ružni, i bogatuni i sirotanovići — na vrtuljku su. Vrtuljak je ipak nevinost djetinjstva. I zato se ja i danas volim vrtjeti na njemu. Izabirem i stolicu u kojoj ću sjediti i letjeti u nebo. Šta bi čovjek bio bez mašte i djetinjstva? Šuplji čovjek! Biće na klimavim nogama! Ono je ipak važan stup, od različitih materijala sazdan. Da nema njega, potonuli bismo u veliko Prazno... Polomile bi nam se umorne noge...

Povratak u djetinjstvo slatkogorko je sizifovsko guranje uza brijeg onog dragog kamena gore-dolje. Obnavljanje NEOBNOVLJIVOGA. Užitek iscijeđenog bola nevinosti. početne ljepote i slobode. I reče filozofijskopoetični Kierkegaard: »Ljubav sjećanja jedino je sretna«... Nije pravilo. Ni zakon.

Ponekad sam i u sporu, intimnoj svađi, s djetinjstvom i zavičajem, ali vrlo brzo se izmirimo. I srčemo na srk probistrenu vodu iz onog bunara u zatamnjenoj šumi uspomena. Virovitica je, sve u svemu, uglavni kamen/međaš u kući mog bitka i zavičajnosti.)

SIMBOLI

Čini se kao neobičnim da kratki izlet u djetinjstvo završavam s »Cirkusom« i »Vrtuljkom«. I ne mora biti. Oba su pomalo i znakovita. I djetinjstvo je neki »mali cirkus« akrobacije, iluzije, jahači, plesovi, treniranje životinja. Životinje su mi oduvijek bile slabost: prijatelji i radost. Psi i konji, posebice. Pa i jahao sam kao dječak, i to baš one teške, vučne konje. Vojne. Svaki tjedan, za lijepa vremena, dolazili su u školu iz kasarne vojnici/jahači da ponude dečkima školu jahanja. Bilo nas je! I neke su djevojčice jahale. Tko da odoli takvom, nepoznatom, konjičkom izazovu! Učenje se održavalo izvan grada, na pješčanoj pusta-

ri. Konji su bili jaki, timareni, dobro uhranjeni, i u njihovim očima sigurno smo bili neka zemaljska sitnež. Vojnici bi nas prvo stavljali, podizali, na gola leđa konja, da mu osjetimo prirodnost: kožu, dlaku, ugib leđa, miris... Držali su ih za uzde, vodili nas uokrug desetak minuta, a potom bi im stavljali sedla. To je bio udarni doživljaj: tvrdo kožnato sedlo i naše kratke noge u podignutim uzengijama (stremen). I opet vođeni u krugovima. Uzde su nam u rukama, cijeli je svijet ispod nas. Visoki smo, tko nam što može! Kružili smo i kružili, sve do onog dana kada smo dobili »legitimaciju« samostalnih jahača. Vojnici su opreza radi uvijek jahali pored nas. Bili su to veseli, snažni momci. Spremni na »dvoboj« jezikom i pošalicama! Lagani kas, pa malo brži, podbodi petama, ne prejako, konja po sapima i trbuhu. I tako. Nekoliko sezona smo jahali, a onda su odjednom, preko noći, konji nestali: preselili se u drugi grad, drugu kasarnu. Zbogom jahački dani!

Cirkus je ponekad i sami život, u njegovu stvarnom i metafizičkom poimanju. Pa ima i ona uhodana fraza: »Šta mi od života praviš cirkus!« Čuje se to počesto iz usta i muškog i ženskog roda.

99

KADA PRESTAJE DJETINJSTVO?

Nikad! Makar da je i ispleteno od sekundi, minuta, trenutaka.

Već je otrcana rečenica »da dijete neprestano živi u nama«. Dakle, djetinjstvo je — biće. Kreće se u nama. Katkad bešumno, katkad zvučno, oglazbeno i mirisno. Hranimo ga kisikom nezaborava. Usniva u nama, pa ga probudimo. Umivamo. Razgovaramo s njim. I na mliječnoj je sisi sjećanja. I »ljubavni« je to dijalog. Ne vole svi povratak u svoja djetinjstva. Ima ih gorkih, ožiljenih, zapečaćenih u moralnim kuvertama u kojima su i vrlo teške optužbe prema roditeljima.

Ja ne optužujem, moje je djetinjstvo uistinu bilo cvjetna zelena livada. Klorofil je i danas u mojim nozdrvama. Udišem ga na gutljaje. Djetinjstvo se i treba uzimati kao liker: sladak, pomalo. Uvijek zanimljivi (životom i djelom!) u svojoj će knjizi *Djetinjstvo* Maksim Gorki zapisati: »Kad sada oživljavam prošlost, ponekad mi je i samome teško vjerovati da je sve bilo onako kako je bilo.«

Vrlo su neznatne brojčane razlike o godinama prestanka djetinjstva. Variraju između dvanaeste i četrnaeste. (Dante piše: do 14 — djetinjstvo, 14–35 mladost, 35–65 srednje doba, od 65 pa nadalje starost. U Tolstoja djetinjstvo završava sa šesnaestom godinom.) Prva, značajna, prepona jest — početak mladosti. U mom pokretnom, dokumentarnom filmu, čini se da je to 1953. godina. Vrijeme prvih brčić-dlaka i stidljive bradice. Prvi žilet, prvo eksperimentalno brijanje. Za preskok te prve prepone ipak je najvažniji, čini se, opet libido. Sazrijevanje erosne žudnje. Usavršavanje masturbacije s izraženom užarenom zjenicom u vizualizirani »objekt« žudnje. Umno osvješćavanje

drugog spola i stvarnosti. Djevojčice postaju djevojke. Grudi su im vidljive kao grozdovi. Treskaju se ispod bluzica i vesta. Tijela više nisu servis samo za pokretanje. Rano, muško, oko postaje lovac. I ostat će lovцем cio život. Ulazio sam u petnaestu godinu. Neizvjesni lov je započeo! Lovina je skliska. A i zbilja poprima nove nijanse, tvrđe.

Još jedan događaj u školi.

Kao što vidite, čitate, rastu mi brčići i bradica. Kosu sam imao antologijski raskošnu i bujnu. Po oporuci predaka. Bio sam »predbitlsovac«. Pred malom smo maturom (ne moram vam ni opisivati kako je to bila i vraška prepona, danas je mala matura nepojmljiv čin obrazovanja!).

Na prvom školskom satu razrednik Boro Belić, mladi, tek svršeni student povijesti, zapiljio se u mene i smije se! (Da pripomenem još da je bio i mladi »produženi« partizan, skojevac.)

— Ti — kažiprstom će u mene — kako se zoveš?

Kažem mu.

100

— Zašto si pustio tako dugu kosu?!

— Paaaa... ovaj... lijepa je.

(Razredni smijeh.)

— Znaš šta, evo tebi dvadeset dinara i da te sutra vidim ošišanog i obrijanog! Tih desetak dlačica ti još i oprastam. Takve duge kose, su znaš, mali, zapadnjačke, kapitalističke...

Što mu sad to dođe »zapadnjačke« kose! Da me ubiješ zbog neznanja!

Uzmem ja papir od novca.

I poslije završenog prvog školskog dana, pozovem nekoliko meni bliskih momčića u — gradsku slastičarnu. Vi nemate pojma kako sam se dobro osjećao, i što nam je ta mala slastičarna značila. I što nam je značio »korzo« koji se pružao uza nju. Stotinjak metara tucanog kamena, uvečer nam je bio raj za oči i čežnje. Osvjetljenje je bilo škrto, slabašno, ali djevojčice su se jasno nazirale. Vidjelo ih je ono naše, »muško«, unutrašnje i epidermalno oko. A tek mirisne pletenice domaćeg kućnog parfema: livadni cvijet, vrtni jasmin, rastopljene ruže... Da prepukneš u međunožju. Za tim lelujavim kosama!

I tako. Dođe sutradan.

Mladi profesor se opet zapilji u mene. Sad se ne smije. Mrk je kao ratnik. A i imao je guste debele obrve koje kad se spuste na očne kapke čine oči pištoljima, streljivom.

— Što se ti nisi ošišao! Jel se tako sluša razrednikova riječ?!

Ja, pred prvom preponom — mladošću, sliježem još uvijek uskim, nemišićavim, ramenima.

— Di je novac?

Priznajem. Zajeo ga u slastičarni. Ne spominjem drugove. Da ih ne uvalim u »krivnju«.

Uze bijesno mladi profesor Boro razredni dnevnik, otvori ga gnjevno i stade nešto zapisivati uz moje ime.

Dobih ukor pred isključenje.

Na zajedničkom profesorskom vijeću, u zbornici, direktor škole bio je protiv Borine odluke. On je bio stariji i mudriji partizan. I moralo ga se poštovati. Dobih samo opomenu, pred ukorom.

E sad, da li sam se ošišao i da li sam profesoru vratio novac — to neka ostane tajnom. (Našao se neki kompromis, nikako radikalni!) Okus ondašnjih najkremšnita i sad, dok pišem, mogu uobraziljom osjetiti u nepcu.

To s kosom, šišanjem i slastičarnom raščulo se po školi. Meni je bilo najvažnije da tu vijest čuje što više ušiju djevojčica!

Profesor Belić uzeo je »pik« na mene. Postavljao mi je zaguljena pitanja koja nisu bila u povijesnim čitankama. Bunio sam se, pa i posvađao s njim. Pred veliku maturu, ipak, postadosmo čak i prijatelji. No, svakovrsne pobune i danas cirkuliraju mojim venama. Neka ih!...

I da završim još s djetinjstvom. Imam ja, zapravo, ne dva već još četiri djetinjstva: moja dva sina, Boris i Filip, i od Borisa kćerku, unuku Ines (deset joj je godina!) i Filipova sina a unuka mi Frana (četiri su mu). Moje je djetinjstvo u njihovima. Stablo osim lišća i grana/ruku ima i svoje korijenje. Nevidljivo je, baš kao što su DNK molekule i krvna zrnca skrta pod kožom...

Boris je otišao, ali živimo: on u meni, ja u njegovu pepelu.

Ja sam bogat čovjek: imam četiri strane svijeta.

A imam i petu stranu: dva djetinjstva u *jednom*.

Pričinja mi se da sam i sad na onom vrtuljku. Visoko. I da rukom mogu skinuti sunce. Takvo je djetinjstvo, moćno u naletu žive uobrazilje i pamćenja.

101

ZAVIČAJ, ZAGUBLJEN

Ne i izgubljen. Sjećanje je zamrzivač i kotao.

Šest ili sedam godina nisam bio u zavičaju. Ulazim u nj. Dočekuje me isto nebo, ali okrutno promijenjeni orisi građevina i vidopisi malogradskih veduta. Ulice i parkovi mirišu novim parfemima. Nepoznata lica. U meni se rađa stranac. Nozdrve i koža pamte drugačije lahore. Prošlost se ljulja u alkoholu modernog vremena. Ništa se tu ne može. U emotivnom sam i vizualnom grču i sukobu sa zavičajem. Da i ne govorim da je moj naraštaj gotovo sav mrtav. Izroni koje usahlo lice, jedva prepoznatljivo. Moram podgrijati kotao memorije.

Tražim one davne topole, lipe, breze, kose platane. Sve posječeno, sprženo, sirovom rukom i usijanom glavom cementoidnih i asfaltoidnih novosvjetskih graditelja. Izbrisana bioprošlost. I hidroprošlost: onaj bazen iz teksta/sjećanja

zatrpan je. Ubijen. Nije imao ni prava na protest, javnu pobunu. Na nostalgiju. Tražim neke stare kuće vrijedne budućnosti. Ništa. Spaljeno. Nisam tužan. Ranjen sam. Tko pita za rane pojedinca iz 21. stoljeća koje zaudara po estetici gomile i profita.

Ipak. Postoji nešto kao *ipak*. Moji tabani, odvojeni od mog uma, vode me instinktom po bivšim gazohodima. Zalutam u herbarijske uličice. Sprešane. Koje je spasila nestašica novca. Dobro se osjećam u starinama, po njima opipavam i vrijeme vlastitog ogledala, izgleda. Starost. Što da radim sa zagubljenim zavičajem? Neću se definitivno posvađati, niti ga prezreti. Onaj žuti dvorac Pejačevićevih ušminkan je evropskom blagajnom. Opet sam maleni dječarac pred njegovim dezinficiranim kolorističkim ljepotama. Nisu mu mogli ni smjeli oskvrnuti lik! On je utjeha mom oku. Kao i moja gimnazija u svojoj stogodišnjoj nepromijenjenoj arhitekturi.

»Sve što čovjek otkriva i sve što zna on je već negdje otkrio u svom zavičaju«, reći će smjelo mudri Jure Kaštelan... I dodat će: »Djetinjstvo znači blizina izvornom doživljaju, blizina izvornom gledanju svijeta.«

Njuškajući za sjenkama svog djetinjstva, Krleža će pak (i on je bio ministrant!) *emotivnoumno* zapisati: »Koliko li se puta kod toga uznemirila moja dijafragma od gorke čežnje za nečim što je davno umrlo, što nam je bilo drago, a milina tog doživljaja još se nije ugasila.«

Jutro je. Veliki odmor. Mladost, uvijek lijepa i zaljubljena mladost, juri mimo mene kao ravnodušni vjetar, u potrazi za sendvičima i Coca-Colom. Dobro se, i malo tužno i pomalo prepadnuto osjećam usred jureće i kipuće mladosti. Vidim djelić sebe. Napete mišiće u potrazi za ranim ljubavima. Prolazim kroz gimnazijsko dvorište. Samo kratka cesta dijeli moju staru kuću od gimnazije, 10 metara ušćuvanog zavičaja. Dovoljno da se ćutim sigurnije.

Čudan je taj pomalo jezovit i promukli zijev između jučerašnjeg svijeta i novog vrlog hrapavog svijeta. Moja sjećanja nitko ne može potopiti. Prefarbati. Potkupiti. Hajde neka tako i ostane. Koliko-toliko stignem još opterećivati zemlju. Izmirimo se na tren sa sadašnjim zavičajem. Takav kakav jest.

Sjedam u auto i polagano hitam kroz meni uvijek nadahnjujuće i nepotrošive panonske ravnice. Prema posljednjem zavičaju: mojoj zagrebačkoj sobi, u naselju Središće.

Doviđenja ili zbogom, Virovitico mog drugog djetinjstva. Ne, prejako je ono za zaborav. I poraz... A i lica svih mojih bližnjih i daljih, na groblju Marinovo, imaju svoje trajno uskrснуće u mojoj glavi: majka, otac, brat, djed, baka, nećak, sestrična, bratić, tetka. Vodim s njima pokatkad blage i poticajne dijaloge. Ozvučene njihovim glasovima (osim nepoznatog mi glasa bake Marije) i upri-zorenim njihovim pokretima, osmijesima, pa i suzama...

DRVO USPOMENA UVIJEK JE ZELENO.

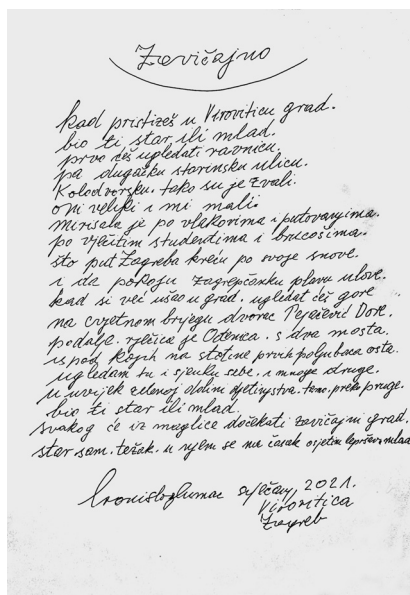
A DRVOSJEČA NISAM...

ZAVIČAJNO

kad pristižeš u Viroviticu grad.
bio ti star ili mlad
prvo ćeš ugledati ravnicu.
pa dugačku starinsku ulicu.
Kolodvorsku. tako su je zvali.
oni veliki i mi mali
mirisala je po vlakovima i putovanjima.
po vječitim studentima i brucošima.
što put Zagreba kreću po svoje snove.
i da pokoju zagrepčanku plavu ulove.
kad si već ušao u grad. ugledat ćeš gore
na cvjetnom brijegu dvorac Pejačević Dore.
podalje. rječca je Ođenica. s dva mosta.
ispod kojih na stotine prvih poljubaca osta.
ugledam tu i sjenku sebe. i mnoge druge.
u uvijek zelenoj dolini djetinjstva. tamo. preko pruge.
bio ti star ili mlad.
svakog će iz maglice dočekati zavičajni grad.
star sam. težak. u njem se na časak osjetim lepršav. mlad.

103

siječanj 2021.
Virovitica
Zagreb

Borisu

rođendan ti je

borisu, 11. veljače 2021.

104

dolaziš mi iz domovine pepela.
u svitanje.
moje pogužvane oči vide te živog.
približavaš se. onim svojim polaganim koracima.
zrelosti.
s osmijehom neizbrisanog dječaka.
iz kojeg svjetluca i nešto mene.
prstima. kao češljem. prolaziš kroz valovitu. šumovitu kosu.
oči ti se kriješe od životnih ponuda i nada.
tko je koga prevario?
na vagi obećanja i sumnji.
zajedno sad spavate u smrznutoj šutnji.
i u meni počivate.
ali ja se moram probuditi u stvarnost.
i ćutim se krivim.
što još živim.
moram.
još koju produženu sekundu.
kako bih te što duže zadržao u pokretnoj uspomeni.
razdanilo se.
odlaziš.
lepršaš kao vilenjak.
mašeš mi.
ne stižem ti odmahnuti.
već si u zavičaju praha.
ništa.
tortu ćemo. uskoro podijeliti.

Darija Žilić

Drugi dan apokalipse

STARI ŽIVOT

105

Stari život odbacio je kožu
U kutu kraj velikog ogledala.
I više neće biti lice koje znamo.
Spektakli su objesili svoje zastave,
Konfete su pale sa svečane dvorane,
Survale se na prazno dno, u strništu.
Dlake divljih zvijeri su zaplesale na
Vjetru, i oblik od smeđe gline, samo je
Promijenio svoju vizuru.
Stari život spustio je zavjesu, tešku od
Brokata, ustupio mjesto strpljivosti i
Čuđenju, a haljine za bal spremljene su
Kao staro oruđe, u duge sanduke za alate.
Gube se obrisi običnog ponašanja,
Vjetar je pomeo sve poznate forme, i
Sad samo pijesak oko naših glava
Stvara figure čije crte još niti ne slutimo.
Kraj jednog doba se u štaglju podneva
Nazire, i dani idu kao da su od slame.

TRIDESETE

Prošle su odavno,
Najgore godine sigurno,
Čitanje domaćih autorica,
Bauljanje po treninzima,
Mahnito pisanje o aktivizmu,
Besplatno, naravno.
Česte tribine u malim prostorima,
Traganje za istinom svijeta,
Razmišljanje o miru u regiji,
Zaljubljivanje u karizmatike,
Na jednom festivalu posebno
Grubo ljubljenje, jebanje, bez volje
Propagiranje drugih,
Izmišljanje bijelih laži,
Vožnja bez karte u svim pravcima,
Razgovori o knjigama, sitni prijevodi,
Tridesete, kao tijelo odvojeno od mozga,
Zapravo samotnost, početak pripreme
Za četrdesete.

106

NEPRIHVAĆENOST

Od ranih godina, neprihvaćenost.
Kao velika tamna mrlja na licu,
očitost blijede egzistencije.
Stršanje, dokazivanje, prepreke,
Satovi fiskulture, preskoči konja,
Popni se uz užu, produži dalje,
Kao da si kaplja koja do svoda
Dobacuje, pa se onda sabire.
Šutiranja, otpori, micanja u stranu,
Šokovi esencije, plin, mlazni pogon,
Polako se gube oznake svijeta koji
Tlači od rođenja, nikog ne ubire.
Prihvaćam te, kažeš, i ohlađena soba
U trenu sazori kao zemlja, voće i hrast.

PRVI DAN APOKALIPSE

Preživjeli smo prvi dan apokalipse.
Netko je odveo bolesnog psa u šetnju,
Netko je autom prevezao namirnice,
Netko je motrio igru na ekranu,
A netko treći slagao je police.
Tisuće knjiga stat će u ormare,
I govorit će o bolesti svijeta,
Dok ljubav će kao oblik najvećeg
Obožavanja, visjeti na zidu kao
Uspavana freska, kao dodir u zraku
Bića koje ne nestaje.
Strašan dan je prošao, ostavio je
Kosu u vrtu, da njome ljeti režemo
Suvišne riječi u dugim i toplim
Rečenicama.

107

DRUGI DAN APOKALIPSE

U drugom danu kraja svijeta,
Letjela sam na biciklu kao
Stamena jahačica u obliku
Aerosola, lebdeća pirueta
Koja raspršuje strahove
Utisnute u kožu enzima,
I očekuje poziv koji će je
Prenijeti u atmosferu iznad
Šupljikavih spilja, u kojima
Se napokon kao plodna žena
Ostvaruje.

STARENJE

Sviđa mi se starenje.
Za nas koje nismo bile vitke kao prut, dobro dođu godine. Davna
diskriminacija.
Sviđa mi se starenje.

Nestaju impulsi za promjenom svijeta, povezivanjem kultura, naroda.
 Sviđa mi se starenje.
 Dugogodišnje stablo znanja baca sad plodove,
 Male ljetne jabuke za snoviđenja.
 Sviđa mi se starenje.
 Nemam potrebe za velikim druženjima, tribinama o položaju žena, o
 rasapu svijeta.
 Sviđa mi se starenje.
 Otpadaju hormonske igre koje su uvijek vukle
 Pogrešne rukave, površne ruke.
 Sviđa mi se starenje, otkrivam zone na tijelu
 Koje prije nisam poznavala. Senzacije.
 Sviđa mi se starenje.
 Ionako nisam bila pobornica uspjeha na kratke staze. Nikad.
 Sviđa mi se starenje.
 Duh slijedi tijelo, usporeno suglasje.
 Sviđa mi se starenje.
 Nema nepotrebnih stvari, bacila sam jučer
 U crnu vreću sve majice koje ne nosim,
 Život teče, odoše iz njegov tričarije.

LJETO U GRADU

Da sam imala majicu s dekolteom danas,
 izbacila bih grudi van, baš van na ulicu
 da osjete sunce i gradsku tišinu.
 Jer one su zdrave i velike kao djeca Zrele
 Lubenice, polako klize niz Zrinjevac, uz Hazu,
 i uz parkove u kojima se skrivaju psi i mala djeca, ona
 u kolicima koja još ne hodaju.
 Da sam imala majicu s dekolteom, otišla bih
 na zadnju nogometnu utakmicu, okačila bih sve sa sebe
 na klin, i takva bih vijorila kao zastava
 poludjelih navijača, polomljenih darvinista.
 jer grudi su kao miris najfinije jagode isplivale na
 zagrebačko more, i otvorile sezonu kupanja na vjetru,
 u gradskoj savani, među romobilima i surferima sa
 Zelenog vala. Love you, Zagreb, my born town, nakon
 svega, u ljetu koje je radost prije sutona, jeseni, prije

smaka svijeta i prije otapljanja leda na Aljasci, o čemu
slušamo satima, danima. Čitam pjesme o Uranu i
Luciferu, mit je prošlost koja se nije dogodila.
Iz mojih grudiju ove noći izlaze sjene, one jasno kažu
kada počinje novi dan.

KRAJ DJETINJSTVA

Vidi, kos je pojeo sve mrvice kruha koje sam mu bacila.
U vrtu zarasli su listovi salate, trava prekriva
Zemlju, tu i tamo cvijet se drži. Tulipani.
Na igralištu gdje su nekad bili temelji vječne kuće, leži gostionica. Prazna sad,
nakon svega.
Nekadašnji krtičnjaci spustili su se do ruba ograde, iza je nečija zemlja, tuđe
vlasništvo.
Na balkonu su ostaci trulog komposta, djeca s druge strane, bacaju loptu pre-
ma krovovima.
Kraj je kad kosovi pozoblju zadnji grozd. Pčele ostaju kratkih rukava tada. A
Sunce?
Ono je pružilo još jednom svjetlost na
Široke svodove dvorišnih skala.

109

RAT

Geleri kao trnje na jastuku.
Lice žene bez pedigrea.
I život izmaknut iz tračnica
Koje svakog poštenog vode
u posao, obitelj, brak.
Ostaci davnih snovidenja
Brzo se rastapaju,
Padaju cigle grmolike kuće.
Rat, još je tu, u kostima,
U krivom srastanju imena,
Uhvatio se kao čvor, strši,
Ne odumire.

KRAJ RATA

Ako je danas proglašen kraj jednog rata, možemo samo odahnuti. Zaklopiti knjigu, prošetati na svježem zraku, zaboraviti malograđane, pojesti sladoled, podragati psa, kupiti sadnice paradajza, otići na plac po svježe rezance, poslati poljubac prijatelju, možemo zaboraviti sitne pakosti, uzdrhtale nemire, podjele i »nesretne povijesti«. Možemo odložiti pribor za jelo i jesti prstima kuhano povrće i možemo zamišljati kako bi izgledao kraj svijeta, ako se ikad dogodi.

Kraj rata na kraju dana donosi olakšanje i donosi sliku sunca koje nestaje na obzorju. Crvenom i mekom kao dječja ruka.

110

CRNA RUPA

Jučer se nisam niti pomakla
Uho je bilo napola začepljeno,
Tijelo se opružilo na rijeci,
Plutam tako danima.
Da izađem, vjetar bi me ranio,
Bacio na tlo, plamen bi se ugasio,
I začas bih bila u rupi.
Cestom se vuku repovi tuđih priča,
Na izlasku iz grada još čeka autobus.
Metafizički dodiri se raspiruju u zraku,
Srce mahnita, sluh odbija istinu.
Samo crna rupa čeka svoj plijen
Tu neostvarenu slutnju.

BOLNICA NA BRDU

Godinama dolazim u bolnicu na brdu, s meni dragim ljudima.
Pratim ih do zelene ili do bijele zgrade.
Jednom sam i ponoć tamo dočekala.
Ljeti se spuštam stepenicama do grada,
Zimi zbog leda, ulazim u autobus koji vozi
Do stadiona.

Dolazim uvijek taksijem. S Kvaternikovog trga.
Nekad posjećujem na odjelu nekog.
Nekad u kafiću pijem kavu i opet čekam.
Pretrage bolesnih tijela se umnožavaju,
Procesi liječenja traju.
Brdu blizu oblaka upućujem molitve,
One su redom prihvaćene.
I Smrti zasad nema,
Život se, kao u romanu, sam od sebe
Produžuje.

PERONI

Na autobusnom, recimo.
Klupe na kojima nitko ne sjedi.
Razmaci među ljudima, ipak
Dim cigareta klizi između perona
I ostavlja trag bjelokosti na zidu
Koji je sav crn od ispušnog plina.
I te kave, na otvorenom, pod krovom,
Pada perje mirnih ptica po pločnicima.
Zadnja večera blizu tog i tog, šestog
Perona. U restoranu među busevima,
S velikim pljeskavicama, ispod mjeseca
Koji polako skriva tu višemjesečnu noć.
Ispratiti treba nekog, neku, na dalek put,
Kažu golubovi, ispod streha, brzo treba poč,
Tren za život, gutljaj za srh, vjetar kao dodir,
Lahor, bolesniku ispomoć.

111

PRAZNI KOLODVORI

Nema golubova,
Pušača na limenim klupama,
Velikih kofera koji se kotrljaju
Prema Bosni ili bijelom svijetu,
Iza svoda zamišljene kupole
Leže ptice i čekaju nove letove,

Grad se spojio u sliku krila i tišine,
 Autobusi odlaze na neko skriveno
 Mjesto i tamo se kroz kruženje
 Dugih cesta, utrkuju s izmišljenim
 Putnicima koji su na rubu šume
 Ostavili svoje snove i prtljagu.

REPOVI

»Vuku se repovi« zvuči kao da reže vukovi,
 negdje na pustopoljini gdje ima snijega.
 Vuče se iza nekog rep dugog braka, sve te
 Obaveze, nedovršeni razvodi, stanovi koji
 Se dijele napola, kao da su kriške žute jabuke.
 Vuče se rep teksta započetog u prošloj godini,
 Prelazi u novo ledeno doba, omamljen od toplog zraka
 koji se klatari u zelenoj dolini.
 Vuku se repovi nezavršenih priča, nesvršenih
 Odnosa, zategnutih zagrljaja i ostataka kosti
 Nakon dubokog pranja novaca, i savjesti.

VLASTITO VRIJEME

Dobila sam davno Vrijeme na dar,
 golo i prazno trajanje.
 Kao lonac bez namirnica.
 Ispruženi tijek stvari, evo ti,
 Rečeno mi. Uzmi i stvaraj!
 Kazaljke noćnog sata sam istrgnula,
 Od smjese dana i noći, dobila sam leguru,
 Svaki dan po dvije tri sam napravila.
 Ručala sam u isto vrijeme, na biciklu
 U dnu sobe, prelazila sam granice.
 Nitko mi ništa nije branio.
 Nitko me nije vidio
 Moje su se priče gomilale,
 Moji prozori punili su se suhim granjem,
 Tijelo se raspalo i obnovilo.

Imala sam u rukama sve vrijeme,
I sati su nekad bili kao uljane lampe,
Nekad su bili kao nemiri.
Od dara sam stvorila nove darove,
Od oljuštenih koža napravila sam sag.
I sad ležim na njemu, kao da sam čigra.
Umorna od stvari, voda, pohoda.

PRED SAN

U kupaonici nakon potresa
žarulja ispod malog lustera,
Je utrнула. I sad još ne gori.
Kupam se u mraku. Iz hodnika
Dolazi slap svjetlosti. Ne vidim
Lice, ogledalo šalje obris tamnog
Trokuta, a strah ne postoji.
Nestao je u slivniku, nepokriven.
U mlazu tople vode, tijelo se oplahnulo,
Pa osušilo, kao sunčani kamen.
Tvrđi ekrani praznine, pred san spajaju
Tonove. Glasom psa i utihlih ptica,
Šalješ mi otkucaje. Srce u gifu progovara.
Trepti kao ubrzani puls nakon korone.
Sjećanje na inicijaciju danas se obnavlja,
Kod hladnog Oktogona pratiš me, pokazuješ
Znamen. Grad je već tada bio uspavan.
A nebo se treslo. Bio je to naš plamen.

113

STRAH OD LJUDI

Nije otvarao vrata kad bi netko pozvonio.
Čak ni poštaru.
Nije se javljao na telefon, čak i kada zvuk ne
Bi prestajao tri sata.
Nije odlazio u grad, ako nije bilo potrebno.
Nije išao u šetnju kad većina ide. Uvečer.
Nije gledao lica prodavačica u dućanu.

Cestom se kretao kao plaha zvijer. Brzi
Hod, bez okretanja glave unatrag.
Nije odlazio na proteste, na javna okupljanja,
Glazbu je slušao samo doma.
Nije prihvaćao razgovore u vlaku, kad je putovao.
Šutio je, gledao kroz prozor.
Nije patio za društvenim priznanjem.
Nije se smiješio poznatima u liftu.
Nije. Bojao se ljudi, a ne pauka ili zmija.
Ipak je preživio sve, blato i nasilje.
I sad se nakon svega, od nečeg čuva.
Ranjen, uplašen.

RINFUZA

Na krevetu, ispod jastuka, u ormaru,
Ostaci vina u rinfuzi.
Marjetka pije ujutro dvije boce crnog, pa
Još travaricu, za slabo, raspadnuto srce.
Od sveg tog bit će mi bolje, kaže, i baci
Ostatke pepela u vrt, posut sivim
prahom. Slika kao nakon eksplozije.
Rasuti predmeti po stolu, roba bez omota,
Nepoznatog porijekla, kao da je kćer Boga
otpada ona u toj kući živi, planduje.
Marjetka je ostavila rublje na štriku da se
Suši, svoju bolesnu kćer da šeće gradom
Usred najveće buke. Uzela je još jednu bocu
Od plutajuće plastike, popila je sve na brzinu
I onda je u fotelji, odmah zaspala.

PRIJE PUTA

Hrvatski političari stradavaju
Na grudima plavojki koje bi netko bez smisla
za humor nazvao liepim plavkama.
Transakcije računa u arapskim metropolama,
Polucije u donjogradskim stanovima gdje leže

Ostaci gozbi i otromboljenih tijela na ugaru.
Početnice pišu preporuke za Bibliju, Nobel se
Smiješi licu nepoznate djevojčice koja je skupila
svoja bedra pored starog učitelja joge,
Uz to časnog člana društva, bez portfelja.
Gdje je sigurnost na cestama ako su kola hitne
Pomoći izgubila trubu kojom zovu upomoć nebesa?
Gdje? Povedi me sutra na ravnu cestu kraj mora,
da bacamo jedra i da pričamo sami sebi na trpkim stijenama.
Dok ne dođe noć.

NAKON POTRESA

stradalima

115

Pustila sam danas sobu
Da ostane neuređena.
Pomaknula nisam ni plahtu,
Ni pokrivač. Ostatak jabuke leži
Na plahti, i četka za kosu. A kosa,
Ona je nepočesljana. Kao griva
Trinaestogodišnje djevojčice.
Ostaci bistre, mesne juhe leže na sagu,
Mirisi svijeće koja je gorjela nakon potresa.
U mraku, nekoliko sati, mogli smo čuti samo
Sve što se zbiva u biću, među melodijama
Davnih oratorija, u glazbi što je zagušena ispod
Orgulja koje su ušutkale grad. Čiste bliješte
Ispod tijela orguljara koji ih je čuvao.
Zvuk prema Bogu se utišao, u tom zabatu krova koji se spušta na tijelo dobre
djevojčice,
I u svakom gradu, pred žrtvenim stolom, nestane u svakom pomicanju zemlje,
jedna
Curica. Puštam sobu da bude, kao i kuća, danas bez reda, bez pravila. Da
ostaci papirića
Leže kao hostija, na grudima, kao blijeda spavaćica. I dan prolazi bez puno
pomaka,
Puštaš psa da trči oko kostiju avetnjaka i bacaš sve zlatnike u ambis, da tamo
počivaju.
Dan je miran kao djevojčica.

LJETO, PUSTINJA

Ne mogu zamisliti da ga sad jedu crvi, rekla je žena u koroti.
Ne može zamisliti život bez majke, Roland Barthes piše dnevnik izgubljenosti
u svagdanu.
Vrućina stvara jaru od koje nastaje žuti oblik vjetra koji je spržio drveće. Obalom plove lišće
Suho, kao da je jesen. I uvale su sitna staništa
Za mala bića koja su ispustila dah u vodu.
Ja sam kao morska papuča, rekla je druga žena, i uvijek isplivam na vrh, dubina mora je puna sitnih riba, a prozirne su
Naočale za pogled na dno koje se ispraznilo.
Što je duboko na kraju svega? Život ili smrt. Taj zeleni plastični aligator koji pliva po rivijeri i ne plaši nikog, čak ni najmanju djecu. Luke smrde po g...
I kako isplivati iz istih oko nas, kad pokrivene žene hodaju gradom, fluks nevolje i novca, možda kriminala, ispod vrtnih magnolija razvio se grob za svanuća. I tijela se ondje, ispod suhe zemlje u cvijet pretvaraju.

116

CRNA LJETA

Ljeta su bila razvučene smole,
Crne tekućine tmaste koje su
Tekle ravno iz tijela, iz srca
Koje se pretvorilo u bombu
I čeka tren eksplozije u trenu,
U zenitu, kad dan dosegne
Visinu nesnosne temperature,
A tama se razlije po rukama,
Glavi, po točkama razdvajanja.
Crne mrlje na krevetu noći,
I otisci ispod povećala jave.
Ljeta su dugo nosila klicu
Smrti, samouništenja, a onda
Su se pretvorila u prozračnog
Leptira koji obilazi cvjetove i
Ne ostavlja nikakve tragove
u šarenilu.

TREĆE LJETO

Ispod palme stare dvadesetipet godina,
leže ruže kojima je 65.
Iz davnih ljetnikovaca otišli su vozači kamiona,
Na dugoj magistrali voze nas u sredinu ljeta,
Kad u napola otvorenim cvjetovima agava
Ispadaju sjemenke budućih trajanja.
Kad smo se oslobodili straha od ovog svega,
Nebo i more su opušteno se spojili u točci
Horizonta s koje gleda nas jutro puno boja i
Cvrkuta, sve je danas, bez natruha vremena
Koje je jednom davno ostavilo dječaka samog
U velikoj kući, da tamo opet probudi život.
Treće ljeto, nema u sebi dramatike, kljun ptice
Donio je blagost popodneva u kojem nestali
Ljudi opet žive, a naša put zrije kao da je sad
Završila osmoljetka. Djeca doline.

117

NAPUŠTENI BRODOVI

Na rubu otoka kojim kola fluks novca, tijela,
moći, solarne energije,
Stoje napušteni brodovi, između kanti smeća i teškog kamenja.
Iz kontejnera starac izvlači boce i više naglas: blago siromašnima, njihovo je
carstvo nebesko!
Muškarac odvodi ženu do pramca jednog broda koji stoji tamo, blizu obale i vadi
Iz papira komade salame s maslinama.
Na umjetnoj zelenoj travi usred grada, lete
Lopte lokalnih amatera.
U ljubičastim vilama koje mirišu na lavandu,
Sjede odrasli ljudi s djecom. Čekaju novo
Jutro, i ne slute nikakvu blasfemiju.

IZA CERADE

Iza cerade teretnog kamiona leže
Nijema lica putnika bez papira.
Ako vozilo padne u kanal, ili se
Sudari s automobilom, voštano
Platno bit će lijes za pokrivanje
Mrtvih iz Afganistana, Sirije.

Iza cerade prikolice na jednom
Trajektu, linija Split — Hvar, popodne,
Leži tigar, divlja životinja bez savane,
Otok je sapeta tvrđava, u njenom
Tkivu leže preparirani odbljesci
Negdašnjeg života, sadašnje pustinje.

118

NOVI SVIJET

Novi svijet postavlja granice,
Dijete ih ne poznaje.
Ono viče i ubija vojnike na ekranu,
Baca bombe i trči po pustinji, kao
Vješti igrač virtualnog planeta.
Ako se uključimo u igru, možemo
I mi nestati u zamišljenom pijesku
Od stisnutih piksela, ti se možeš
Sakriti u mom nebu, ja mogu biti jezgra
Tvog bića, koja se ne odvaja.
Sve je napokon jedinstvo. Cjelina.
Čak ni gumeni metci u igri jednog
Dječaka nisu opasnost, ni agresija.
Krikovi se samo prespajaju,
Dodiri umnožavaju, sve je jedno
Sada u kojem smo mogući reptili,
Djeca na početku životne sudbine.
U igri koja nije izgubljena, samo se
Sakrila u drugo biće, bez brige.

Darko R. Suvin

Male poslanice po lažnom proljeću

*C'è forse vita sulla terra?
C'è forse vita nella guerra?
[Ima li života na zemlji?/ Ima li života u ratu?]*

119

P. P. Pasolini i Dacia Maraini, pjesma u
adaptaciji *Slatkog filma* Dušana Makavejeva

NEDJELJNO JUTRO

Stoliću prostri se!
Ptice zapjevajte šumo
Zašumi nek se vesele
Uzvisine i udoline! Vrijeme je
Pira ističe moj rok. Doba je
Velikog odmora, početak
Počinka. Umori me na koncu konca
Ovaj sve odvratniji svijet morbidne srži
Slabo mu dorašla slaba püt.

A žalim

Krepko mnogo toga, kako se kraj
Mojega ja poklopi s kontinentalnim
Konvulzijama carstava umorstvima nebrojanih
Milionu žena djece upropaštenih,
Kako tiranosauri kapitalizma u prepadima
Kolju sve pod sobom prašumska rika
Crvena od krvi proletera

Ječi po svim kanalima da vladari
Ne umru sami.

Dok majušni
Pra-mišići trčkaraju negdje
Unutar visokih trava vrlo čudne
Nakazice. Kakvi li će biti mislim
Radoznalo, upamtit će više no zmajeve?

SIN PODNEVA TUŽI

Uspomeni dr. Petra Guberine, stilista

Žalim što ne ugledah zoru izrana
Četvrt vijeka, više u maju ne lijećem
Na istok prema Londonu nekoć lijepom
Gdje ona puca, bit će dana.

Sad liježem zahvalno u krevet
Oko dva, a kad se probudim cikne
Uskoro podne, cin-cin-cin, muzika
Na Radio Tre.

Jao, a Sirija, Ukrajina...

Valja bar znati

Da živimo pod pritiskom nenužnih
Masovnih smrti milionostruko kužnih:
U svim ratovima vladara svaki narod pati.

TROPRSTI TIPAVAC

O troprstom tipavcu čitao sam
Valjda u Brehmu, *Kako žive*
Životinje, izdanje devetsto=
Tristpete. Volio sam tog
Troprstoga, simpatičnog ljenjivca
Koji se nikud nije žurio, valjda
Po suprotnosti slučenjoj:
što tu gubim.

PUT U POTRES

U ovom putovanju unazad
Često sretam sablasti
Blijede pojave krvi žedne
Iz razdoblja za koje se drži
Da se ne može vratiti.

Davno bi, kao pred hiljadu godina,
Kupanje na Savi, crvenokosa, cvili
Tramvaj što zaokreće tik prije mosta,
Iscijepano drvo za loženje ispod podvoznjaka
U Estikinom dvorištu. A onda

Dolaze potresi, uvijek u uniformi
Vlasti.

121

IDE VRIJEME

*Ide vrijeme, dođe rok
Eto vraga, skok na skok
Šenoa*

1. Obični dan

Što radim? Budim se možda prije dvanajst,
Križaljka u kupatilu, perem naočale, uzimam
Kapljice, oblačim duge čarape
S pritiskom, skuham si kavu
Uz jutarnje kolače. Dolazi Barbara,

Budimo Nenu zadovoljnu u dugoj noći,
Prihvaćam nerado još jedan dan starosti.
Odgovaram na poštu, tonem kroz odvratne birokracije,
Paske vladara uporno mi sišu preostale
Sate. Slažem tri pasijanse da upalim
Motor mozgovni, sjedam uz kompjuter,
Čitam, pišem, zgražam se. Praznine

Svijeta, gorke, ječe sve više. Umire se
Sve ranije, sve manje dostojno.

2. Televizija u doba asimetričnih ratova

Ne trpim nikakve lažne jednakomišljenosti
 Još manje naličja užasa u crnoj zimi našeg
 Nezadovoljstva, u igri prijestolja. Gledam samo
 Programe sa životinjama i veterinarima, kako
 Se može zaliječiti živo biće, zahvalno
 Maše repom; ili čisti *snooker*, jedini sport
 Gdje se priznavaju vlastite greške, gdje
 Zaista postoje jednake šanse za one
 Koji spoje talent i upornost.

Tamno je, dobri ljudi, umjesto žita
 Kukolj. Nikakav ne pristiže crveni
 Zalaz sunca: *rosso di sera*,
Bel tempo si spera.

Glosar: *rosso di sera*, *bel tempo si spera* (tal.) = crveno uveče, sunčano sutra

PREŽIVJETI UNAZAD

Na slici kćerkice koju nikad ne imah
 Ona me gleda gladna: gdje sam, zašto
 Nisam? Ljubavi moja nesuđena
 Ubio te Hitler, prošireniji, jašta,
 Život njegov ubilački smrt tvoja.

O crnokosa i brbljiva curice, tinejdžerko
 Trojezična u neviđenom redu Montréala,
 Ko kuća ti na osmom katu, pametno
 Nečujno čedo, kad mi cviliš u mozgu
 Tebe najgorče oplakujem unazad.

KAJKÀVSKA REČNÌCA DNEVÒV

1.

Anda vu morje vre vekivečno
Jeden nam den kapnul je srečno

Černi dragi kamen čerlene žilice
Imajuči kaj vu sebe toplotu derži

2.

Ovde sade žali da negdašne dneve
V ljubavi, **vu** slastih je tretal kakt pleve.

Den na den zdehavanja i prituženja —
Den serditi hoče priti.

123

Glosar: *tretal* = držao, tretirao; *zdehavanja* = uzdisanja

POSLOVICE I ODJECI

Matija 6:24

Narod veli: popu pop a bobu bob
Ponekad je veselo reći popu bob
Da ne umisli gdje je bog, a kamoli
Kad Robert može biti rauber i rob.

Ako je za mir među narodima, mislim
K'o papa Franjo — da ne kažem za ljubav
Jadnog Jehošue jer zapravo ne ljubimo
Ni samoga sebe, pribijeni na križ bez

Komunizma — može biti i moj pop. Što nije
Sranje kroz gusto granje na popovo imanje,
Sve veće imanje a nikako manje,
Pola sveučilišta, pola Slavonije.

OPORUKA KAO EPISTOLA

Evo ti, Damire, zavještam ovaj prolazni pjev.

1. Rođen sam pod Siriusom, zvijezdom Psa,
Svijetlim izaslanikom vrućina i zanosa,
Isplaženog jezika zahvalno spuštam glavu
Na koljena Gospodarice, pletilice zamamnih
Prikrivanja.

No kako da vidim sebe samoga
Kad već i zrcalo preobraća lijevo u desno, dok
Parabola prebacuje sjeme gorušice, jedva
Vidljivo, u carstvo nebesko?

124

2. Kako sam: ako mjeriš prema dobrome, loše, ako
Prema lošem, prilično dobro. Mladost
Davno prošla, starost došla. Svakako
Moj lični kraj nije baš zanimljiv, crni prah
Pod nekom vladi, pa dok mi koljena stižu a
Glava još ne kruži, uživat ću koliko mogu
Ovaj oduljeni zapravo prekratki rok
I pisati pisma u boci.

Već vidim golim okom
Ogromnu ravan oko zelene Rijeke Zaborava.

Ne nazivaj nikoga sretnime dok nije umro
Bez jaukova i muka smrtnih tri puta
Sretan tko u snu susretne crnog brata Smrt.

3. Spoznaja, dragi Damire, shvaćanje, najviše je
Uživanje, libido glave a za sve ostale: spoznaja
Vidi granice svega i svačega, efikasnu
Jezgru, sretan i blažen tko ju slijedi vaskolikog
Svog života. Biti slobodan uvijek, biti
Radoznao bezgranično. Tko je zapravo
Intelektualac: koji pitanja stvara i na njih
Uviđa odgovore, odgovoran je.

A kapitalocen me sili
Da gledam na sve gadnije što svima prijeti,
Sinu tvom i svim našim stihovima, grize me.

Ne vidim skori pogreb tirana elektrodronskoga
Svjetsko bankarskoga i lažno nacionalnoga,
Nije na vidiku. Muke Prometejeve vidim
Milionostruke kroz pokoljenja post-lenjinska
Mojim je očima nevidljiva pobjeda. Vidim samo ruke
Prikovane na Kavkaz, i još gore, mozgove
Isprane do pobjede boljeg prevaranta, božanske te
Potvrde tko ima pravo a tko da opruži papke. Ili
Krležinog Kolumba koji umjesto bogatog Kataja
Baci sidro u sve siromašniju Ameriku. Nigdje
Kraja nagrdama narodâ, pogrđama stvaranja
I pravde, neljubljene nas vrijeđaju.

4. No vidim Anđela Povijesti gdje natraške ga nosi
Orkan koji puše od Raja prema nama, pobunjenog
Uvijek: ništa ljudskoga nije nemjenjivo, stalna
Na tom svijetu samo mijena jest. U morima toplim
I ledenima, malim i ogromnima, recimo u azurni
Jadran kod Makarske ili Korčule, baš nikad
Istom nogom u isti val ne gaziš. Mijeno razdoblja,
Ti narodna nado!

I već za mene nadolazi vječna noć.

125

PETNAEST GODINA PROPADANJA

Za Damira Šodana

1. Čitajući pjesnike epohe Sung

Bez snijega, biljke će pomrijeti.
Bez poezije, ljudi su banalni
I vlast opasna. Poslije snijega
Stiže cvijet šljive. Ne pada snijeg
Da pogubi svijet nego da svaka noga
Ostavi svoj trag. Dočekaj snijeg,
Napiši pjesmu, na kraju dana
Doći će i cvjetovi na grani.

2. Epoha nadira iliti Post

Bez snijega, biljke će pomrijeti.
 Bez poezije, ljudi su banalni
 I vlast opasna, svako vjerovanje
 Zaudara po krvi i strašnoj ranoj smrti
 Miliona ličnosti, mnogosuznom ratu
 Svih vladara protiv sviju. Globalni je
 Globus zbog njihovih gadosti glupih
 Brod bez kormilara gdje pošast je posada,
 Narodi pripitomljeni strahom i gladom,
 Jaz među znanjem i dobrobiti najveći
 Otkako znamo za povijest, sve same
 Igre gladi i sve manjih prijestolja. Ni
 Godišnja doba nisu više ona lijepa
 Što nekoć bijahu. A zima može biti
 Nuklearna, bez pošte, bez interneta, bez
 Električke šaka palente tu i tamo.

Ah kad bi bilo narodne vlasti mudre
 I milozvučne poput prave poezije.

VIDIK

1.

Tratina velikog kondominijskog vrta
 Sa svog prozora vidim izdaleka
 Mladu ženu u bijeloj košulji.
 Polako gazi preko zelenila prema
 Ograđenom redu kuća. Bez njene
 Prilike kako bi pusti bili tratina
 I cvjetići.

A koliko je takvih, mislim,
 Opustošenih vrtova, bezljudskih, ne više
 Pošteđenih.

2.

Prostranu travu godišnje siječe mašina
 Sa motorićem i kotačima, kriješti
 Satima podno naših prozora. No trava je

Ženskog roda, uzdigne se ponovno
I uzraste, bijeli cvjetići pomamno
Posiju točkice i uskličnice.
Demetra,
mogla bi nadjačati mašinu
Koja ne zna kako da neodoljivo rađa.

EPISTOLA O TERMINIMA
(UVOD U TERMINOLOGIJU)

Termini su koagulati smisla, zgrušani grumenovi u trajnom
Kolektivu jezika, njihovih oceanskih hladnih i toplih
Strujanja smisla gdje traju desetljećima, te ako
Pogode duboke tektonske pomake poneko se
Stoljeće posreći možda.

127

Jadni se i blaženi
Ampère André-Marie desetljećima oko novog
Elektromagnetizma trudio, zagonetnog analoga
Previranja društvenih energija i tokova, gdje mu
Otac dobi ime Jean-Jacques po Rousseau-u te izgubi
Glavu pod jakobincima. Samouk se André školovao
Na Buffonu, Enciklopediji, katolicizmu i Karteziju, ma
Koliko to čudno; pa zatim prosvijetlio matematikom
Eulera i braće Bernoulli (izbjeglica iz kolonijalne
Trgovine oca ili crkvene karijere) na latinskome, pretkapitalističkom
Jeziku učenih bijelaca. Radovi mu zastarjeli, sin se posvetio
Starinskim stihopiscima Srednjega Vijeka, no miliono-
Struko — sve dok traje civilizacija provođena tokovima
Elektromagnetskim umjesto volova i konjâ, da ne kažem
Mišica robova, jer sad je unosnije izrabljivati
Vijuge moždane — termin Amper živi, fosil —
Iziran u glavi svakog električara k'o muha
U starinskom keltskom jantaru sa Baltika.

Ili pak Začudnost Berta Brechta, *Verfremdung*, stav
Pjesničko-filozofski, začetak raširenih zjenica
Gdje gledaju što mozak još ne pozna, traže imena
U džungli velegradova, po kontinentima mega-
Spekulacija gdje nove investicije odbacuju sve staro,

Gdje poznato ne pomaže kad kontinente poduhvaća
 Teslina i Lenjinova elektrifikacija: gledaj to
 Začudno kao nešto novo, čuđenje usred svijeta,
 Moglo bi nam razotkriti spas u epohi razornih
 Svjetskih ratova, sve lukavijeg, sve kapilarnijega
 Izrabljivanja porobljenih po nemilosrdnim vlastima.

I drugi mu termin, Proizvodnost kao upotrebna, nikako
 Razmjenska vrijednost, Stvaralaštvo, začudno slično
 Staroatenskom *poiein*, kao naprimjer stvaranje u teatru
 Ili poeziji, zaslužuje da potraje i poživi; no na vagi
 Povijesti preteže sablja il bomba pobjednika te je
 Nejasno neće li kapital progutati stvaranje, u
 Samrtnim trzajima kojima jao prisustvujemo,
 Ili obratno. Više se nadamo nego li vjerujemo.

A ti Darko, dok putuješ kao ždral
 U jeseni domu svome? Možda vu morje
 Vekivečno tri-četiri termina ubacih srečno...
 Dugo je znanje, dulje od ptica, a nije vječno.

KORNJAČINO JAJE

Čitam u novinama, po starinsku još, da su
 Pronađeni u Pompejima ostaci kornjače
 Potpuni s oklopom i okamenjenim jajetom
 Neizlježenime. Ne znam pošto, ovo me
 Pogada k'o grom.

Ne nakon dvije hiljade
 Nego recimo dvjesto godina važećeg turbo —
 Srljanja prema svesvjetskim erupcijama smrti
 Što li će, pitam se, preostati od neizlježenih
 Jajašca naših? Hoće li se tko užasnuti
 Zbog pogubne gluposti kapitalocena, čak
 Pokušati da raskameni jarka jajašca?

EGZOFONIJA, NAGORI

Kažu mi mudre kritičarke i jedna zmajica:
Kad pišem engleske pjesme ili makar prozu
To je egzofonija — nikako egzotika nego nešto
Izvana s kojim se nepozvan slobodno nagađaš,
Nešto drugo, jezik drugačiji od takozvanog
Materinjega.

No što li je moja endofonija onda,
Zapravo moj *haširi*, svjež a prvobitnost shvaćanja,
Nasuprot ponoći *sakari*-ja, u sazreloj dobi
Voća i ljudi? Sve se bojim da nakon velike propasti
Za mene biva i važi samo *nagori*, žalobni
Plod razdoblja koje spada i opada, doslovno
Otisak valova valjda morskih, već nas je ostavio,
Više ga ne možemo ugledati nego samo
Melankolično ali međutim ipak cijele zime
Sjećati se pjene, u bijesu i dubokoj tuzi.

129

Glosar: *haširi*, *sakari*, *nagori*: japanski termini za odnos jestivih plodova prema godišnjem dobu

Đorđe Šćepović

Pjesme

130

DJEVOJČICA JE ČITALA KNJIGU

Djevojčica je čitala knjigu
njena baba je radila u bašti
a komšinica Larisa Gurjeva
kuvala je džem kada je ruska
bomba pala na ukrajinsku
zemlju i ubila djevojčicu, njenu
babu i Larisu Gurjevu,
piše u izvještaju harkovskog
štaba odbrane.

GENERALI NAKON BITKE

Svi su generali nakon bitke, davna istina
izgovarana u svakoj zgodnoj prilici, ali
ipak i dalje istina koliko god je naša usta
i jezik bjesomučno rabili,
svi su bogovi nakon raspeća, i svi bi na
glavu natakarili vijenac od trnja a na leđa
težak i robusan krst,
no, pamtimo samo prve, one koji nijesu
čekali konačan ishod, u hladu brijesta
ili u memli zemunice,

pamtimo prve, one bez ordenja i počasti,
njihove zasluge i njihove smrti pamtimo,
smrti bez ambicije da budu spektakl.

HRAMOVI

Ako Jahvea tražiš u hramovima
nećeš ga naći,
tamo su samo crne mantije i crne
mise, oltari su naopaki, baš kao
i Isus na raspeću, okrenut naglavačke,
vosak od svijeća miriše na sumpor
dok pastva na koljenima kleči i priziva
vraga,
i klanja se svešteniku koji ne vjeruje.
U hramovima odavno nema Boga,
ako ga je ikada i bilo,
samo prelest ćeš naći tamo će oprost
tražiš,
i ne ispovijedaj se onome koji se
nikad nije ispovijedio,
i ne nudi pokajanje onome koji se
nikad nije pokajao.
U hramovima nema ničeg osim
pozlaćenih rukohvata i podova od
najskupljeg mermera,
Jahve je izvan zidova na bludu
podignutim,
izvan kule od karata, koju će breme
grijeha urušiti.

131

NAOPAKA KUĆA

Naopaka kuća u Kemeru
s krovom na zemlji i temeljima
na nebu
ko li je od krova počeo da zida
ko li je u temelj ugradio nebo

ko god da je
dobro je učinio
ako barbari naume da ruše
kako će se do neba uspeti?

PONOR

Ako dugo gledaš u ljude oni neće
početi gledati u tebe
ne očekuj da budu ponor, jer mit
o ponoru nije mit o ljudima,
ako dugo gledaš u ljude u jednom
ćeš trenutku oboriti pogled i odustati
i to je sve

132

SVETITELJ

Neki su ljudi nosili sveca
u časnom hodu i crnom srcu
neki su ljudi razvlačili sveca
od jedne do druge prljave ruke
i kao da je svetac amsterdamska kurva
neki su se ljudi igrali njime
a onda povelu kolo varvarsko
i usred kola posadili sveca

a onda je hodočasnik iz dalekog svijeta
pojeo svoje crno srce i bijele mošti svetitelja

TUĐINI

Kad su došli tuđini prvo su u tuđu
zemlju bagremov kolac pobili, a
onda na tuđoj zemlji svoje kule zidali,
od kamena, od željeza,
da ih ni najstrašnija oluja ne može
srušiti.

Od tada je prošlo mnogo, i tuđini
više nijesu tuđi,
tuđi su oni koji prije njih tu bijahu.

VELIKI PLANOVI

Oče moj, koji si na nebesima,
a nijesi Bog, niti sam ja sin Božji,
hljeb nasušni si meni dao,
othranio me i sin sam svoga oca,
sin radnika bez nadnaravnih moći
i lažne biografije,

zato, kad me divlje zvijeri budu
čerečile, oče, neću reći
Ili, ili, lama savahtani,
jer me nijesi ostavio, oče, da
stradam za grijehе drugih i da
spašavam one koji ne
žele da budu spašeni, koji sanjaju
svoju propast,
samo si uzdahnuo posljednji put,
i nestao, bez velikih planova za
svijet, koji napuštaš zauvijek

133

SVEČANOST

Vrijeme je praznika i grad konačno
biva podnošljiv, neopterećen ljudima
i saobraćajnim mrtvim čvorovima,
dok se običan svijet raduje vatrometima
i plotunima ispaljenim s krova neke važne
zgrade ja se radujem pustim ulicama i
radujem se tuđim radostima, radostima
koje će praznično raspoložene odvesti
u zavičaj, ili na egzotično krstarenje
Egejskim morem,
kad svi odu opet ću disati, i neću brojati do

deset ne bih li odustao od sukoba s čovjekom
koji uporno trubi i maše rukama, i napadi
panike biće prošlost, bar tih nekoliko prazničnih
dana,
i ja slavim, ali razlozi mog i njihovog slavlja
su drugačiji,
moja je svečanost tišina i buka koja odlazi na
ferije, kopnom ili vodom, ali odlazi, i gubim je
iz vida, i gubim je iz sluha,
i ja slavim, i ja slavim
odsustvo zvuka.

DOBA GLADI

134

Navijestili su doba gladi
kao da smo ikada i bili siti
i sada bi nas valjda strah
morao obuzeti, i more strašne
preplaviti, a kao da strah nije
oduvijek tu i kao da nijesmo
rođeni s njim, kad su pupčanu
vrpcu kidali strah su ostavili,
ukazavši mu milost, da ga uvijek
vučemo za sobom, kao šepavu
nogu, kao davnu sramotu, kao
ružno šecanje kojeg se ne možemo
osloboditi.
Navijestili su doba gladi, nama,
vječito gladnima, koji neće umrijeti
od gladi, već od straha da će loše
vijesti jednom prestati.

KUĆNI RED LOGORA

Nijesu li u logorima lomili kosti
izbijali zube iz mršavih vilica
nijesu li u logorima topili tijela
pripremajući sapun za kaplarske vratove

nijesu li u logorima rezali vratove onima
koji bi se oglušili o naređenje a naređenje
nijesu mogli čuti jer uši su im davno odsekli
i oči im živima povadili
nijesu li u logorima vaspitavali one bez manira
koji bi uz porciju pomija zaiskali i parče hljeba
nijesu li u logorima podučavali neuke i učili ih
poštovanju kućnog reda u logorima starim i davno
zamandaljenim, na čijim temeljima novi logor podižemo.

JESMO LI ZABORAVILI PALESTINU?

Jesmo li zaboravili Palestinu?

To ne pita me niko, sam sebe isljeđujem
dok gledam direktan prijenos ukrajinskog pakla,
ali: Ukrajina je sada, umirujem svoju nečistu savjest,
Ukrajina je tek 1993 kilometra daleko od mog prebivališta.
Palestina je onda i tamo, i sada je, ali kilometara je kudikamo
više.

Palestina je postojbina patnje.

Daleko je ta tvoja Palestina, kažu glasovi niotkud prispjeli,
glasovi bez porijekla, ili im to ja poričem porijeklo?

Ako je i tako zar je daljina uzrok našem zaboravu?

Ne, to nipošto ne znači da je mrtvo palestinsko dijete
manje mrtvo od mrtve djevojčice u Harkovu.

Oboje su mrtvi poput moje ambicije da me svijet konačno razumije.

Prosto je: mi smo zauzeti, mi smo uistinu zauzeti,
naš um ne može podnijeti dva istovjetna užasa.

Ali, kako ću noćas zaspati ako sam pjevao o Mariupolju
a ćutao o Gazi?

I pitam se kako je moguće da čovjek koji je jednom umro u gasnoj komori
danas bez oklijevanja i bez dvojbe puca u mršavo čelo
bosonogog i umornog dječaka?

LEGENDA O GAVRANU

Pjesnici ne žive s gavranovima na ramenima,
na tavanima starih kuća,
njihova poezija se ne piše u zemunicama, ili
u rovovima, u tišini između dvije granate,
ko još vjeruje u legende o
zapuštenim, neurednim prilikama, koje vonjaju
na jeftin konjak?
Pjesnici rade na šalterima velikih i malih
korporacija, u upravama i arhivima, u tijesnim
i zagušljivim kancelarijama
opštinske administracije,
poezija se rađa na pauzama za ručak,
u zajedničkim toaletima, na wc šoljama,
nema ničeg tajanstvenog u njenom nastajanju,
ali poezija je oduvijek istina koja živi u laži.

136

NA TRGU TJENANMEN

Na trgu Tjenanmen u gradu koji nije Peking
i zemlji koja nije Kina čovjek nepomično čeka
tenkove, bez namjere da odustane, da učini
korak nazad, njegova volja je volja Hristova
da okonča na krstu i s ekserima u već izmučenom
tijelu, da ispuni zavjet dat svom Ocu, njegova
volja je volja majke koja će umrijeti, ali će roditi,
majke koja odbija da bira kome pripada život.
Riješen da čeka gušenice tromog i teškog tenka
neće posustati, neće pogaziti izgovorenu riječ i
obecanje dato sinu da će umrijeti za njegovu slobodu,
da će umrijeti za njegovu budućnost, uostalom to i
jeste obaveza svakog oca: umrijeti prije svoje krvi,
u gradu koji može biti bilo koji grad u bilo kojoj zemlji,
ali samo na trgu Tjenanmen.

OBROK

Pečena kokoška i kuvana jaja na groblju,
na ploči, mrtvima u čast,
i svi ožalošćeni i svi gladni počeše jesti,
i dok im se niz bradu slivala mast
nizale su se zgone i nezgone iz bivšeg
života,
samo počivši, duboko u zemlji, nije
morao sve to gledati,
oslobođen i gladi i žeđi, i očiju,
davno posluženih.

Svetlana Savić

Šljakeraj

138

PREKRAJAJUĆI

moje drugarice pišu dobru poeziju
boluju od anksioznosti
i plaše se da izađu iz kuće

nemaju iscrtane obrve
piju pivo iz flaše
i oblače se na *najlonu*

moji drugovi rade u prekarijatu
na građevini i u kurirskim službama
nemaju radni staž
ugled u društvu
i zdravstvenu knjižicu
leče se alternativno
jedu alternativno
i žive alternativno
od danas do sutra
i još češće
od sutra za danas
prekrajajući

STRAH

u sumrak gube senke sićušni predmeti
poređani na policama nadomak prozora
zatvaraju se korice knjiga
nigde bubašvabe nigde čoveka
presušilo je leto

moj grad otvara žedna betonska usta
i preti da će da me proždre
u julu

anksioznost ulazi
anksioznost uvek s večeri osvaja
strah od vertikalala
od penjanja od visina
od kućnih papuča navlake za jorgan
supermarket računa za struju
centrifuge vešmašine
od trouglova od krugova
geometrije od paralize snova
od ljudi automobila ulice
kaktusa u saksijama
mleka u frižideru
sunca što će u zoru probiti roletne
i osvetliti stan
strah strah
od straha
strah

139

A FOREST MEDITATION

Dužna si za kiriju,
dužna za informatiku i struju,
telefon su ti isključili ima već pet dana.
Ako ne platiš uskoro dospele dugove,
naplatiće izvršitelji —
piše u dopisu tvoje bivše cimerke (jednako dužne)
sa kojom si svake večeri čitala

Antologiju crnačke poezije,
dozlaboga dobru i socijalnu.
Sa kojom si delila kruh i bedu.
Sad je snosiš nedeljivu i pitaš se:
(Dok gledaš sa balkona u prozor oca, majke i sina,
kroz prozor u njihovu večeru,
u nežnu ruku majke koja sinu sipa vrelu supu
svako veče između osam i devet.
Ti za to vreme pušiš cigare iz providnog celofana,
što si ih kupila na bulevaru
i piješ akcijsko socijalno vino jer ne možeš zaspati trezna.)

Pošto je noć u čuzi?
Ima li tamo svežeg hleba, parizera i jaja?
Ili bar paštete u crevu?

Dobila si menstruaciju.
Istovremeno si i srećna i očajna.
Kako to da ti od prethodne nije ostao baš ni jedan?
Preturaš torbe, cegere, rančeve, kofere.
Jednom. Pa još jednom.
Na kraju ti ostaje samo vata
da je staviš u gaće.
I moliš boga (iako si se klela u ateizam)
dok se spremaš za šljakanje u pekari,
da te ne zaboli stomak,
ne daj bože jajnici.
(Nemaš ni rapten, ni brufen, niti šta slično.)

Ili depilacija koja ti je preko potrebna,
ali si dužna i kozmetičkom salonu
(na posao ideš zaobilaznim putem).
Rešila bi se suvišnih dlaka,
ali kao što nemaš brufen i rapten,
nemaš ni brijač.
Odlučiš da se praviš retro u seksu,
ili da se uopšte ne jebeš.
Osim što te jebu i jebaće te:
inspektori, sudije, kontrolori u gradskom prevozu,
seljaci na pijaci ako se drzneš da ukradeš dva krompira,

mer sapun i dve fleke jer jebeno nemaš za prašak i omekšivač,
pa pereš na ruke.
Ali ti voliš vodu,

prija ti njen mlaz i svežina,
čini ti se da je česma slap,
da su senke senke drveća
i da si u šumi,
misliš,
pa u toj misli pustiš na telefonu forest meditation,
legneš na pod,
raširivši i ruke i noge,
razapevši telo na hladan laminat.
Odjebeš racio,
opustiš mišiće,
umiriš dah.

Ionako će sutra opet jebeno svanuti
i sve će biti manje–više isto
jer i dalje, povrh svega, ti nemaš snage da odeš.

141

OGLASI ZA POSAO

roštilj majstor
pekar
konobarica
i kafe kuvarica
spremačica
sobarica i servirka
vodoinstalater
trgovac i električar
mašinbravar
baštovanka i
bebisisterka
portir šofer
i recepcioner
kuvar
i nadničar
i pečalbar
šljaker

šljakerka
radnik
radnica
kvalifikovana
prekvalifikovana
za neplaćen prekovremeni rad
neoverenu knjižicu

bez dana radnog staža
će šljakati šljakati
za gazdu šljakati

KOD SUROG

142

i mada stara železnička stanica više ne radi
uporno čekajući voz na pogrešnom koloseku
džo pije kafu i rum
sa ljudima svog kalibra
muriija hapsi migranta
vođa čita bukvicu marvi koja
sluša
vesti
žena i muškarac za stolom trguju seksom
klinac se grebe za cigaru
džo traži račun i
ostavlja bakšiš

kultura je elitistički proizvod
koji nisam kadra da platim

PRODAVAČICA

ustaje prva
za kasom osam sati stoji
ključaju proširene njene vene
od iznemoglosti
snobovima robu pakuje u kese
siromašnima naplaćuje

i žali što ne može da ih časti
ćutke i pognute glave sluša
šefa kako galami nepristojno
iz svog džepa od bednog minimalca
plaća manjak
koji su napravile gazde

MONSTER HIGH

ponekad volim da se oblačim neukusno
kupujem ružne cipele
špricam se jeftinim parfemima
kupujem pivo vraćajući se s posla
ispijam ga ispred trafike
divim se svojim neproširenim venama
maštam o rođendanskim poklonima
kili brašna litri ulja i makaronama
o tome kako želim baš monster lutku u 24. godini
jer je rugobica

143

dok oblačim lutkart bikini
jer mi se baš sviđa da je leto
i jer obožavam svoje ožiljke
pa ih ostavljam na stolu u lokalu umesto bakšiša
a volim i telo bez žučne kese
i uši bez istančanog sluha
i društvo loših ljudi
i bukete lepih kata ispred bazara
i momka što vozi bajs sa prikolicom i skuplja karton
mačku canu i petnaest časova
dok svlačim lutkart bikini
i hvatam se za ribaću četku
brisko za pod i krpu za izlog
u kome se kezi rugobica monster ja

sve to između ribanja klozeta i čišćenja poda
wc šolje i ribaće četke
kad završim znam da ću opet
sanjati more i nebo da je more dok sam živela u maroku

prestati da lažem sanjati more
pričati s golubovima o galebovima
i piti kao i svako postojeće jutro tursku kafu
u nežnoj roze prugastoj spavaćici

PO ZLOMTONU

144

budi lepa
našminkaj se
namaži nokte
isfeniraj i izdepiliraj
istuširaj se
obuci lepu haljinu
obuj cipele
navuci hulahopke
uskladi sve to sa torbom
budi druželjubiva
uputi osmeh
pruži ruku
pitaj kako si
odgovori
dobro sam hvala na pitanju
izbaci poneku pametnu frazu
prokomentariši vreme
i nikad ne reci da si umorna
kad ne možeš moraš
kad ne želiš opet moraš
budi kulturna
nemoj da povrediš
uvrediš
naljutiš
pokaži razumevanje za svaćiji problem
istinski se zabrini
pokušaj da rešiš
doručkuj ručaj i večeraj
pozovi prijatelje na večeru
napravi tortu za rođendan
proslavi jebeni dan sopstvenog rođenja
reci hvala

čestitaj drugima kao što i oni tebi čestitaju
božić uskrš novu godinu praznik rada
diplomu i sve druge prigode
zahvali se na komplimentu
uputi kompliment
javi se na telefon
odgovori na poruku
pošalji mejl
plati račune
čekaj u redu satima
zališ cveće
napravi ručak
ugosti
nasměj se
budi ljubazna
čitaj knjige
gledaj filmove
i slušaj muziku
pij vino
směj se i budi duhovita
idi na posao
progutaj knedlu
jednu pa još jednu
slušaj klimaj glavom
pričaj kada se to od tebe očekuje
ispeglaj veš
iskopaj raku za kera
i nahrani mačku
kupi plati prodaj
idi na sahrane
plači jer je i to deo programa
vozi se autobusom
usisavaj stan
uči jezike
obnavljaj istekla dokumenta
zakrpi pocepane pantalone
pričaj i budi učtiva
pokloni
ali nemoj nikad da tražiš
pozajmi ali vrati s kamatom

isturpijaj pete
operi zube svako jutro i veče
ošišaj se
otplači izjadaj se
ali samo u vazduh
jer ne zaboravi
da i drugi imaju svoje probleme
svoje rutine
i svoje banalnosti
da su imali ili još uvek imaju svoje snove
i da si suvišna u Rečima
jer su Reči češće reči
jer od mumljanja plemenitijeg govora nema
kao što nema ni plemenitijih gestova
od njušenja i lajanja
ovde u društvu uglednih građana

PORODIČNA PENZIJA

moj je otac mrtav
ali me izdržava još uvek
na njegovoj toploj grbači spavam
i svakog trećeg u mesecu
mislim da je živ

POSLEDNJEG DANA LETOVANJA

poslednjeg dana letovanja
u vodi ostaješ duže no obično
uranjaš u svaki talas kao da ti je poslednji
i dogodine ću doći
možda
tešiš se
skupljaš tirkizne i kristalne kamenčice
na obali
plivaš dalje daleko od svega ljudskog
dovoljno si daleko da ti se tvrđava forte mare
čini sićušnom

bereš lovore i oleandre
kupuješ bukete lavande na pijaci
flaše maslinovog ulja
u prodavnici školjki biraš iste za prijatelje
za sebe jedrenjake
koje iz lokalne konobe mirno posmatraš kako jedre
ispijajući čašu crnogorskog bijelog
ovog puta ne proklinješ stotine skalina
na putu do kamene kuće podno kanli kule
u kojoj si mirno snevala o životu na primorju
životu sunca soli maslina i vina
negde između dva talasa
u magnovenju si snatnila da si galeb

a koliko već sutra na mesto galebova
doći će golubovi
umesto razglednica neplaćeni računi i opomene
neplaćene kirije za nesnosno vrele sićušne kvadrate
u panonskom gradu

bol u ramenima najavljuje stres
osećaš dok misliš na vesele izmorene kupače
radnike i radnice
one što im je sunce ostavilo crne tragove
samo na rukama izvan forme majice
proletere rudokopače radnice na njivama
u prekarijatu obespravljene unižene ravničare
što za kap soli mole
i za odmorom — otporom vape

Nadežda Čačinović

Strogo, suzdržano, toplo

Čitajte Ljiljanu Filipović

148 Prigodno ili ne, uvijek je teško sažeti ono najvažnije nečijeg djela pa i lika, a pogotovo je teško kada je autorica toliko nesklona osobnom izlaganju i trivijalnostima.

Prije nekoliko sam godina izazvala negodovanje ili barem nerazumijevanje kada sam autoricu svrstala u tradiciju velikih moralista. Umjesto kao pohvala, to je shvaćeno kao da Ljiljani Filipović podmećem rigidno nametanje principa i pravila a ne nasljeđe, primjerice, francuskih prosvjetiteljskih aforizama koji osporavaju autoritete, prokazuju hipokriziju. Oštar i elegantan pogled La Rochefoucaulda, De la Bruyèrea i njihovih drugova već uči kako izaći iz Kantove »samo skrivljene nepunoljetnosti« i nastavlja se na rano preminulog Montaigneova prijatelja, Etiennea de La Boétiea, koji je, premda još ne punoljetan, pozvao na izlazak iz dobrovoljne porobljenosti.

La Boétie je, naravno, prvi svetac u Ljiljaninu kalendaru, ali tu su i Marx i Freud. No upravo je uz te autore dugo prianjala sumnja da su ovako ili onako moralnu dimenziju, moralno suđenje, stavili izvan snage jer su nositelji moralnih odluka navodno odvezali od osobne odgovornosti — bilo kolektivnim identitetom bilo stavom da »ja ne gospodari svojom kućom«; a tomu možemo dodati i danas proširene varijante determinizma kognitivnih znanosti.

Možemo joj, međutim, naći dostojnog sugovornika, također obilježenog Marxom i Freudom, autora »ogleda iz oštećenoga života« — *Minima moralia* — Theodora W. Adorna. U toj se knjizi od primjera do primjera sučeljavaju dva uvida: da nema istinskoga — pravoga života u »lažnome« (svijetu otuđenja, izrabljivanja, privida...) i zahtjev da riješimo »gotovo nerješiv zadatak ne dati se zaglupiti ni tuđom moći ni vlastitom nemoći«. Glas, pismo, diskurs Ljiljane Filipović osoban je i prepoznatljivo njezin, i ta se posebnost ne gubi količinom znanja i produbljene refleksije u njemu. Ima topline, duhovitosti i ironije posve bez autostilizacije i narcisizma. Sve što piše prati uvid da ni odluka za vlastitu i tuđu, političku i svake vrste slobodu ne sprječava da se pritom zaplićemo u

proturječnosti i da su moralna tromost, anestezija kao željeno stanje, realna iskušenja, da nas neće riješiti pripadnosti »klubu krivaca«.

Pišući nedavno o Freudu, Ljiljana Filipović piše o njegovu uvidu da »se u društvenom životu može naići na iskrivljenje psihičkog čina kad se radi o dvije osobe, od kojih jedna raspolaže stanovitom moći, a druga mora o tome voditi računa«. I onda pažljivo i arhivski istražuje Freudovo snalaženje u tome kako bi si približila pravo značenje *bezvremenosti* nesvjesnog, otkrivanje potiskivanja i iskrivljavanje istine do koje se može jedino njezinom artikulacijom. U tom istom tekstu uspostavlja i poveznicu sa svojom stalnom temom, Shakespeareom, koji se nije ulagivao publici a jasno je sagledavao prikriveno.

Preskočimo li nekoliko stoljeća, za Ljiljanu Filipović je stalni predmet i film kao nasljeđe sna. Citira Rancièrea koji ističe sposobnost filma da nekoliko vremena stavi u jedno, da poveže kontinuitet i fragmentiranje, povezivanje i ponavljanje, nasljeđe i suživot, no njezine su analize to ionako oduvijek pokazivale. Kao i ono što govori Lacan: nesvjesno traži vrijeme da bi se otkrilo. I »nesvjesno ne zaboravlja. Nema tu sposobnost. U njemu je sve prisutno istog trenutka. I prošlost, i sadašnjost i budućnost. Njegova je bezvremenost fluidna. Utisci se slažu jedni na druge. Prepliću se. Briga ih jesu li u nekom *time lineu*. Iskočit će kad ih se najmanje očekuje.«

149

Dugogodišnje istraživanje interakcije filozofije i psihoanalize započinje njezinim magistarskim radom *Filozofija i antipsihijatrija Ronalda Lainga*, te se nastavlja doktoratom *Nesvjesno u filozofiji*, a potom i knjigama *Javne samoće* i *Prazne tvornice*, ali i *Scenarijima kože* i *Klubom krivaca*.

Tekstovi većinom polaze od konkretnih danosti, neke inscenacije, televizijske serije, bestselera, ali i znanstvene teze autorica. Takvim se raščlambama nedvojbeno unaprjeđuje spoznaja.

Njezina interdisciplinarnost nije nedisciplinirana: polazi od čvrstih filozofskih, psihoanalitičkih, filmoloških teatroloških uvida. Umjesto u nas toliko proširenih logoreja i grafomanija kojima se nastoji asocijacijama nadoknaditi nedostatak misli, Ljiljana je Filipović suzdržana i pouzdana.

I da opet napravim usporedbu: Jürgen Habermas je za *Minima moralia* napisao da se ta knjiga mirno može proučavati kao da je »summa«: veliki su-stav. Tako je to i s esejima Ljiljane Filipović.

No to nije sve.

Tu je i ono što se zove lijepom književnošću.

Dopustit ću si dosta autoplagijata prikazom najnovijeg romana Ljiljane Filipović, ovdje kao *pars pro toto* drugih djela.

Preljubnik je izazov za nas čitatelje–omnivore, koji gutamo romane kao dio života, strategiju preživljavanja.

»Markiza je izašla u pet.« Tako nekako glasi rečenica kojom se davno jednu vrstu romana, jednu vrstu pisanja ili čak roman kao vrstu nastojalo obezvrijediti, učiniti smiješnom.

Mi čitatelji, dakako, znamo, da romana još uvijek ima. Istina da su neki postupci, pa i sveznajući i pouzdani pripovjedač preživjeli uglavnom u žan-

rovskim romanima, ali i to da su žanrovski romani statusno mnogo viši nego ikada... Bez pretenzija na obuhvatni pregled, današnje bismo pokušaje de-banaliziranja romana mogli svrstati u sljedeće kategorije: opsežne, s puno nefikcijske građe (povijest, povijest ideja, čak i znanosti...), opsežne ali auto-fikcijske, pa onda one različitih dužina, ali napisane u parafrazi, odgovoru na ili bilo kojem meta-fikcijskom odnosu spram klasika: *Odiseje*, *Don Quijotea*, ali i suvremenijih; u najnovije vrijeme uspijevaju i razmjerno kratki romani s reduciranom fabulom kakvi uspijevaju naprimjer Rachel Cusk.

Ljiljana Filipović ne može da i hoće pisati s nekog naivnog stajališta a zazoru od trivijalnosti u njezinom se slučaju pridružuje još jedan zazor, zazor od književnog trivijaliziranja kritičkoga stava spram suvremenoga svijeta kakav poznajemo iz njezinih esejističkih knjiga.

No autorica se ne odlučuje za neku od opisanih makrokozmiških ili mikrokozmičkih varijanti, piše i dalje, kako to uzbudljivi romani oduvijek rade, o ljubavi i smrti, o prijateljstvu i razočaranju.

150

Svjesna složenosti namjere, autorica je romanu priložila sažetak (i neke podatke o spomenutim književnim djelima). I to je dio literarne strategije jer sažetak tako napisanoga romana može biti tek izazov više... Ne zato što bi svjesno zavaravao: u romanu je doista riječ o trojici nerazdvojnih prijatelja, iznenadnoj smrti jednoga od njih (Davida) i učinku te smrti na ostalu dvojicu (Selicu i Iskru). Ta smrt prekida njihovu vezu, Selica nastavlja svoj odnos s preminulim u toj mjeri da gubi i djevojku Titi. U sve to ulazi naslovni lik »preljubnika«, slikara, koji počne svojatati dijelove Seličina života. No to doista nije primjeren opis doživljaja čitanja prepunog drugih likova i pojedinosti, koji nisu podređeni zapletu jer zapravo taj zaplet predstavlja.

Selica kaže o mrtvome Davidu: »Ostario je u likovima koje susrećem na cesti.« A savjet Iskrine mame: »Vozite u suprotnom smjeru od mojih snova.«

Da je zbivanje suvremeno, jamče suzdržane naznake: netko je (bio) šezdesetosmašica, nečiji je otac kozaračko dijete, svijet je globalno povezan, ljudi se domišljaju različitim teorijama zavjere, Titi odlazi volontirati u »treći svijet«; postoje zagrebački hoteli, kavane, trgovi.

Osjećaj življenja je egzemplificiran takoreći atmosferski, mogućnost prijateljstva i održavanja veze podvrgnuti su tom prevladavajućem osjećaju. Knjige »koje su čitali Titi, David, djed, Selica, Davidova mama« navedene su u dodatku redoslijedom u kojemu se spominju, ali i tu nema jednoznačnosti, dapače, dio njih su knjige o zagonetkama, misterijima, tajnama, kabali, a dio na prvi pogled jasne kao dan (*Tihi Don!*).

Ova se knjiga otvara tek uz recipročnu čitateljevu otvorenost: treba slijediti likove, treba zapaziti rečenice, treba pristati na nedokučivost. Onda počinje fascinirati i pretvara se u potrebu da čitamo dalje i dalje.

To i jest ono što je pravo čitanje.

Nataša Govedić

Uređujem sobu unutar košmara: roman *Preljubnik* Ljiljane Filipović

Veliki dio opusa Ljiljane Filipović bavi se političkom izdajom kao društvenim fenomenom i s njime povezanim afektima građanske krivnje, srama, ljutnje, ogorčenosti. Tema ideologijske iznevjerenosti poprima različite formate, najčešće esejistički vezane za prozivku savjesti stvarnih ili imaginarnih osoba, od kojih autorica stvara svojevrsnu »obrnutu hagiografiju« ili kolekciju egzemplarnih primjera promašene odgovornosti, u kojoj ne propušta biti kritična ni prema vlastitoj tradiciji etičkog pozicioniranja. Primjerice, iz knjige *Javne samoće*, Filipović (2006: 71) propituje svoju omiljenu analitičku nišu, psihoanalizu:

151

Hanna Segal podsjeća da je, unatoč tome što su se mnogi psihoanalitičari hrabro suprotstavili nacionalsocijalizmu, Međunarodno psihoanalitičko udruženje šutjelo. Problem otežava i to što često zajedno s drugim intelektualcima ne zauzimaju jasan stav nego se šutljivo pridružuju vladajućoj političkoj moći i očuvanju *mirne* slijepe ulice. No moglo bi se i tvrditi da to ne znači da su psihoanalitičari ideološki konformisti, nego da je za njih politika *privatna stvar*. Uostalom zašto ne eskapizam? I to je način pobune protiv proklamiranih normi. (...) Premda psihoanaliza može upozoriti na skrivena značenja i terapijski biti korisnom, ona ne osigurava ljudska prava.

U romanu *Preljubnik* izdaja kao tema više nije sistemska, ne tiče se stranaka, organizacija i institucija, već je intimno raspoređena u osobne koordinate literarnih protagonista po imenu Selica, Iskra, David i Preljubnik. Trojica prijatelja iz iste ulice, s iskustvom zajedničkog odrastanja, imaju samo nadimke od milja (ne i osobna imena) i ezoterični »trokut tajni« koji ih povezuje, dok četvrto lice romana, enigmatska osoba koja stoji izvan trokuta i neobično je upućena u događanja unutar prijateljskih odnosa, kao što razumije i izdaju koju je Selica doživio od ljubavne partnerice Titi, nosi podrugljivi nadimak Preljubnik, po kojemu je naslovljen i roman u cjelini. Nadimak je pomalo i

zafrkantski jer rečeni Preljubnik nije počinitelj, nego žrtva (ljubavne) izdaje svoje partnerice, ali nadimak je jednako tako i okrutan, jer opisuje osobu (nastavnika likovnog odgoja) koja nikako ne uspijeva uspostaviti kontakt sa Selicom baš zato što mu je previše nalik (oboju su ostavile cure), a i zato što se oko tog prijateljstva sa Selicom *previše trudi*. Nametljiv je, znatiželjan, sveprisutan. Ukratko: i preodveć živ, za razliku od omiljenih Seličinih sugovornika. Preljubnik, naravno, može biti i Mefisto koji čita misli svog Fausta, ali može biti i bilo koji petorazredni ostavljeni ljubavnik kome je netko ironično nadjenulo ime »Juda«. S obzirom na to koliko intenzivno i nesmiljeno Selica čuje Preljubnikov glas u svojoj glavi i koliko ga ta usrdna prisutnost nervira, ovaj lik može biti i »okrutno nespvesno«; glas koji u pravilu otkriva samo ono najružasnije o sebi i drugima.

Kod Ljiljane Filipović općenito ne postoji bezopasno, a kamoli blagotvorno nespvesno. Kako je temi nespvesnog poklonila veliku pozornost u svom filozofijskom doktoratu koji je kasnije objavljen i kao knjiga *Nespvesno u filozofiji*, a nespvesnim se bavi dekadama i kroz tradiciju lakanovske psihoanalize, čini se da se s njenim autoritetom po pitanju nespvesnog ne smije raspravljati. Ali čak i po cijenu toga da me Ljiljana *ispravi i pouči*, rekla bih da je nespvesno mnogo raznovrsnije od amoralnosti i da samim time što je kolektivno historično i pojedinačno biografično, nespvesno može djelovati i na neočekivano kreativne načine, tako da nam ono nepriznato ili dio svijesti koji živi izvan naše kontrole i prepoznavanja ujedno bude i zaštitnik, a ne samo progonitelj. Vrlo zanimljivo pitanje vezano za psihoanalizu tiče se i njenog temeljnog metodološkog stava da Ja uvijek na neki način nešto skriva od sebe, radikalizirano rečeno: »Ja uvijek laže«, zbog čega se tome Ja i određuje *stalna istraga*. Ja nastavlja bježati (tko ne bi bježao od *Procesa* i njegovih velikih inkvizitora, kako su nespvesno naslovili Kafka i Dostojevski), ali psihoanaliza je neumoljiva kao sudska postrojba: greška je *sigurno* počinjena, zločin je *sigurno* skriven, samo se treba potruditi i dobro prekopati psihu *et voilà* — naći ćemo ih. Literarnim jezikom rečeno, psihoanaliza kao metoda uprizoruje igru lovice u kojoj moramo stalno bježati jer smo »načelno krivi« (vrlo slično kršćanskom poimanju prakrvice), dok terapijska »nadinterpretacija« iste te krivice nastavlja trčati za nama, stalno otkrivajući naše *slučajne, nehotične* ili na neki drugi način *skrivene* aspekte nevaljanosti, nedostatnosti, nepoštenja, nebrige itd. To je igra u kojoj Ja ne može pobijediti, još manje stići na cilj ili opustiti se, jer psihoanaliza stalno motri i spremno upozorava na nove dimenzije našeg zataškanog nasilja.

Roman *Preljubnik*, međutim, točno zna što ljudima čini stalna istraga i nudi nam i protunaraciju. Citirat ću cijelo jedno kratko poglavlje, pod nazivom »Preljubnikov psić«. Filipović (2019: 110):

Preljubnik dolazi sav ushićen.

— Prišao mi je psić. Baš smo se namazili. Pohvalio sam ga da je lijep. Psić je ponosno dignuo glavicu. Došao je i drugi. I taj bi se mazio. Velim mu da mi se žuri.

Tad sam podigao pogled i jedan je cijeli red psića mahao repom i čekao da ih pomazim. Šteta da vam nisu nabavili onog psa.

Selica spusti pogled da ga njime ne bi satro:

— Zamisli da su sve to bili ljudi.

Pa hajde da zamislimo. Je li stvarno nemoguće prihvatiti lanac ljudi koji nam prilaze bez ikakvih predatorskih namjera, naprosto zato što žele neku vrstu kontakta s ljubaznim licem? Iz perspektive protagonista romana, Selice, takva je situacija kič nad kičevima, potpuna bedastoća, užas sentimentalnosti, nešto što je na rubu toga da postane degutantno. Ali istovremeno je u pitanju i autorično zadavanje pitanja čitavoj Seličinoj izoliranosti od svijeta. Kako je moguće da je tijekom života imao samo dva prijatelja, od kojih je jedan sasvim sigurno, a drugi vjerojatno počinio samoubojstvo? Zašto se mogao povezati samo s ljudima koji su težinu svijeta pretvarali u imploziju? Zašto se, nadalje, Selica toliko boji svojih osjećaja? Citiram iz romana (Filipović, 2019: 112):

U svoju bilježnicu prijateljstva napisao je Davidu:

— Nedostaješ mi, a to više nikome ne smijem reći. Ni pomisliti.

153

Odgovor treba tražiti u činjenici da se trokut zajedništva likova raspao; prijateljstva koja su se činila neraskidivima nisu izdržala test vremena — i to mnogo prije no što su si Seličini najbolji prijatelji oduzeli život. Filipović (2019: 92):

— Kako se to događa da u jednom trenutku vrhunca prijateljstva, kad ti se čini da se nikada nećete rastati, da je to ono najvažnije što vam se događa — stao je zamišljeno — kako to da se odjednom sve stropošta? Niz brijev.

Čitav je tekst konstruiran kao trauma Davidove smrti, potencijalnog samoubojstva, čiji je jezik veoma škrt i neukrašen, izbjegava svoju poetsku funkciju i inzistira na svojevrsnoj »distanciranoj deskriptivnosti« i bljeskovitom sarkazmu, no ono što se opisuje ekstremno je emocionalno angažirano. Upravo u smislu dubine odnosa: ako je David zbilja bio povezan sa Selicom, kako je moguće da si je oduzeo život? Mnogi ljudi koji prežive samoubojstva bližnjih postavljaju si ovo pitanje, u kojem se često podrazumijeva da *dobar odnos* doslovce čuva *živu glavu*, iako iz psihijatrije i psihologije znamo za veliki broj slučajeva u kojima su se ubile osobe koje su njihovi bližnji i voljeli i poštovali. Enigma samoubojstva u literarnoj je tradiciji bogato obrađena i uvijek upućuje na izolaciju koja ne registrira socijalne geste, svejedno radi li se o Antigoni i Fedri, rimskim samoubojstvima, Shakespeareovim samoubojstvima, gotičkim i romantičarskim samoubojstvima, Emmi Bovary i Ani Karenjinoj ili protagonistima fikcije Davida Foster Wallacea. Soba košmara je zatvorena iznutra, bez obzira tko sve stoji pred njezinim vratima.

U romanu *Preljubnik*, Selica će nakon Davidove smrti otputovati i iz svog grada i udaljiti se od Iskre. Roman se otvara prizorom u kojem mnogo godina nakon Davidove smrti Selica svjedoči prizoru Iskrina samoubojstva u Vijetna-

mu, dok za Seličin plan da putuje u Vijetnam kako bi susreo Iskru saznajemo na samom završetku romana. Vrijeme na mnogo načina teče unatrag, a ne unaprijed. Ili, kako veli Filipović (2019: 120): »Magla je zastirala budućnost. U magli proživljenog kao svjetionik svijetli prošlost.« Taj je svjetionik veoma opasan, više nalik zamci nego pouzdanom orijentiru.

I na razini zapleta i na razini karakterizacije neprestano se otvara tema toga da ne možemo spasiti one koje volimo, ne možemo ih zaštititi, ne možemo osigurati ni da budu s nama, ni da se njihova uspomena ne zaboravi. Ta stalna kapitulacija pred činjenicom da su i stvarni i zamišljeni ljudi **premalo ukorijenjeni** u zajedničko trajanje dotaknuta je i mogućnošću da su Iskra i Preljubnik *ista* osoba, odnosno da su zamjene identiteta i stalne igre dvojništva drugo ime za bol koju i Selica i Iskra nose svuda sa sobom nakon što je David umro i njih dvojica se razdvojili. Posebno za Selicu, David je permanentno središte čitavog svemira. U poglavlju »Stalno mislim na jednog psa« Selica samome sebi priznaje da se osjeća kao ostavljena životinja o kojoj pripovijeda Preljubnik: pas koga je gazda »šutnuo van kad se rodila beba«, a pas je i dalje ostao pred kućom i cvilio, jer se nije mogao odlijepiti od doma (Filipović, 2019: 126). Selica k tome ne dopušta da mu itko »nadomjesti Davida« (Filipović, 2019: 142). Jedan od razloga zašto Titi napušta Selicu također ima veze s time koliko je privrženiji žalovanju za mrtvim prijateljem nego živoj partnerici. Tek kad Titi ode i postane njegov novi melankolični objekt izgubljenog obožavanja i obožavane izgubljenosti, Selica počinje prema njoj osjećati privrženost sličnu onoj koju gaji prema Davidu. Stoga čitav roman možemo tumačiti i kao studiju depresije maskirane različitim prolongirano intenzivnim žalovanjima, depresije u kojoj se interes za bilo kakvim životnim okolnostima izvan prolongiranog i veoma elaboriranog stanja žalovanja pokazuje potpuno izbrisan i nevidljiv.

S druge strane, možemo odabrati i sociokritički pristup romanu. Sociolozi koji su pisali o izdaji kao važnom aspektu socijalnih relacija, posebice Simmel (1906: 330) i Goffman (1972: 340), dvostruko su istakli da su izdaje često bolnije od smrti, jer ljudi svoje povjerenje u zajednički svijet grade upravo pripadanjem brojnim Mi-formacijama. Povjerenje se obično gradi u dugim vremenskim periodima, čije trajanje u nama oblikuje duboke tragove. Od onih obaveznih Mi-relacija, poput obiteljske u kojoj su rođeni, zatim profesionalne Mi-relacije u kojoj se ljudi obrazuju i zajedno rade, kao i veoma često zastupljene hobističke Mi-relacije, sve do posve neobaveznih i samoizabranih udruživanja, kao što su to prijateljska i partnerska Mi-relacija. I premda je cijeli sustav naših odnosa premrežen oprezima i distancama, zapravo je uvijek uposlena i golema količina malih povjerenja (tramvaj će doći na stanicu, prijatelj će donijeti traženu knjigu, liječnik će preporučiti terapiju, trgovina će prodavati hranu koja nam je potrebna, umjetnost će stvarati smisao itd). Situacije izdaje, međutim, mogu nas duboko uzdrmati i dugoročno alarmirati jer kidaju vezivo socijalnosti, doslovce nas pretvarajući u emocionalnu siročad. Sva četiri muška lika romana *Preljubnik* spadaju u ovu kategoriju, no trauma kroz koju prolazi

Selica u potpunosti pretvara njegov život u san, halucinaciju, fikciju. U njoj je glavno pravilo da se Selica ne smije rastati od umrlih prijatelja, što možemo čitati i kao da se Selica ne smije rastati od Smrti. Citiram iz romana (Filipović, 2019: 119):

Nedavno je jedna Kineskinja ubila supruga i pojela ga.
Da bi stalno bio s njom.
— Postoji li razlika između njenog i mog čina?

Prijatelje se u tekstu romana pokušava progutati pretvaranjem u sablasti i stalnim dijaloziranjem s njihovim zamišljenim prisutnostima, što je srodno i principu po kojem je funkcionirao i Ljiljanin roman *Nestali ljudi*. Citiram Jagnu Pogačnik¹ o romanu *Nestali*:

Košmar i nelogičnosti, odnosno logika sna, postaju i način na koji funkcionira roman, snovi se počinju utjelovljivati i na koncu dolazi do miješanja stvarnih i iracionalnih dimenzija, a Inspektor i antropolog počinju funkcionirati po principu dvojnika.

155

Razlog za vladavinu sna i prikaza ovdje više nalikuje kazni negoli utjesi. U snu ovih likova, naime, ne ispunjavaju se želje, nego samo ostvaruju strahovi. Snovi su košmari, u kojima likovi (posebno Selica) nastoje uvesti barem minimalni red (kako glasi jedna od rečenica iz romana), ali pokazuje se da to nije moguće, jer san nikad nije samo san, nego mnogo veća zbilja od same zbilje. Kako veli Iskrina mama: »Kad udeš preduboko u san, on se počne poigravati tobom. I ne pušta te.« (Filipović, 2019: 101). No opsesivna kvaliteta Seličine odanosti predstavlja i njegovo etičko središte. Kao u priči »Ponoć kod Dostojevskog« Dona Dellila, u kojoj dvojica prijatelja nagađaju što pokreće njihova enigmatičnog susjeda, čita li Dostojevskog u originalu i je li pobjegao od ratova »u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni«, složivši se da je sve osim našeg najprivatnijeg uma ionako »samo kaos i izmaglica« i povezavši se kroz sanjanje mogućih tuđih života, tako i protagonisti Ljiljane Filipović igraju igre »dubokog pripovijedanja«, dubokih projekcija, fabulacija i kofabulacija, u kojima nije potpuno jasno je li povratak iz priča ikada u potpunosti moguć. Hoće li Seličina stvarnost dalje trajati samo kao Seličina halucinacija o nestalom prijatelju, koja mu polako ali sigurno siše zrak iz pluća? Ili će Selica s vremenom prihvatiti nove ljude, uključujući tu i *dosadnog* Preljubnika, koji nemaju nikakve veze sa svetim trokutom jednog idealiziranog prijateljstva? Filipović (2019: 155):

Pokušavao se prisjetiti zašto je tog Preljubnika pustio u svoj život. Iz pristojnosti? Sažaljenja? Jer preljubnik nije mogao prihvatiti vlastitu stvarnost? Suosjećao je s njegovim umišljajima. Zaštitom od vlastite ranjenosti. A pustio ga je da ostane iz tromosti. Osamljenosti. Kao da postoji neka svemirska ravnoteža. Da stalno misliš na osobu koja se tebe ni ne sjeti.

1 <https://mvinfo.hr/clanak/ljiljana-filipovic-nestali-ljudi>

Preljubnikov srčani udar, Iskrin skok kroz prozor, Davidov pad na planinarenju: u svim tim tragedijama unutar košmara postoji i određeni »smrto-pis« koji je prava tema ovog romana. Je li Selica mogao biti ljubazniji prema Preljubniku, uhvatiti Iskru prije prozora, zaustaviti Davida u planinarskom padu? Je li mogao drugačije ispisati, drugačije sanjati, drugačije prepričati sve te događaje? Ili se njegov *Inferno* zove kobna iluzija hipertrofirane odgovornosti? Roman pokazuje do koje je mjere preuzimanje krivice za tuđe živote apsolutna i ultimativna fikcija, jer ne samo da ne možemo preuzeti upravljanje tuđim uspostavama i gubicima smisla, nego takva ambicija poništava jedino mjesto na kojem zaista imamo utjecaja: vlastitu egzistenciju. Osoba koja to najjasnije vidi u romanu je Seličina baka, koja u »magični priručnik« čitave naracije, knjigu *Tihi Don* Mihaila Šolohova, upisuje rečenicu: »Nije svijet pao na vas jedine.«

Ljiljana Filipović istražuje protagoniste pritisnute kolabiranim, urušenim svjetovima, čija se žudnja na različite načine vrti i oko fascinacije smrću. Smrt pri tom nije shvaćena wertherovski, kao »plan bijega« koji se polako gradi i romantizira kao dugo sanjana turistička destinacija, nego kritički, kao zatvor iz koga se vrlo teško osloboditi — i baš zato mu treba posvetiti ogromnu autorsku pozornost. Kako veli David Cronenberg o svom filmu *Crash* (Guardian, 2. 11. 1996.):

Kad ljudi govore o filmovima koji ih mogu utješiti, mislim da bi trebali krenuti od toga da kad se osjećaš depresivno ili suicidalno, kad se osjećaš kao da umireš, onda stvarno ne želiš gledati *Mrs Doubtfire*. Onda te mogu utješiti filmovi kao *Crash*, *Dead Ringer* ili *Goli ručak*, jer se bave istim problemom kojim se i ti baviš. *Mrs Doubtfire* doslovce može ubiti čovjeka u teškom emocionalnom stanju.

Urediti sobu unutar košmara znači ući u košmar i istražiti ga s povećalom u jednoj i laserom u drugoj ruci, a ne pretvarati se da ne primjećujemo obruč nemoći koji se steže oko likova. Ljiljanin opus utoliko podsjeća na Murakami-ja i njegove likove opsesivnih »snovojeda«, kao i na čitavu japansku tradiciju uprizorivanja duhova i različitih čudovišnih emocionalnih anomalija, ali ne zato da bismo njima bili »zgroženi«, nego da bismo se kroz njih oslobodili emocionalne konfekcije. *Preljubnik* je, konačno, oda prijateljskoj ljubavi. Ona se u filozofskoj tradiciji, doslovce od Aristotela do Derride, pokazuje najnesebičnijom i najrefleksivnijom. U kontekstu hrvatske književnosti, pisanje o prijateljstvu ima i specifične političke posljedice, vezane za vrednovanje reproduktivno i financijski posve »neprofitnih« odnosa, kroz koje čitava scena artikulira jezik supripadanja. Riječ je o jeziku koji samim time *mora* uključivati i bolne nijanse, odlaziti veoma daleko u seciranju opsesija, sve do onih točaka iz kojih više nema povratka, a koje nas određuju upravo svojom intimistički košmarnom kvalitetom. U gomili domaće »stvarnosne proze« i likova koji se uglavnom bore s vlastitom i tuđom bezličnošću, Filipović stvara poetski i filozofski zgušnjute protagoniste, koji prolaze veoma zahtjevne dionice samoborbe, vraćajući

nas tradiciji psihološkog romana i njegova bogatog eksperimentiranja s unutarnjim prostorom lika. I način na koji je obrađena tema multipnih suicida također je socijalno relevantan, s obzirom na to da traga za mogućnošću razumijevanja onih koji su najpregaženiji osjećajem nemoći, a ujedno se nalaze i na pragu smrtonosne samoizdaje. Dešifriranje autodestruktivnog kôda svakako je misija ove veoma originalne spisateljske sobe, lišene moraliziranja oko ljudskih poraza.

Bibliografija

- Akerstrom, Malin (2017). *Betrayal and Betrayers: The Sociology of Treachery*, London: Routledge, 2017, str. 4.
- Filipović, Ljiljana (2006). *Javne samoće*, Zagreb: Moderna vremena.
- Filipović, Ljiljana (2019). *Preljubnik*, Zagreb: AntiBarbarus.
- Goffman, Erving (1972). *Relations in Public: Microstudies of Public Order*, London: Penguin.
- Mauss, Marcel i Hubert, Henri (1964). *Sacrifice: Its Nature and Function*, London, Cohen & West.
- Simmel, Georg (1906). "The Sociology of Secrecy and of the Secret Societies", iz *American Journal of Sociology* 11(1906): 441–498.
- Stimilli, Davide (2012). «Secrecy and Betrayal: On Kafka and Welles», *The New Centennial Review*, vol. 12, no. 3, str. 91–114.

Tanja Vrvilo

Lijepa ruševine filma

158

*Svatko na svoj način ruši i
hoda ruševinama četvrtog zida.¹*

Ljiljana Filipović

Aspiracija *dziga-oka* zahtijevala je u ono utopijsko kinematografsko doba da se filmsko budućnosti gradi s intervalima, prijelazima između kretanja, treptaja od otvaranja do zatvaranja zavrtjelog oka ili — žargonom urušenih okvira filmskog stoljeća — kadrova kao isječaka treperećeg rada kamere, propozicijama kojim fragmenti iskoračuju iz niza, protocima od zapamćenog do iščekujućeg vizualnog impulsa. *Afekt zahtijevanja ili očekivanja odjekuje kao zahtjev za ljubavlju*, obznanio je Jean-Luc Nancy.

Tu estetiku iluzije, ideje ili sna u međuprostorima i međuvremenima vidljivih fragmenata Dziga Vertov, ili prvi od Dziga Vertova budućnosti, proglašava spektakularnim intervalom, a autore montaže graditeljima međudodna reakcija, atrakcija, zazornosti kako bi se višestrukost intervala, protok od jedne slike do druge, sveo na jednostavnu spektakularnu jednakost: formulu koja najbolje iskazuje esencijalnu temu kine-stvari, ujedno najteži i najvažniji zadatak rada montaže.

Autorica montaže radi s vizualnom formulom koja, u zapisu bez filma, postaje *stopostotna filmska stvar: ja vidim, ja kine-vidim*. Za čitateljicu njezinih intervala okretanje zavrtanja montaže — *dziga, dziga, dziga...* pokreću već naslovi filozofskih eseja. Programatski, *dziga-oko* Ljiljane Filipović uspostavlja naslov njezina teksta *Život kakav nije, jest*. Spisateljica montaže određuje brzinu svakog fragmenta u metraži pisane slike i trajanja njezine projekcije. *Svaka scena je iznenađenje*, poziv je u kino-oko Dzige Vertova. Njezina je

1 Ljiljana Filipović, *Lijepa ruševine vremena*, 2020.

interpunkcija skokoviti rez, kratki dah, zamrzavanje glasa, iznenadna točka slike. Intervalni zaljepci brzih rezova fragmenata odriješeni su od sekvenci struje usporavanja, autorica svoje slike–vrijeme strukturira s vrtoglavim rasponom skokovitih fragmenata slika–atrakcija. Čitateljica promatra i osluškuje u tekstovima Ljiljane Filipović lijepe ruševine pri/povijesti filma.

Postoje knjige namagnetizirane zajedničkim treperenjem sa slikom, podsjetimo kako je o titranju između riječi i slika pisao Raymond Bellour. Dziga Vertov je u ime kolektiva kinoki objavio 1919. u pamfletu *MI: Varijanta manifesta* teoriju intervala. Filozofkinja intervala montira film bez filma. Aspiracija korjenito bezgraničnog filma nastala je u krajoliku povijesnog dziga–oka s filmovima bez filma koje je Lev Kuleshov, u doba prve revolucionarno siromašne slike, snimao praznom kamerom, na radionicama bez filmske vrpce, *kao da* snima. Pripovjedačica ispituje urušava li se ta radikalna aspiracija:

Vertov je stalni filmski događaj. Doživljaj. Njegovo Kino–oko, ni stoljeće nakon svog ostvarenja ne prestaje dohvaćati gledatelja pitanjem: koji je to njegov stvarni život i to ne samo u dvostrukoj ekspoziciji, u usporenom kretanju, zamrznutom okviru, skokovitim rezovima, animaciji, podijeljenom ekranu, vraćanju snimke unazad. Kino pravda, kino istina, ustremkuje se na život kakav jest. Kino–oko hvata trenutak u kojem se odlučuje za autentičnost života. Mehaničko oko ne propituje. Ne ulaguje se.

Možda tek brze snimke omogućavaju uhvatiti trenutak eventualne istine nečijeg života. Nevjerojatnim zanosom i psihoanaliza i film utemeljuju stoljeće koje je pred njima. O kojem ništa ne znaju. Sluteći tek veličinu svojeg otkrića. Kao darovane tajne. Urušavaju li se ta zdanja? Nakon Vertova, cilj je Godardove skupine Dziga Vertov bio uništiti sposobnost filma da manipulira publikom reproducirajući dekadentne ideologije.²

Spisateljica je promatračica i aktantica, govor filma–istine razvija metodu samoprateće, samonadzorne kamere. *U svijetu koji iznevjerava, suvremena nadzorna kamera je Vertovljeva*, snima s udaljenosti, podsjeća. I njezina montaža odvija se na distanci, priziva brehtijansku teoriju Artavazda Pelešjana za život u spiralama intervala. To je meka montaža Haruna Farockija koja može uokviriti vlastito tijelo između slika, jednog od predvodnika kinoki pobune prve generacije filmaša berlinske filmske akademije DFFB i odsutnog života pokreta Dsiga Wertow pod čijim su egidom Holger Meins i Irena Vrkljan montirali život kakav jest, *nije*. Najsrodnije, to je montaža izvedbe za sebe koja doziva teoriju umjetnika Jamesa Benninga za trenutak eventualne istine vlastitog života.³

2 Ljiljana Filipović, *Život kakav nije, jest* (15 dana: ilustrirani časopis za umjetnost i kulturu, II, 3–4, 2019.)

3 James Benning eksplicitno imenuje svoj noviji višemedijski rad *Place* — dokumentom performansa za sebe (“a document of a performance for self”), 2020.

*Kada nestaje zajednički jezik? Kada prestaje razumijevanje?*⁴ Skokovit rez godardovska je aspiracija, očište iracionalnog reza. Autorica montaže u fusnoti teksta *A cLEARing* piše o radu Godardova govora: *Gilles Deleuze smatra da govoriti, čak i o sebi, uvijek znači zauzeti mjesto nekog drugog, onog u čije ime, tvrdite da govorite, a kojem je zaniijekano pravo da govori. Izvođačica intervala manifestno govori VI. Pišući o filmu *Ovdje i drugdje [Ici et Ailleurs]*⁵, koji su Jean-Luc Godard i Jean-Pierre Gorin kao militantna grupa Dziga Vertov započeli snimati sedam godina ranije, 1970., pod naslovom *Do pobjede [Jusqu'à la victoire]*, Gilles Deleuze umjesto intervala uvodi drugi tip međuprostora — intersticij, metodu diferencijacije, dispariteta, veznika *i*, ovog–pa–potom–onog, slike odsječene od vanjskog svijeta, razmještaja koji se otima od praznine i u nju iznova pada: *Zadan je potencijal, treba izabrati drugi, tako da se među njima uspostavi razlika koja bi proizvela treći*. Riječi su memorija, odgovara spisateljica:*

U engleskoj igri riječi anagram za Lear je Real. (...) Što ostaje nakon katastrofe? Kakvim postajete? Kad su kraljevi mafijaši. Upravo je ta treća, šutljiva boginja smrti, ona koju Godard ostavlja za budućnost nakon Černobila. Kao kćer koja prolazeći kroz vrijeme otkriva kontinuitet. (...) Shakespearov *King Lear* završava s Cordeliom na njegovim rukama. Nastavak je u Godardovom filmu, u ispreplećućim temama koje ga zaokupljaju. Nakon moći, nakon katastrofe, umjesto jezika. Drugi dio naslova filma to i naznačuje — *Fear and Loathing*.⁶

Strah i gnušanje. Ona bez filmske kamere u *Životu kakav nije, jest* ekspozira simfoniju ruševnog, potresenog (vele)grada, *primordijalnu brigu medija za aktualnošću*, rekao bi o gradskoj prirodi filma Siegfried Kracauer. U doba slike–vrijeme mjesto na jednom trgu postaje isjeckani *krajolik uma*, sablasna šetnja krajolikom vlastite memorije promatrajući je kao temu nekog filma, situacija okrutnosti koju je uspostavila tetralogija bolesti osjeća Michelangela Antonionija ili *Cléo od 5 do 7 [Cléo de 5 à 7]* Agnès Varde ili i psihogeografija filma istine Guyja Deborda. Slika stanja, toka svijesti s pratećom kamerom u prekidu svakodnevice, povrata posuđene knjige na kraju *preokrenute ulice, kakva biste da nije*. Otkrivamo, posuđena knjiga je *Obojena ptica* Jerzyja Kosińskiego:

Život kakav jest, ima svoju zatajenu stranu. Život kakav nije, jednostavno je upravo takav. Što mu se zapravo predbacivalo? To što je posudio za svoju korist tuđu zlu sudbinu? Dok je njemu bilo dobro. Ponekad je i obrnuto. Malograđansko je čvrst temelj za samozavaravanje. Umjetnici bi rekli — pa to je tek umjetnost posuđivanja.⁷

Što mu se zapravo predbacivalo? *Kad netko zatvori knjigu, osjeća krivnju*. Tim iskazom počinje Vilém Flusser svoj kratki manifest o strahu i gnušanju

4 Ljiljana Filipović, *A cLEARing (Filmske mutacije: festival nevidljivog filma VI, 2015., Ljiljana Filipović, Klub krivaca, 2016.)*

5 *Ici et Ailleurs [Ovdje i drugdje / Here and Elsewhere]*, Jean-Luc Godard & Anne-Marie Miéville, 1976.

6 Ljiljana Filipović, *A cLEARing*.

7 Ljiljana Filipović, *Život kakav nije, jest*.

Terezin, o knjizi slika Johna Gota: *Ono što se dogodilo u Terezinu (ako je dogodilo se točan glagol za izražavanje neizrazivog), dio je i udio nečijeg bivanja u svijetu. Moglo bi se ovako reći: Ja nisam tamo bio, ali sam mogao i trebao biti. Kako gledati te slike? Napravio ih je netko tko nije bio tamo i nije ni trebao biti. Onaj koji tamo nije ni mogao biti.*⁸

Jean Améry je bio tamo gdje nije bilo moguće biti. U *Krajoliku uma* Ljiljana Filipović uspostavlja seriju krajnjih nesuglasnosti, samoubojstva teksta: *Jean Améry je uprizorio vlastiti tekst. Bez mogućnosti reprize. (...) James Benning naslovom Samoubojstvo krajolika postavlja dijagnozu. Sugerira ubojstvo krajolika kao samoubojstvo.* Dramaturginja metričke montaže strukturira pisanje na tragu strukturalnog filma Jamesa Benninga. O matematičkom suglasju svjedoči opis uvodne sekvence:

Ritam filma *Landscape Suicide* određuje početna scena gotovo automatizirane vježbe teniskog servisa koja poput metronoma odmjerava dramaturgiju filmske radnje, a nastavlja se zvukom pisaće mašine; tipkanjem nevidljive policijske daktilografkinje, daktilografa koji bilježi razgovor. Izjavu ubojice.

Landscape Suicide Jamesa Benninga nastaje 1987. Krajolik počinje biti zadatkom *castinga*. Odabran, dobiva ulogu. Hermetičan naslov poziv je prije svega na vlastite zaključke gledatelja. Prvi je dojam da se radi o devastiranju prirode. Može li to izvesti krajolik? Koja mu je uloga? Sam naslov nije izravno povezan sa samoubojstvom. Film dokumentarističko glumački rekonstruira dva ubojstva. Nije osobita tajna da je svako ubojstvo ujedno i samoubojstvo. Krajolici srednjeg američkog zapada u *Samoubojstvu krajolika* dio su scenarija dvoje ubojica. Svjedoci su.⁹

161

Filmske politike krajolika obilježene su pismom Camille Recht i Waltera Benjamina o fotografijama Eugènea Atgeta praznih pariških ulica devetstotih kao mjesta zločina. Filmsko stoljeće sažima paradigmatični uvid Waltera Benjamina *Umjetničko djelo u doba tehničke reprodukcije* u kojem ukazuje: *S potpunim su pravom govorili za njega da ih je snimio kao poprište zlodjela.*¹⁰ A poprište je opustjelo. Snimljeno je radi indicija. Fotografske snimke postaju kod Atgeta dokazni materijal u procesu historije. To tvori njihovo skriveno političko značenje. Oni već iziskuju pristup u određenom smislu. Ne valja im pripisivati slobodnu kontemplaciju. Oni uznemiruju promatrača; on osjeća: mora im prići određenim putem.

Japanski revolucionarni film s kraja 1960-ih i početka 1970-ih uvodi Atgetov obrat u radikalnoj Teoriji krajolika (*fukeiron*), upisujući stvarna mjesta zločina za shizoanalitičku kartografiju, *détournement* pejzažnih razglednica u programskom filmu *Poznat kao: Serijski ubojica* [*Ryakushô: renzoku shasatsuma*]¹¹

8 Vilém Flusser, *John Goto. Terezin* (European Photography, br. 38, 1989.)

9 Ljiljana Filipović, *Krajolik uma* (Filmske mutacije: festival nevidljivog filma X / *Itinerarij Jamesa Benninga*, 2017.)

10 Walter Benjamin, *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, 1935.

11 *Ryakushô: renzoku shasatsuma* [A.K.A. *Serial Killer*], Masao Adachi, 1975.

o tinejdžeru Noriu Nagayami i kažnjeničkom krajoliku koji ga je nadzirao od djetinjstva do zatvora. Autor je Masao Adachi, teoretičar, filmaš japanskog revolucionarnog filma, ideolog i zatvorenik filma istine koji se radi politički, do posljednje točke Godardova manifesta *Što da se radi?*, postajanja filmskim militantom.¹²

Duboka usamljenost koju opisuje Amery zrcali se i u Benningovim filmovima. Umjesto odluke da bude kreativnim nadahnućem, odabire se blokiranje budućnosti. Krajolici su pusti. Napušteni? Amery bi ukazivao na to da se mrzi komad svijeta. Navode na pitanja o njihovoj povezanosti sa samoubojstvom. Ubojstvom kao samoubojstvom. Doživljaj krajolika je zajednički ali ne i promišljanje, njegova pozicija u fantaziji.¹³

Kako se postaje predodžbom za sebe? Ljiljana Filipović razrađuje filmsko-filozofski proces — ne adaptiranja nego adoptiranja — istine stranca između Claire Denis i Jean-Luca Nancyja, straha od istine uljeza: *Strah da bi uljez mogao postati stalnim nametnikom sveobuhvatan je*. Uvodna zapažanja autorice o krajnjem gostoprimstvu u eseju *Ljubaznost stranaca* samopropituju rad kojem se posvećuje život: Moji su filmovi poput pitanja... otkriva Claire Denis u jednom razgovoru. Ta je izjava i najbolji prikaz rada kojem je posvetila život. (...) Nude mogućnosti dešifriranja, ali ne i konačna rješenja. Zapleti i kadrovi stalna su i žestoka propitivanja sebe. Nameću potragu za mogućim odgovorima.¹⁴

L'Intrus. Jean-Luc Nancy piše o stranosti koju otkriva u srcu svoga tijela, o iskustvu transplantacije srca. S uljezom u tijelu, *postaje stran sebi*. *Uljez nije nitko drugi nego on sam*. Claire Denis snima preokretnu liniju bijega mrtvog čovjeka bez srca i korijena, *oseku onkraj sebe* — rekao bi Nancy o *refluku* pro-nadenog filma u filmu.¹⁵ *Obama je istina stranca u nemogućnosti istodobnog smanjivanja i brisanja razlika bez nijekanja njezina ili njegova postojanja*. *Nancyjevim riječima, mora postojati element uljeza u strancu, inače su njegova ili njezina stranost izgubljeni*, piše filozofkinja.

Jednog dana vam to učini vlastito tijelo. Bolešću. Godine 2000. objavljena je knjižica Jean-Luca Nancyja *L'Intrus*, o transplantaciji njegova srca i složenosti tog medicinskog i etičkog postupka.¹⁶ Objelodanio je kroniku o uljezu u svome tijelu istražujući kako *netko sebi postaje predodžbom* kao i što transplantacija može predstavljati u suvremenoj svijesti o identitetu.

Neizbježan je osjećaj da sekvencije filma *L'Intrus* djeluju snovito, da njima vlada logika sna. Time gledatelj šeće teritorijem nesvjesnog. *San je via regia u njega*. Mjesto u kojem prebiva *das Unheimliche*.¹⁷

12 Jean-Luc Godard *Que faire? (Afterimage n°1, 1970.; Manifest Što da se radi?* prevela je Ljiljana Filipović, *JLG 12 x 12, urednice Nicole Brenez i Tanja Vrvilo, 2015./2022.*)

13 Ljiljana Filipović, *Krajolik uma*.

14 Ljiljana Filipović, *Ljubaznost stranaca* (Filmske mutacije: festival nevidljivog filma VI-VII / *Slike katarze i kapitala*, 2016.)

15 *Le Reflux*, Paul Gégau, 1965.

16 Jean-Luc Nancy, *L'Intrus* (Paris: Galilée, 2000.)

17 Ljiljana Filipović, *Ljubaznost stranaca*.

Dziga—oko panoramira *Lijepim ruševinama vremena* s naglim zaustavljanima u nizu katastrofa, *kao lijepim ostacima razornosti vremena*, subjekata u trenutku nestajanja. Trenutaka nestajanja zajednice. Protagonisti se zamračuju u intervalu odtamnjenja—zatomnjenja *hodajući ruševinama četvrtog zida*. Stefan Zweig, Jerome D. Salinger, Virginia Woolf i Henry David Thoreau, Michel Foucault i Werner Schroeter, Alexander Sokurov i Hubert Robert — Robert od Ruševina, Rosa Luxemburg i Sonja Liebknecht, *Victor Erice* i Antonio López Garcia, Abbas Kiarostami odvajaju zamišljeni zid od promatrača — koji se slučajno našao tamo. *Fučka mu se za smrt*.¹⁸

Fučka mu se za pitanja zašto ide samo u jednom smjeru, prema smrti nas i svega?

Victor Erice pokušava uhvatiti trenutak stvaranja. Svjetlo i vrijeme. Film koji je izvor njegova straha, pamćenja straha, ujedno je i središte straha zbilje toga vremena.¹⁹

U tekstu *Film i radikalna aspiracija* Annette Michelson ustvrđuje da revolucionarna težnja, ujedno formalna i politička postiže vrhunac u sovjetskom filmu 1920–ih i ranih 1930–ih, a potom je ta paradigmatična fuzija politički rastaljena. Rezultat je sublimacija revolucionarne težnje u čisto formalni radikalizam, koji se otada izražava u formi nostalgije i frustracije. Politički orijentirana umjetnost stoga u svojoj najboljoj formi postaje kronika negacije, analiza disocijacije, a u modernističkoj tradiciji formalna izjava o nemogućnosti diskursa. Preuzima Bretonovu misao: *Umjetnički rad je relevantan ako, i samo ako, podrhtava osjećajem budućnosti*.²⁰

Dziga Vertov, još uvijek djeluje poput vlastitog samoodabranog imena kojim je zamijenio izvorno — Denis Abramovič Kaufman — a koje u prijevodu s ukrajinskog znači *okrećući vrh*. Onomatopeja reproducira zvuk okretanja drške kamere koji se ponavlja — *dziga, dziga, dziga ...* Kao poticaj za postavljanje pitanja zadacima iz njegova manifesta. Pokreće izjavama. S njima se ne može ravnodušno. *Čovjek s filmskom kamerom* poput je *teasera* za stoljeća koja ga slijede.²¹

Aktualne teorije navigacijskog obrata u pokretnim slikama izazov su prak-sama montaže, dominantnoj paradigmi tehno–političke vizualnosti filmskog stoljeća. Ustrajnost intervala postaje etički resurs u slici i tekstu — prodor mjesečeva oka kroz ulazna vrata što osvjetljuje vrijeme između slika, prema drevnom kineskom ideogramu razdvajanja. Čuvaj se vučjeg intervala²², upozorava *Trinh T. Minh–ha* na *zvučni okrećući vrh lijepih ruševina filma*.

18 S'en fout la mort [*Fučka mu se za smrt / No Fear, No Die*], Claire Denis, 1990.

19 Ljiljana Filipović, *Lijepi ruševine vremena*.

20 Annette Michelson, *Film and the Radical Aspiration* (Film Culture n° 4, 1966.)

21 Ljiljana Filipović, *Život kakav nije, jest*.

22 Trinh T. Minh–ha, *Cinema Interval*, 1999.

Irena Matijašević

Nesvjesno i antipsihijatrija: dva kamena spoticanja

164 Moje nesvjesno je odabralo nesvjesno kao temu ovog teksta. Nije to bila dovoljno promišljena odluka, učinilo mi se kad sam ponovno krenula čitati *Nesvjesno u filozofiji*. Čini mi se da je u igru s nesvjesnim na sličan način ušla i Ljiljana Filipović. Jer, to je igra bez granica: Hoće li ikad »ja« stati na mjesto nesvjesnog? Hoćemo li uspjeti jednog dana postati potpuni? Cjeloviti? Integrirati nesvjesne dijelove psihe u jedno, kako je — kažu teološki pisci — bilo na Početku. Upravo tim *felix culpa* pitanjem počinjem misliti o djelu Ljiljane Filipović »Sretni pad«, kojim čovjek biva izgnan iz rajskog stanja, prestaje biti »rajska ptica« (R. Laing), znači dobivanje znanja i svijesti. Ali i nesvjesnog. Je li to nesvjesno njegov izlaz, njegov spas ili njegovo prokletstvo? Tim, najvećim i najdubljim pitanjem, otvara Ljiljana Filipović knjigu *Nesvjesno u filozofiji*. Atrakcija nesvjesnim je više nego razumljiva, ono je privlačno, iako je bitka »uvijek-već« izgubljena. Svi koji su kružili — znanstveno ili i umjetnički, osviješteno ili neosviješteno — oko nesvjesnog nisu nam dali odgovor koji bismo danas mogli smatrati neupitnim, jednoznačnim i općeprihvaćenim. Što je nesvjesno? U odgovoru na to pitanje je čak možda i postignut neki konsenzus, ali nije odgovoreno zašto ga imamo, tu svijest o tome da imamo i nesvjesni dio, za koji svijest navodno ne zna? A zna, barem donekle. I to ponajviše zahvaljujući Freudu, ali i brojnim znanstvenicima i umjetnicima prije njega i, još izrazitije, nakon njega. Tko god voli zadnja pitanja ili pitanja nad pitanjima taj će biti vjerni čitatelj radova Ljiljane Filipović i njezina upornog traženja odgovora, kroz literaturu na više od pet svjetskih jezika. Ali kao u koanu — kako odgovara sama autorica, citirajući zen majstore u knjizi o Ronaldu Laingu — problem nije u tome što odgovora nema, nego problem leži u stanju svijesti koja misli da će dobiti odgovor. Fascinantno je kod Filipović što je njezin rad spojio, a po potrebi i razdvojio, kao i rad Lainga, znanost i umjetnost. I što se protegnuo kroz nekoliko znanstvenih disciplina, odnosno paradigmi. Nije se ustoličila u

»zoni komfora«, kako to voli reći popularna psihologija, nego je stalno tražila — i još uvijek traži — putove do spoznaje da bi u konačnici došla od znanosti do umjetnosti i natrag k znanosti, pa tako ukруг. Kad se netko usuđuje stalno *otvarati* to uvijek goruće pitanje nesvjesnog, nesvjesnog koje se *otvara* u snovima i u psihozama, i u umjetničkom stvaralačkom postupku, kod primjerice Williama Blakea (samo jedan od mnogih spomenutih u *Nesvjesno u filozofiji*), to više nije igra, a opet je igra u višem smislu riječi, u donekle romantičarskom smislu da se sudbina odnosno jezik igra s nama a ne mi sa sudbinom ili jezikom. Tako se i nesvjesno možda igra s njegovim izazivačima i izazivačicama. Poznata je teza da je jednom otvoreno nesvjesno teško zatvoriti. Otuda, uostalom, i dolazi Laingova ideja da pacijenta na psihoanalitičkom kauču treba honorirati za njegov rad nesvjesnog, koje se podvrgava osvještavanju.

U svakom slučaju, ne radi se više o znanju kao izvoru moći, u svrhu porobljavanja Drugih; izbjegla se sprega znanja i moći, te je iz ove fascinacije nesvjesnim koja prožima djelo znanstveno i umjetničko Ljiljane Filipović, znanje pojmljeno kao sredstvo promjene, osobne i društvene. Kao da sve znanje ne služi tvorbi »društva eksperata«, u kojem živimo, nego je namjerno rašireno, među ostalim i kroz medij radija, da bismo ga približili što većem broju ljudi, a posebno onima koji su otvoreni novim spoznajama, kao djeca. Nije čudo da Laing, kojeg autorica izrazito poštuje, ima knjigu razgovora s vlastitom djeцом. Fukoovski zasadi, u tijelu i duši Laingove antipsihijatrije, usmjereni su protiv »disciplina«, protiv nadzora, protiv sprege znanja i moći u svrhu obuzdavanja pojedinčeve slobode. Filipović s toliko velikim znanjem ne pokazuje ni u jednom trenutku da je zadovoljna i s jednom uvjetno rečeno »disciplinom« mišljenja ili diskurzivnom praksom. Zato i seli iz jedne paradigme u drugu: od antropologije i filozofije do psihoanalize, pa opet natrag do filozofije, i tako ukруг. Od Lainga i antipsihijatrije kao teme magisterija dolazi do doktorata, *Nesvjesno u filozofiji*.

165

Laing i nesvjesno, odnosno antipsihijatrija i nesvjesno idu ruku pod ruku. U dubokom su međusobnom odnosu te dvije najvažnije znanstvene teme Ljiljane Filipović. Kao da su dozvale jedna drugu. A obje su delikatne. Kao što društvo danas ne zna kamo bi odložilo osobno ili kolektivno nesvjesno, osim u snove, tako i ne zna što činiti s onima koji ne odgovaraju definiciji psihički zdravih a u biti samo dobro prilagođenih (a otuđenih) pojedinaca. Društvo također do danas nije saznalo zašto imamo nesvjesno. Zašto imamo, naposljetku i ludilo i snove, kao ključne putove do nesvjesnog? Jedno je izvjesno: *breakdown* često može biti i *breakthrough*, odgovara nam Filipović, potpomognuta brojnim sumišljenicima. Psihoza, ako nije organska, može biti put zadobivanja sebstva. A prijelaz iz ega na sebstvo je težak. Ponekad i bolan, i mučan, ali to sve zna antipsihijatrija i Laing. Otvaranje nesvjesnog kroz akutnu epizodu sloma može, drugim riječima, biti put duševnog iscjeljenja i »ucjelovljenja« psihe.

Put do tih spoznaja — kako sam već napomenula — očito je vođen nesvjesnim pobudama, ili »višim silama«: Jer nema tu kalkulacije, nema svje-

snog i često »instrumentalnog« uma, koji operira iz ega. Autoričine potrage za odgovorima su znanstveno strogo provedene, procedura je ispoštovana; one su ispisane i u njezinim esejima i romanima: primjerice, znanstvena knjiga o Laingu počinje mekano, poetično, u toplom, ljudskom tonu ljubavi prema njegovu radu. Erudicija je jedno, a prava ljubav prema mudrosti je drugo. Tako da unatoč golemoj erudiciji kod Ljiljane Filipović ni u jednom trenutku ne osjećamo onaj neugodan zadah znanja kao moći. Čitajući o antipsihijatriji Ronald- da Lainga, stalno sam u mislima imala Michela Foucaulta, idejnog začetnika antipsihijatrije. A čitajući knjigu o nesvjesnom, i davši maha svojim slobodnim asocijacijama, stalno sam mislila na umjetnike koji izrazitije od drugih manifestiraju nesvjesno, poput nadrealističkih pjesnika i pjesnikinja. I koliko bi im da su kojim slučajem još živi pomogla knjiga Ljiljane Filipović, koja je oživotvorujući ideje utemeljitelja psihoanalize, antipsihijatrije i brojnih srodnih tradicija mišljenja, unijela strast i znanstvenika i umjetnika koji želi mijenjati svijet. Polako. A mijenjamo svijet dovodeći u našu malu zajednicu, i svojim knjigama (ali i brojnim člancima, radio emisijama, pedagoškim radom itd), svjetske mislioce, i to upravo najtežih tema, kao što su »nesvjesno« i »antipsihijatrija«.

Namjerno se ne prihvaćam pomnog čitanja i ne citiram Ljiljanu i ne citiram njezine citate drugih. Pokušavam izbjeći akribiju i znanstveni postupak. Želim iz svojeg najnesvjesnijeg dijela (koji je, naravno, dospio do svijesti) do- kučiti što je to što je stvorilo tako snažan i idejama prebogat opus, znanstveni, koliko i umjetnički. I mislim da sam u svojem nesvjesnom našla i odgovor. Naj- teža tema koja zaokuplja najveće mislioce je paradoks »sretnog« pada iz raja. Je li zaista taj pad bio sretan ili ipak nesretan? Filipović, dakle, kruži oko tog pitanja. Knjigu *Nesvjesno u filozofiji* otvara upravo ovim citatom: »Zatim reče Bog: 'Evo, čovjek postade kao jedan od nas — znajući dobro i zlo! Da ne bi sada pružio ruku, ubrao sa stabla života pa pojeo i živio navijeke!' Zato ga Jahve, Bog, istjera iz vrta edenskoga da obrađuje zemlju iz koje je i uzet. Istjera dakle čovjeka i nastani ga istočno od vrta edenskoga, pa postavi kerubine i plameni mač koji je svjetlucao — da straže nad stazom koja vodi k stablu života.« (*Biblija*, Postanak; 3,20; Stvarnost, Zagreb, 1968.)

Moje me nesvjesno (a u dubini Nesvjesnog počiva Bog, kažu kršćanski mi- stici) uostalom, i vodilo tome da čitam knjigu o nesvjesnom. Nesvjesno je, da zaključim, tvrd orah kojeg su se malobrojni doticali. Kao što je razmjerno tvrd orah i antipsihijatrija, predmet polemika i razdora te vrlo aktualna tema i da- nas, kao i prije tridesetak godina kad je Filipović uvela to kao temu na domaću scenu.

I za kraj, nešto krajnje subjektivno, što je možda objektivnije od svega, jer je to moj unutrašnji doživljaj, a Filipović nas stalno podsjeća da ne zanemari- mo unutrašnji doživljaj. Da je on zbilja. A to mnogi pojedinci, otuđeni u uloga- ma i u nesvjesnom robovanju različitim vladajućim diskursima, zaboravljaju. Sasvim subjektivno, najviše mi se svidjela rečenica: »Nema veće subjektivnosti od one koja za sebe misli da je objektivna.« Subjektivnost, pak, koja za sebe zna

da je subjektivna ima veće šanse. (Složio bi se s tim Richard Rorty i njegova filozofija koja promiče »*partial truths*«). Jer je subjektivno i objektivno jednom davno možda bilo cjelina. O tom raspolovljenom sebstvu govori cijeli znanstveni opus Ljiljane Filipović. Tako sam doživjela njezino djelo. Pokušala sam ne misliti na brojne mislioce humanistike. Vrednovala sam svoj unutrašnji doživljaj. I tako napisala ove retke. Jer me Filipović svojim opusom, i znanstvenim i umjetničkim, tome podučavala, s cijelom znanstvenom i umjetničkom velikom skupinom mislećih pojedinaca, a ponajviše Ronalda Lainga i njegova visokog vrednovanja upravo »doživljaja«. Sve ih je ona pročitala a potom i ugradila u svoje djelo da bi legitimirala ideju da Čovjek zaslužuje bolje društvo od ovoga. I da, čini se da odgovor glasi da je pad ipak bio sretan.

Sibila Petlevski

Preljubnici Ljiljane Filipović i drugi krivci na putu na kojem filozofija misli svoje likove

168 Ovaj tekst sam izgovorila opasnom lakoćom, pa je vjerojatno to razlog što mi se sada, dok pokušavam pisanjem rekonstruirati izgovoreno, otima iz ruku. Lakoću spominjem jer proizlazi iz dubinskog prepoznavanja književnog pisma Ljiljane Filipović kao meni bliskoga. Ali nije riječ (samo) o prijateljstvu nego o fenomenu za koji sam skovala naziv »prijateljska poetika« u smislu dinamizirane, događajne »amo–tamo« poetike kao užitka uzajamnog slušanja i govorenja u dijeljenom intelektualnom prostoru. Tradicionalan je to užitak: još Platon kaže da ni u čemu ne uživa tako snažno kao u govorenju i slušanju filozofije, u čemu vidi i određenu utilitarnost koja se ostvaruje onkraj one drugačije svrsishodnosti vezane uz njemu dosadne teme, poput razgovora o novcu. U Platonovoj *Gozbi* slušamo Sokrata kako sluša Diotimu; ona ga uči užitku slušanja postavljajući pitanja na koja on i može i ne može odgovoriti, pa se čini da Sokrat prihvaća njen primjer, radnu tezu ispravnog mišljenja kao nečega »između« znanja i neznanja. Sokrat je natjeran da pretpostavi da bi moglo postojati nešto, možda Ljubav, između onoga što je lijepo i onoga što je ružno, između onoga što je loše i onoga što je dobro. Možemo li, opet po analogiji, pretpostaviti da obračun sa žudnjom počinje novovjekim odbacivanjem tišine, izdajom užitka u slušanju drugoga. Ne bivaju izdane samo ljubavi nego i prijateljske poetike. Strah od takve izdaje može dovesti do paranoje kao kod Djeda, lika iz romana Ljiljane Filipović pod naslovom *Preljubnik*. Djed u prolazu dobacuje Selici:

Nemoj nikad imati prijatelja. Pitanje je dana kad će ti uzeti sve što te zanima. I početi ti pričati tvoje vlastite misli kao svoje. Useliti se u tvoj dom. A kad ti jednom taj bezobraznik toliko dojadi pa ga suočiš s time koliko te je povrijedio, cijeli će te život mrziti. Ili slati milodare. Da imaš za ručak. Da ne umreš. *Da* može govoriti koliko si mu važan. Da svjedočiš *tome kako je on* uspješno preživio. (Filipović 2019: 6–7)

Djed docira — »Rastanak je oda životu«, i sve koji su skrivili upisuje u plavu sveščicu bilježaka za trotomno djelo *Izdajice, prije, poslije i za vrijeme rata*, a rezonerski glas romana iz pseudo–Seličine perspektive objašnjava:

Izdajice su bile dosjei svih njegovih zabluda o prijateljima, ideologijama, piscima, likovima iz njihovih romana, filozofima, slikarima, o svemu što je ikada pomislio da je dobro. Žena tamo nije bilo. Ne, bila je jedna. Spisateljica? Filozofica? Vladarica? Selica se više nije mogao sjetiti. (Filipović 2019: 7)

Pretpostavimo da se na koncu konca — uslijed neke povijesne podlosti koja je stala na put filozofiranju — u klubu Djedovih krivaca našla i sama Diotima.

U poglavlju »Obračun sa žudnjom« iz knjige *Klub krivaca* za koju je ovjenčana Nagradom Višnja Machiedo za esejistiku, Ljiljana Filipović opisuje »slučaj« koji se nalazi u podlozi romana prvotno objavljenog na rumunjskom pod naslovom *Maitreyi*, a poslije, na engleskom, kao *Bengal Nights*. U podlozi književnog narativa o erotskoj vezi dvadesetogodišnjeg Alainea s bengalskom djevicom, kćerkom njegova poslodavca, nalazi se stvarna ljubavna priča kojom se — slavni rumunjski povjesničar religije Mircea Eliade osvećuje mentoru, ocu djevojke koju je zaveo iskoristivši gostoprimstvo. Maitreyi Devi — tada šesnaestogodišnjakinja s već objavljenom zbirkom pjesama za koju joj je predgovor napisao ni manje ni više nego Rabindranath Tagore — u razmaku od nekoliko desetljeća i sama postaje poznata znanstvenica. Kao što komentira Liljana Filipović, unatoč tome što je Eliadeov roman, prvotno objavljen 1933. godine, a zatim preveden na brojne jezike, bio proglašen nesretnom ljubavnom pripoviješću zapadnjaka kojeg je, eto, odbacio kastinski sustav — razlog nastanka toga romana bio je »bezosjećajna narcistička osvetoljubivost«. Kad Maitreyi Devi sedamdesetih godina napiše svoju verziju priče pod naslovom *Na Hanyate*, poslije prevedene na engleski kao *It Does Not Die* — ona brani svoju intimu narativom o »velikoj« ljubavi u kojoj je njen otac nositelj patrijarhalne zabrane žudnji. Eliadeova izdaja je najsramočnija kad iskorištava bivšu ljubav kao monetu u ekonomiji moći koja se ostvaruje kroz muško–muški odnos koji je u njegovu slučaju bio odnos akademske kompeticije s mentorom i ocem maloljetne djevojke koju je zaveo. Jedna verzija njegova pokušaja samoopravdanja usmjerena je prema čitateljima romana (i to samo zapadnjačkim jer u autobiografiji kaže da jednostavno nije mislio da će roman biti preveden u Indiji pa nije vizualizirao »publiku«). (Usp. Eliade 1981: 240)

Eliade zapadnjačkoj publici otkriva samo dva ženska imena — Maitreyi i njene sestre Chabu — kao zalog egzotične autentičnosti svoje polu–autobiografije u kojoj — kao što Filipović kaže »ime reprezentira Drugog. Neprijatelja s kojim novi naraštaji stupaju u vezu otkrivajući simboliku žudnje za drugim«. Fikcionalizirani dio Eliadeove »polu–autobiografije« (kako se na klapni knjige u izdanju The University of Chicago Press određuje žanr njegove proze) — muška je polovica u kojoj se pisac skriva iza izmišljenog imena. Doduše — Ala-

in je svojom francuštinom zapadnjačkije ime od njegovog, rumunjskog imena. Krivnja se opravdava megalomanijom narcističkoga »ja« koje se uzdiže do proporcija antičkoga heroja koji vlastito djelovanje sagledava kao »tragički paradoks«. (Usp. Eliade 1981 :115) U glasnom razmišljanju tragički »heroj« kaže:

Rekao sam samome sebi da ima nešto u mojoj sudbini što me tjera da protiv svoje volje uvrijedim upravo one ljude koje sam najviše cijenio i volio. Pitao sam se je li to možda neka čudna demonska sila, jesam li proklet da uzvratim nesrećom onima koje volim i koji su me voljeli. (Eliade 1981 :126)

Pri suočenju Eliadea i Devi koji se odvio kao susret zrelih ljudi ravnopravnih po njihovu profesorskom statusu, u fakultetskom miljeu, četrdesetak godina poslije njihove mladenačke ljubavne afere, Eliade se usuđuje imenovanj (kao izdanom Drugom) reći da je kontekst imenovanja fikcija i da postoje druge osobe istog imena kao ona. Možemo se onda pitati — zašto *Izdana*, nakon što se nasmijala zamišljenoj slici Eliadea s hitlerovskim brčićima, velikana koji je doživio svoju društvenu smrt kad je pristao uz pokret Željezna garda, i nakon što je fašističkim proglasila njegov odnos prema sebi — ipak daje naslov svojoj verziji priče *It Does not Die*. Kulturološki problem u razumijevanju naslova vidim u sklonosti da se iz zapadnjačke vizure *Na Hanyate* protumači kao odnos prema Drugome u smislu vječne ljubavi vezane uz osobu, konkretno uz mladog Eliadea. Ali 20. stih iz drugoga poglavlja *Shrimad Bhagavad Gite* (stidljivo naveden kao motto u knjizi Devi) odnosi se na šest vrsta transformacija kao materijalnih promjena na koje je Sebstvo imuno kao ono koje je nerođeno, vječno, nepromjenjivo, drevno, i ne može biti ubijeno kad je tijelo ubijeno:

*na jāyate mriyate vā kadācin
nāyam bhūtvā bhavitā vā na bhūyah
ajo nityah śāśvato 'yam purāṇo
na hanyate hanyamāne śarīre*

Bi li tajna odgovora koji je Devi dala Eliadeu ipak mogla biti negdje izvan granica ispovjedno–ljubavnoga narativa (koji je u podnaslovu engleskog izdanja bio određen generičkom oznakom »jedna romansa«) — negdje na mjestu kulturološkog puknuća između zapadnjačkog narcističkog ega i istočnjačkog Sebstva kao samosvojtva?

Općenito, osluškajući način na koji Ljiljana Filipović misli književnost — svejedno čini li to ogleđom ili beletrističkim pismom — postavlja se pitanje odnosa pripovijedanja i filozofije koji je u svojem sokratovskom temelju dinamika višestrukog »amo–tamo« između govorenja i slušanja u okruženju prijatelja koji uzajamno uspoređuju i važu iskaze. Dijalog o prirodni ljubavi lako može skrenuti u priču o zaboravu i poteškoći prepričavanja događaja, kao kad se Apolodor pokušava prisjetiti detalja govora s pijanke o kojoj je čuo od svog

prijatelja Aristodema, a na kojoj sâm nije bio. To nešto čemu sam na početku teksta dala naziv »prijateljska poetika« možda ima korijene u načinu na koji filozofija beletrizira na prostoru između znanja i neznanja, dobrog i lošeg, lijepog i ružnog; načina na koji odnos pripovijedanja i filozofije podrazumijeva pristranost i opovrgljivost i izmišlja svoje likove — ulazi u odnos s njima, a onda ih okrutno izdaje — na dijeljenom prostoru koji može biti zapanjenost, ali i tišina prešućenog. Yako, na primjer, neizgovoreno, *das Ungesagte* u Heideggerovu djelu *Kant i problem metafizike*, nije skriveno u svojoj dijaloškoj kvaliteti sučeljavanja, u *Auseinandersetzungu* kao unutaršnjem sučeljavanju, postavljanju–u–opoziciju. Čini mi se, međutim, da nije moguće objasniti *das Ungesagte* samo u smislu konfrontacijske dinamike: kao »svađu ljubavnika« u službi istine. To također ima veze s kreativnim potencijalom jezika i s logikom prijevoda povezanom sa životnim putem. U oba pristupa neizgovorenom postoji aspekt *pokazivanja napetosti* i *pokazivanja u napetosti*. Heidegger je to, pišući o Cézanneu, definirao kao »napetost izranjanja i neizranjanja na površinu« (citirano prema Petzet 1993., 143). Izlazeći na površinu slikareva platna, ta napetost postaje »jednostruka, pretvorena u tajanstveni identitet«. U pismu pjesniku Renéu Charu, Heidegger prvo kaže da njegov vlastiti put razmišljanja na svoj način odgovara Cézanneovu, a zatim postavlja retoričko pitanje u vezi s Cézanneovim djelom: »Je li ovdje prikazan put koji se otvara prema supripadnosti pjesnika i mislioca? To zagonetno pitanje koje je postavio slavni filozof odgovor je na jednostavnu slikarevu tvrdnju: »Volim *skladno stapanje* oblika u mojoj domovini« (citirano prema Petzet 1993., 144, markirala S. P.). Umjetnikovo naivno spominjanje »stapanja« očito je uspjelo utjecati na filozofov um. To se dogodilo podsvjesno, negdje ispod praga osjeta i svijesti, zazivajući »Platona« u Heideggeru s iznenadnim bljeskom munje razumijevanja. Rekli bismo da je u ovom slavnom primjeru »Platon« hipotetička stvarčica, dinamički model osobe koja ispunjava određenu dramaturšku dinamiku u određenoj povijesno–filozofskoj niši u ljudskoj geografiji. Ali taj »Platon« kojega je invocirao Heidegger također je prizvao i čitav Platonov opus i učinio da se bljeskovito »ukaže« Heideggeru u svoj smrtno ozbiljnoj zaigranosti filozofiranja, u gotovo dječjačkoj igri skrivača u kojoj dijalektika može biti bilo koja metoda filozofiranja ovisno o filozofsko–dramaturškom odabiru motrišta iz kojeg govore *dramatis personae* koje sudjeluju u sokratovskim dijalozima.¹

171

Naravno da su svi likovi u romanu Ljiljane Filipović produkti »prijateljske poetike« filozofiranja i da ih je proizveo filozofsko–beletristički motor onoga »amo–tamo« između govorenja i slušanja. Tu se može raspravljati o tome koja je uloga povjeravanja strancu u samootkrivanju krivnje, koja je uloga prepri-

1 Teza opširnije razrađena u tekstu Petlevski, S. (2022) »Socrates' Death As Performed By Hannah Arendt«. *Tvrđa*. t: Theory, Culture and Visual Arts. <https://tvrđa.com/political-theory/socrates-death-performed-by-hannah-arendt/>

čavanja snova i kako se izvodi postupak mapiranja čežnje: je li vezan uz dom duše i naseljavanje imaginarnih karti. Selica se pita:

Je li to razlog zašto više nema nekih gradova? Jer više nema onih koji su ih utjelovljavali? Te su ostale samo mape. Izmišljene. Poslije je i mislio, da su možda nastavili postojati, kao i nevidljivi noćni leptiri. Vidljivi nevidljivima. (Filipović 2019: 96)

U romanu *Preljubnik* Ljiljane Filipović dramatizira se prostornost odnosa povanjštinjenih oblika samoće: u mreži silnica »prijateljske poetike« samoća je uvijek samoća od nekoga pa kad se jednom uđe u klub krivaca — samoća iz odsustva postaje najiskreniji oblik druženja. Svako toliko se živost pripovijedanja sledi u sentenciju koja označava svojevrsnu rupturu u diskursu u kojem se pojavljuje; kao maglovito sjećanje na senekijanski gramatički gradus, ali i kao svojevrsni uvod u etiku i filozofiju odnosa. Uostalom i etimološki je sentencija prvo misao, tvrdnja, odluka — pa tek onda mudra izreka.

172 A tu se uvijek vraća i poteškoća u prepričavanju *tude-svojeg* kao kad je jedno jutro »u travnju 2008«, Selicu »probudio jezik koji više nije razumio«:

»Znao je da je to jezik koji su izmislili njih trojica, no sad mu ništa nije značilo to što je govorio. Negdje je još imao mali rječnik koji su smislili.« (Filipović 2019: 97)

Participation mystique je pojam kojim je 1910. godine antropolog Lévy-Bruhl opisao posebnu vrstu psihološke povezanosti s objektima. Taj, izvorno filozof, tragao je za »neospornim istinama« koje bi bile univerzalno ljudske u svojoj valjanosti, i tako je identificirao neobični fenomen u mentalitetu takozvanih primitivaca. Tajnovita mistička participacija iskazuje se kroz nemogućnost subjekta da jasno razlikuje samoga sebe od objekta, ostajući s njim vezan izravnim odnosom koji se svodi na djelomični identitet. Lévy-Bruhl se, kako bi izbjegao vlastita kulturološka ograničenja, bacio na proučavanje svjedočanstava i zapisa misionara i kolonijalista koji su radili među nepismenim narodima u Africi, Australiji, Americi i Oceaniji. Materijali koje je proučavao odavali su zbunjenost onim što su zapadni kolonizatori smatrali apsurdnim uvjerenjima domorodaca. Ali zašto to spominjem? Objasniti ću anegdotom. Naime, pred dosta godina sam došla u posjed izdanja knjige *La mentalité primitive* iz 1922. godine. Otvorila sam je nasumce i pažnju mi je zaokupio jedan kratki odlomak u kojem se spominjala mistička participacija. U kontekstu ovog oglada o nekim mojim doživljajima poetike Ljiljane Filipović nije ni uputno ni potrebno ići u objašnjavanje ulomka iz Lévy-Bruhlove knjige, pa ni znanstvenih razloga koji su me potaknuli na čitanje i onda, iz nasumce otvorene stranice otvorili mi neviđene horizonte novih uvida, oduševljenja i dvojbi. U anegdotalnome smislu poanta je u tajnovitoj podudarnosti otvaranja istoga ulomka i konzekvenci koje je imalo čitanje toga ulomka kod različitih osobnosti od kojih su dvije slavne u svijetu kontinentalne filozofije — prvo Husserl, a zatim i Derriada — pogotovo po načelu *Sortes Vergilianae* tvorile slavni pasus. A tu je i Jean Piaget,

Carl Gustav Jung, s time što je, čini se, Max Scheler bio prvi koji je spomenuo Lévy–Bruhla.

Fenomenološka intersubjektivnost koja kod Husserla nije samo u činjenici da Drugo postoji za subjekt nego i u tome *kako* ono postoji za subjekt, nije mogla olako previdjeti Lévy–Bruhlov pojam mističke participacije u takozvanom »primitivnom mentalitetu«. Husserl je poslao Lévy–Bruhlu čak dva pisma s pitanjima oko toga pojma. Lévy–Bruhlovi odgovori nikad nisu stigli. Pretpostavimo na romaneskni način da su se putem izgubili na ničijoj zemlji »između« znanja i neznanja, u sferi prastarog načina na koji je negda Diotima poučavala Sokrata užicima govorenja i slušanja. Ukratko, Lévy–Bruhl — koji je otvorio jedno od najvažnijih pitanja antropologije, a da nije oputovao »na teren« — Husserlu je odgovorio tišinom, pa je čak dao naputak docentu da umjesto njega razgovara s Husserlom dok on kroz stražnja vrata bježi iz kabineta.

No, je li izlaskom iz kabineta ušao u klub krivaca? Ili je samo pokazao da i knjiga kao objekt može natjerati čitača da silom neke tajnovite mističke participacije s nasumce otvorenom stranicom uspostavi uznemirujući odnos s napisanim? Kako ta iznenadna »primitivnost« u mentalitetu »civiliziranog« mislećeg subjekta onemogućuje sposobnost subjekta da razlikuje samoga sebe od objekta knjige — u nasumičnom otvaranju, u bljeskovitoj fascinaciji, mimo slaganja ili neslaganja, u izravnom odnosu koji se svodi na djelomični identitet jedne naizgled »prijateljske poetike«. Naravno, takvo što može se dogoditi samo nakratko — prije ponovne uspostave racionalne kontrole nad vlastitim diskursom.

Selica iz *Preljubnika* Ljiljane Filipović pribjegava postupku bibliomantije — proricanja po načelu *Sortes Vergiliane* — ali ne iz Vergilija nego sudbinskim otvaranjem stranica *Tihoga Dona* Mihaila Šolohova. Uostalom, zašto da ne! Pa novovjeka povijest i tako piše svoje bukolicke prozom, a *Tihi Don* je — kad je riječ o »prijateljskoj poetici« koja me povezuje s Ljiljanom Filipović — jedna od meni najdražih knjiga. Kao vrlo mlada, gotovo djevojčica, čitala sam je uz obalu rijeke Korane dok je moj otac, slikar Ordan Petlevski, pecao ribe i vraćao ih s velikom nježnošću natrag u vodu opreznim odvajanjem njihovih usana od udice. Ali *Tihi Don* je i jedan od najboljih romanesknih opisa ljudske geografije; antropogeografija krvava ispod kože svojih likova; kozačka saga koja se bavi ljudima i njihovim odnosima sa zajednicom, s vlastitim i (ne)prijateljskim kulturama, gospodarstvima i koja ih uvijek sagledava u interakcijama s njihovim okolišem.

Odavno, a odnedavno sa sve više dokaza, postavlja se dvojba oko autorstva toga djela za koje je Šolohov dobio Nobela. Pored Solženjicina, autorstvo je Šolohovu osporio i rusko–izraelski književni stručnjak Zeev Bar–Sella, a na mojoj se virtualnoj polici našla i knjiga *Who Wrote That?: Authorship Controversies from Moses to Sholokhov* Donalda Ostrowskog. Solženjicin je bio uvjeren da je prve tomove romana napisao Fjodor Kjurkov koji je poginuo 1920., u građanskom ratu nakon Oktobarske revolucije. Ali moguće je i da Bar–Sella ima

pravo kad ih pripisuje Venjaminu Krasnuškinu koji je umro 1920. godine, a bio je potomak kozačkog plemstva. Krasnuškinove proze u čak šest, većinom neobjavljenih tomova, mirišu na krajolik *Tihoga Dona*. »Špicl« iz *Preljubnika* Ljiljane Filipović, možda i ne zna da je paradigamska figura koja mu je dala identitet slična Šolohovu. Možda je doista, kako se govorkalo, Nobelova nagrada za književnost 1965. zapravo dodijeljena projektu sovjetskih tajnih službi. Šolohov je definitivno u »klubu krivaca«, ali rijeka i dalje teče; njena struja je jača od ljudi i njihovih pojedinačnih sudbina — ona postaje roman rijeka. Selića naknadno pronalazi koje su rečenice iz primjerka dijeljene poetike *Tihoga Dona* podcrtali njegovi prijatelji (David i Iskra, Djed i Baka, Preljubnik, Titi i on sam). Umjesto određivanja sudbine po načelu *Sortes Vergiliane*, nasumičnim otvaranjem ulomaka istog primjerka knjige, događa se proricanje odnosa — iskazuje se tragična točnost u čitanju karaktera i otvara se puta proricanju vlastite sudbine iz sudbine drugih.

174 Bilješke

- Devi, Maitraye (1994) [1976]. *It Does Not Die: A Romance (Na Hanyate)*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Eliade, Mircea (1981). *Autobiography Vol 1 1907–1937 Journey East, Journey West*. Translated from the Romanian by Mac Linscott Ricketts. San Francisco, Cambridge, Ragerstown, New York, London, Mexico City, Sao Paulo, Sidney: Harper & Row, Publishers.
- Eliade, Mircea (1993) [1950]. *Bengal Nights*. Translated by Catherine Spencer. Manchester: The University of Chicago Press.
- Filipović, Ljiljana (2017). *Klub krivaca*. Zagreb: Antibarbarus.
- Filipović, Ljiljana (2019). *Preljubnik*. Zagreb: Antibarbarus.
- Petzet, Heinrich Wiegand (1993). *Encounters and dialogues with Martin Heidegger, 1929–1976*; translated by Parvis Emad and Kenneth Maly; with an introduction by Parvis Emad. Chicago: Chicago University Press.
- Petlevski, Sibila (2022). »Socrates' Death As Performed By Hannah Arendt«. *Tvrđa*. t: Theory, Culture and Visual Arts. <https://tvrđja.com/political-theory/socrates-death-performed-by-hannah-arendt/>
- Platon (1996). »Simpozij ili o ljubavi«. U: *Eros i Filia*. Usporedo grčki tekst i hrv. prijevod Zdeslav Dukat. Zagreb: Demetra.
- Šolohov, Mihail Aleksandrovič (1979). *Tihi Don I–IV*, preveo Miloš Moskovljević. Sarajevo: Svjetlost.
- Ostrowski, Donald (2020). *Who Wrote That?: Authorship Controversies from Moses to Sholokhov*. Ithaka and London: Northern Illinois University Press.

Biljana Romić

»Šusteraj« Ljiljane Filipović: od riječi do etera i natrag

175

U ovom tekstu zanima me zapravo odnos vidljivosti i nevidljivosti u različitim oblicima pisanja Ljiljane Filipović. Ljiljana Filipović osoba (žena) je riječi. Riječi, tekst, za nju su život i misli preneseni u vidljivu formu. S druge strane, riječi tvore i govor, onu nevidljivu formu koju opslužuje radijski eter kojim se šire i kolaju vizualno neoblikovana značenja. Riječi istodobno vidljive i nevidljive, eterične, čime se samo podcrtava stalan topos pisma Ljiljane Filipović koja se iz knjige u knjigu, i proznu i nefikcionalnu, bavi nevidljivošću subjekta, njegovim nestajanjem, prazninom označitelja. U svijetu Ljiljane Filipović ni stvari, ni ljudi, ni pojmovi nisu čvrsti: u nesvjesnome mogu se pogubiti. A opet, Ljiljana Filipović inzistira na pokušaju ozbiljenja mentalnih (pa i emocionalno nabijenih) fenomena — krivice, izdaje, ljubavi... Nestanci su potvrda postojanja i imaginativne snage subjekta da postoji na više razina zbilje. Ljiljana Filipović na neki način anticipira mogućnost ozbiljenja života u virtualnoj stvarnosti koja će nas danas sapletati na svakom koraku (do pitanja postojimo li doista).

Sve kreće od *Nevidljivog psa* koji mijenja sve žive životinjice kao kućne ljubimce i dječje društvo i postaje u glavi djevojčice posve stvaran, dapače, i ostali ukućani moraju shvatiti i prihvatiti da je on koliko nevidljiv toliko i stvaran, zamišljen u vrlo stvarnom obliku s vrlo stvarnim ponašanjem i potrebama. U toj drugoj realnosti on šeće, jede, mazi se, laje. Postoji, nestvarno, a stvarno. Očito, a nevidljivo. Djevojčica i njezin pas dokaz su mogućnosti postojanja nevidljivoga, komunikacije s nevidljivim, potrebe za nevidljivim izživljavanjem vlastitih čežnji. Naravno, u psihološkom rječniku moglo bi se to svesti pod maštarije, ali ovo je drugačiji oblik ozbiljenja nevidljivosti — to je svjesno upisana i konstruirana nevidljivost. To je »maštarija« koju moraju prihvatiti i živjeti i drugi. Ona nije više samo nesvjesno, ona postaje realizirano nesvjesno.

U svijetu Ljiljane Filipović ljudi nestaju. »*Kamo nestaju? — promrmljao je preslagujući fascikle. Oduvijek ga je zbunjivalo kako nešto može nestati u ni-*

šta. Ne kako iz ništa nastaje nešto. Smatrao je to nevažnim fizikalnim pitanjem vidljivosti. No, ne i obrnuto. To nešto u ništa, netragom, to ga je proganjalo. « I: »Nisu ga zanimali ratovi, ubojstva, normalna patološka razrješenja nestanka u logorima. Opsjedali su ga nestanci običnih ljudi. Neupadljivih. Bez razloga nestalih.« U *Nestalim ljudima* ljudi i stvari nestaju, postaju nevidljive prisutnosti koje glavni lik kao problematični inspektor upisuje u svoje romane (napisao ih je više od stotinu, navečer, nakon posla), otimajući ih pisanjem od njihove nevidljivosti, pretvarajući ih u riječi koje su opet i vidljive i nevidljive — vidljive u njegovim bilježnicama, nevidljive za bilo koga drugoga jer romani su samo njegovi, nemaju ozbiljenje za javnost. Granica između romana o nestalima i života s istragama o nestalima za naratora je porozna, propusna, ili je zapravo i nema. Nestali, nevidljivi, inspektorovom naracijom dobivaju život, stvarnost (barem) za njega — u mašti, u fikciji, u fikcionalnoj prozi on ih je pronašao, a opet, oni su i dalje nestali i nevidljivi. »U *Bermudskom trokutu nalazi se café Crveni anđeo. Već na vratima dočekuje vas nasmiješeni konobar. Uvijek je veselo i živahno. Svira se glazba šezdesetih. Himna je Papa was a rolling stone.*

176

Svake treće srijede u mjesecu okupljaju se ondje svi nestali. Pojma nemaju da im se to dogodilo.»

Kao što ni Bog pojma nema da je nevidljiv, da ga zapravo nema. Za inspektora ga nema, ali ni sam Bog sebi ne postoji, jer je nevidljiva stvarnost, čak i kad ga se vjerom u njega postvaruje, nema ga. Pretvara se sa svima nestalima u usporednu zbilju, u nevidljivo opredmećenje nesvjesnoga. I sve se na kraju pretvara u izdaju, ljudsku, prirodnu, mentalnu. U nemogućnost da se oslobodi svijet obilja malih, većih i velikih izdaja — prijateljskih, ljubavnih, roditeljskih, nacionalnih, vjerskih. Nestale izdaje njihovo tijelo, njihov »fizikus«, oni izdaju svojim nestankom svoje bližnje. Smrt, kao nestanak, istodobno je i mogućnost novog početka, ali i nove izdaje. Kao da je postojanje kontinuirano pregovaranje s izdajom — kada i koliko.

U jednoj drugoj knjizi, *Prazne tvornice*, izdaja prijateljska gora je od ljubavne, prijatelju se ne nalazi olakotnih okolnosti, »za njega vodite posebno knjigovodstvo u kojemu se nalaze sva sitna izdajstva«. Prijatelj kao nevidljivi zalog mentalnoga pobratimstva, nevidljivih komunikacijskih spona koje i zajedništvo u šutnji, toj nevidljivosti riječi i misli, čine intimno uraslo u čin prijateljstva, svezanosti i povezanosti. Između prijatelja toliko je nevidljivosti, toliko nevidljivih procesa, postupaka, međusobnih mišljenja, razilaženja tako da i sitne izdaje ostaju uvijek nevidljive onome koji izdaje, ili da je i izdani izdajica. I ta spomenuta šutnja kao nestanak izričaja i komunikacije i potreba da se šutnju dijeli s drugima, da se s drugima šuti u »zapadnjačkoj civilizaciji [koja] je istkana govorom« i u kojoj je »opasnije zajednički šutjeti no biti intiman«, zapravo je ispisivanje privremenih nestalosti iz svijeta obavijenog komunikacijskim nitima, kanalima, šumovima. Kako šutnjom nestati, isključiti se iz svi-

jeta premda od riječi, pa i govora, živite? Ne samo konkretno, nego i nesvjesno, u vlastitoj glavi.

U istoj knjizi Ljiljana Filipović piše: »Zamislite da ulazite u zamuknuo radni prostor. U učionicu u koju više nitko neće ući, u praznu redakciju, napuštenu knjižaru, kino dvoranu koja nikoga ne zanima, salon namještaja koji svojom predstavom ispunjava tek glumačka družina, u prazni prostor stvaranja. Gillesu Deleuzu i Felixu Guattariju nesvjesno je tvornica.« A Prazne tvornice govore upravo o nestajanju: pražnjenju tvorničkih hala, nestajanju rada, nestanku sigurnosti, nestanku nesvjesnoga. To je onaj nestanak u režiji politike, povijesti, moći, kapitalizma s nekim licem, ali ne ljudskim. To je nestanak koji proizvodi čovjek čovjeku, nestanak nekih, ostanak drugih, nikad ne znamo u čiju korist, nestanak nutrine bića, ljudskog dostojanstva. Brisanje pojedinačnih života brisanjem društveno-političkih sustava. Ljudi nestaju, nestajali su, nestali su u ratu, ratovima. No, nestajali su i nestaju i živi. Tvornice kao nesvjesno ispraznile su se od biti, od ljudi, ostale su samo u obliku sjećanja. »Sjećanje je mjesto susreta. Svi se tu nalaze. Ne pati od toponima i vremenskih konfiguracija. Prostor u kojemu je sve sačuvano. A ipak, u sjećanju svake osobe na njezin način.« Jer sjećanje je nevidljivost. Ispražnjena tvornica kao nesvjesno preselila se u sjećanje kao nevidljivu komemoraciju. Nema mogućnosti za maksimu našega doba »puno za prazno«, uvijek ide samo »prazno za prazno«, ništavilo za ništavilo. »Cijeli vas život uče da je sve to što vam se događa privid, da se radi o predigri za realni svijet koji će tek uslijediti. Da ste dio nekog nevjerovatnog virtualnog svijeta u kojemu ste već rođeni programirani sa strahom da će ga jednog dana netko ugaziti. Ne samo to, nego da ćete ga ugaziti baš vi i da ste zato već sad krivi... Patetično, ali život je jedino što posjedujete. Ili on vas.« Smrću život, zapravo taj privid, nestaje, prelazi u nevidljivost i zaborav. Oteti ga može samo pisana riječ kao vidljivo svjedočanstvo nestalog privida realnosti. Riječ ostavlja tragove za sobom. Tragovi Ljiljane Filipović tragovi su preispitivanja naše savjesti u odnosu na nestale ljude, na nestale tvornice, na nestalu humanost, na nestale biljne i životinjske vrste, na nestale ljubavi, na izdaje. Za našu nestalu i izdanu nevinost, za mogućnost da nastavimo živjeti unatoč nestancima drugih, unatoč našem sudjelovanju u njihovim nestancima, makar i samo (da li samo?) prešutnom.

A onda u *Sokolu u šusteraju* naslov jednog poglavlja glasi: Ne postoji ni jedno svojstvo korisnije za čovjeka od nevidljivosti. A rečenica u tom poglavlju zapravo glasi: Ne postoji ni jedno svojstvo korisnije za životinje od nevidljivosti. Životinje u prirodi u lancu borbe za opstanak često pribjegavaju prividnoj nevidljivosti, ne samo skrivajući se nego se i stapajući s krajolikom do nemogućnosti razlučivosti, ili odvojivosti od okoliša. Pričinjaju se nevidljive. Koliko svjesno to čine, koliko je to njihovo nesvjesno na djelu, ne znamo, ali autorica to prenosi na čovjeka: nevidljivost, stopljenost s okolinom do neprepoznatljivosti kao posebnoga entiteta, osigurava mu mirno postojanje. Kad je nevidljiv drugima, nevidljiv je i sebi, izgubi se u sebi. Ali kod životinja to je nevidljivost

spasa, obrane od snažnijih, jaćih. Je li tako i kod čovjeka? Može li se čovjek potpuno skriti, dospjeti do nevidljivosti, od moći i zla. Ne čini li ga katkad nevidljivost, kad nije ugrožen on, sudionikom u progonu onih koji ne uspijevaju biti nevidljivi. Jer njegova nevidljivost istodobno je oblik pritajivanja, ne miješanja, ne upletanja u tuđu sudbinu, bijeg od dioništva u krivici. A to je tema koja, usudila bih se reći, opsjeda rukopis Ljiljane Filipović: sukrivica, nemoćnost potpune nevinosti, nedužnosti. Krivnja onih koji šute i okreću glavu kad se nekom broje zrnca, ruši ugled, kad se nekoga ponižava, kad netko laže, počinja zlo. »I kao što mnogi sustavi nisu uviđali značenje svoga postojanja nego ga mi tek danas iščitavamo, tako i sada znamo da nam je s Freudovim promišljanjem ponuđena još jedna mogućnost samospoznaje. Neugodna odgovornost.« (*Nesujesno u filozofiji*) Ili: »Kako ljudima objasniti da jedino dobro koje od njih hoćeš jest: ništa.« (*Sokol u šusteraju*)

Ulaznica za Klub krivaca uvijek je dostupna: »Članom se kluba krivaca postaje rođenjem. Članarinu se ne zahtijeva. Člansku iskaznicu nitko ne traži. Svi su učlanjeni. Tamo gdje se nalazite, i klupske su prostorije. Članstvo je doživotno.« (*Klub krivaca*) To je poanta cjelokupnoga pisanja i bavljenja riječima Ljiljane Filipović — shvatiti da smo svi krivi, i da u tom vidljivo-nevidljivom Klubu krivaca nismo privid, nego akteri, još izraženije onda kad se (naizgled) ne vidimo, kad šutimo, kad okrećemo glavu od vidljivih ljudskih činova zla.

Drugi citat: »Četverogodišnja sirijska djevojčica podiže ruke u strahu pred fotografskim aparatom. Prosinac 2014. Već zna što znači moliti za milost. Predati se. Ne razumije se u tehniku. Njoj je sve oružje. Za fotografe je to normalno. Ući u izbjeglički logor. Ne tražiti dopuštenje za fotografiranje. Kamera je njihova moć. Nije prvo prišao djevojčici i upitao je smije li je fotografirati. U izbjegličkom logoru ste potrošna roba. Čudom preživjeli. Imate još nekih potreba? Nitko vas ne pita smije li vas ubiti?« Fotografija kao medij bilježenja vidljivosti ne može izbjeći moći koju izivljava na subjektima (namjerno izabrana riječ, jer označuje i podređene, podčinjene) svojeg fotografskog čina, posla. Fotograf je naizgled neutralan sudionik u društvenim procesima i situacijama. Barthesovski, između Operatora (fotografa) i Spectatora (nas koji gledamo fotografiju) jest meta, Spectrum, osoba ili stvar koju gledamo. Ljiljana Filipović mu oduzima tu neutralnost i nevinost i Spectrum, djevojčicu, bilježi kao čistu metu, ili još gore, kao spektakl (jer, kaže Barthes, te su dvije riječi korijenski povezane). Fotograf, koji gleda i snima, akter je još jednog čina poniženja ljudskog dostojanstva, u ovom slučaju još gore, zastrašivanja jednog malog djeteta koje doista nitko ništa nije pitao — smije li je fotografirati, zašto je morala pobjeći, zašto se pati po logorima, zašto s četiri godini već zna što znači bojati se za život i moliti za milost. Kamera to bilježi za sva vremena. Ta vidljivost koju opredmećuje kamera jest opomena svima, sada i za budućnost, ali to bilježenje vidljivoga straha malog nedužnog djeteta od nas nevidljivih čini krivce, što mi krijemo svojom nevidljivom većinom koja u jednom trenutku čita, gleda, suosjeća, i zatim, izlazi na ulicu, pije kavu i razgovara o bilo čemu o čemu već

razgovaramo s prijateljima, poznanicima, obitelji itd. Da, u tom smo Klubu krivaca svi mi, i mi ovdje prisutni, i ovaj čas, ali i jučer i sutra. I jad jedne male djevojčice koji fotografijom opomene istodobno biva posve ispražnjen od stvarnog značenja i sveden na puki dokument vremena. Kao i sve one fotografije tijela–kostura iz koncentracijskih logora. I njih je zabilježila neka kamera, neko oko. Neutralno? Nevino? Ili sudioničko? Dokument vremena bez kojega danas možda ne bismo znali koliko je strašna povijest zla koje počinuti može ljudski, naš rod, ali dokument hladnog sudioništva u vidljivom uprizorenju tih užasa. Je li fotograf samo vidio i zabilježio, pritisnuo okidač kamere, ili mu je prst zadrhtao, steglo ga u srcu, pomislio na bijeg? Kako to znati? Ili zapravo sve znamo jer i danas na isti način ponavljamo nešto što zovemo dokumentiranje našeg doba. Je li fotograf djevojčici rekao, oprost, ne boj se, neću ti ništa, to je samo kamera? Ili je nastavio »samo« bilježiti, »samo« raditi svoj posao. Može li se u životu »samo« raditi, kad je svaki naš rad, svako naše postojanje, uvjetovano neizmjernim društvenim silnicama koje su uvijek dio nekih većih ideoloških aparata? Može li se fotografirati zaplašenu djevojčicu izbjeglicu bez svijesti o vlastitoj ideološkoj pozadini? Nije li i pomisao da to činite lišeni svake ideologije zapravo jasna ideološka strategija lažne nedužnosti?

179

»Zašto se i život ne bi trudio za mene, i onda se sjetio djeda, pa oca i strica. Sve sami postolari, dobri postolari, koji su smatrali dužnošću da se brinu o tuđim tabanima i uvijek im se činilo kao da su spasili nečiji život kad bi spasili neku cipelu.« (Sokol u šusteraju) Tako i Ljiljana Filipović, svojim »šusterajem riječi«, pri čemu želim ukazati na majstorstvo zanata, ima potrebu spasiti svojim uvidima, konstatacijama nas (i sebe) od naše krivice ili nam ponuditi priliku da osvijestivši vlastitu krivicu postanemo vidljivi i djelujemo.

Pisanu riječ Ljiljana Filipović godinama je u svojem radnom vijeku pretvarala u govornu riječ koja putuje nekim eterom glasovima, tehničkim i uredničkim umijećem nekih nevidljivih ljudi skrivenih iza radijske kutije (da, znam da je to nadiden oblik aparata, ali metafora je i dalje prisutna). Ljiljana Filipović nas je istodobno učila slušati te nevidljive glasove čak i kad je riječ o iznimno zahtjevnim tekstovima, dijelila je svoj svijet s velikim brojem nevidljivih slušalaca motivirajući ih da se zagledaju u svoje nesvjesno i prestanu skrivati iza svoje nevidljivosti, jer je zapravo posve dovoljno to da je vidljivost privid. Ljiljana Filipović ostavila je vidljive podsjetnike, vidljiva upozorenja na naše potisnute, naizgled nevidljive izdaje sebe i drugih, ljudskoga roda. Prekapala je po našem nesvjesnom svjesno tragajući za našim licemjernim ispričama kada smo pokazali strah. Taj strah za koji uvijek nalazimo opravdanje — katkad razumljivo, katkad cinično. Riječ je vidljiva u svojem pisanom, otisnutom obliku, ali i čujna, i zamisliva, i nevidljiva. Riječ je i jasna, i prenesenoga značenja, ona veseli i boli, pohvaljuje i vrijeđa, ona stvara i ruši. I sve je to zajedno sa svim riječima koje je u životu iščitala i napisala i Ljiljana Filipović. Ona vidljiva i ona nevidljiva.

Vilim Matula

Samo tekst

180 Likovi pred sebe i pred svoje bližnje postavljaju krajnje nedosegljive ciljeve, etičke i intelektualne. To dakako rezultira radikalnim rješenjima. Autorica često poantira humorom, kao u slučaju redovitog djedova treskanja vratima. Ironija različitog intenziteta pretače se u fine nijanse cinizma i sarkazma.

Likovi su osebujni karakteri koji ponekad ulaze u područje karikature. Predani su, posvećeni, potpuno obuzeti.

Nepodnošljivo samorefleksivni.
Trpe nezamislive muke savjesti.
Vječan osjećaj krivnje i beskrajne samoće.

Nerazmrsivi odnosi izvor su trajnog nemira u svima.

Prisilne radnje

Deluzije

Psihoze

Naslage dubokog nezadovoljstva, ogorčenosti, ljutnje i bijesa.

»Ja sam savjetnik šefa mafije.«

»Bio sam u Che Guevarinoj jedinici«

O nemogućnosti zadržavanja i održavanja prvih prijateljstava iz mladosti, i o nemogućnosti stjecanja tako intenzivnog prijateljstva kasnije u životu.

Okvir u kojemu Filipović razvija vrlo zamršene, iznurujuće odnose, pune samorazorne introspekcije, otvorene ili prikrivene zlobe koja se pretvara u nježnosti.

Mamini sinovi. Nije nebitno što su likovi odrasli bez očeva. Bez premlaćivanja koja su se smatrala odgojem.

Za *Preljubnika* nismo sigurni, je li počinio preljub ili je žrtva preljuba. Kao slikar okrivljen je za plagiranje, falsificiranje. Selica ga optužuje i za krađu njegova iskustva. Za krađu dijelova života. Na van ga strpljivo tolerira. U sebi, jednako kao i David, duboko ga prezire. David, koji sada živi u Selici, i Selica pokazuju krajnje granice tolerancije. Tolerancija je uglavnom gnjavaža. Nepostojanje tolerancije samo je zlo. Ljubav i uzvraćena ljubav? Da, i to postoji. Ne samo u romantičnim romanima.

181

Djed Selice prošao Kozaru s dvadeset i dvije godine.

Izbrušeni dijalozi rezultat su iskustva koje je Filipović stjecala u desetak radiodrama i proznih knjiga nastalih prije *Preljubnika*. I široke načitanosti kojom je impregnirana svaka stranica knjige.

Razgranato, složeno tkivo opsesivnih misli.

Preljubnika sam počeo čitati neposredno pred prvi *lock down* a završio nakon prvog potresa. Likovi u romanu pripadaju generaciji odgojenoj na *Plavom vjesniku*. Ezoterija, hermetizam, egzotične zemlje i gradovi, tajne službe i organizacije. Den Deri. Pilot budućnosti. Prvi strip kod nas tiskan u boji. To je okružje odrastanja Filipovićkinih likova. Uključuje sve privlačno, uzbudljivo, sve što raspaljivu maštu mladog čovjeka dovodi u stanje bijelog usijanja.

Ljiljana Filipović piše po oprobanom spisateljskom postupku. Koristio ga je i Čehov.

Olovčica i blokić.

Bilježenje misli, ideja, kraćih dijaloga ili ono što život neprekidno nanosi.

Murtić je u ranu zoru radio skice u pejzažu, na grundiranim platnima. Tome bi pridodao polaroid fotografiju istog pejzaža. U duge zimske noći slike je dovršavao na temelju krokija i polaroida od ljeta...

Zamišljam Ljiljanu kako na sličan način doraduje bilješke. Pritom ne ovisi o svjetlu kao slikar, njezin rad proteže se na čitavu godinu.

Glavno lice je Selica. Smrt bliskog prijatelja Davida odvaja Selicu od drugog nerazdvojnog prijatelja Iskre. Na koncu ga napušta fantastična djevojka Titi koja odlazi u Afriku u humanitarnu misiju.

Osnovni pojam i glavna tema romana je izdaja. Izdaja načela, izdaja prijatelja. Zajedničke borbe. Preljub je najveća izdaja. Ne govorite to domoljubima. O odanostima, krivnjama, iznevjerenim idealima razgovaraju najbolji prijatelji, Selica, Iskra i David. Kratka poglavlja.

Radnja razasuta svijetom. Mjesta velikih, dugotrajnih sukoba. Vijetnam, Bliski istok...

Montaža romana, likovi i radnja stripovski su.

182 Na seminaru u Londonu 1993. godine, s kolegicom i kolegom glumcima iz Rumunjske koji su se prvi put našli izvan zemlje, ušao sam u papirnicu. Krišom sam promatrao izvanredne umjetnike hipnotizirane raskošnom ponudom papirnate galanterije. Kao omađijani, razgledavali su papire i mape različite kvalitete i teksture, isprobavali olovke, flomastere i fine rolere. Seličinu papirnicu tako zamišljam. Papirnica kao pokriće agenta super tajne organizacije.

Mirišljivo kao ljekovite trave, oštro kao britva

Josip Mlakić: *Druga Noina arka*,
Fraktura, Zagreb, 2022.

Alžirski prozaist Kamel Daoud u svom romanu *Mersault, protuistraga* ingeniozno refokusira radnju Camusova djela u suprotnom smjeru, gdje njegovu Arapinu daje vlastiti glas i individualni identitet koji mu je original zanjekao u duhu kulturološke kolonizacije koja je takve ljude stavljala u amalgamnu masu bez previše distinkcije, reducirajući je na narativno sredstvo umjesto naratora. Radi se o jednoj drukčijoj, osvježavajućoj perspektivi jer po prvi put čitamo priču s druge strane, iz drugog ugla. To se može tumačiti kao borba za historijsko pravo glasa, ili kao inventivnost u narativu, no u svakom slučaju donosi nešto autentično i novo. Slično je sa bosanskohercegovačkim autorom Josipom Mlakićem, koji se rado vraća izvorima vlastitih inspiracija. Izvrstan primjer su njegove reinterpretacije općih mjesta i likova iz Biblije, kao što je

to već jednom učinio u romanu *Evandjelje po Barabi*. Kao i Daoud, on posvećuje više pažnje novozavjetnom liku Barabe nego drugi. U novoj knjizi opet se poigrava sa jednom poznatom pričom, ovaj put starozavjetnom. Riječ je o Noinoj Arci, koja je barem načelno poznata svima u svojim osnovnim crtama. Nakon što se bog odluči kazniti svijet zbog grijeha u kojem je ogrezao, Noa gradi veliku arku na kojoj će spasiti životinje od sigurne smrti kako bi se svijet obnovio nakon što se sve to završi. Biblija ne spominje biljke pa nije do kraja jasno što je bilo s njima, no one kod Mlakića imaju mjesto koje im pripada. Njegovi glavni likovi, Noa i pastir Ibrahim, žive u postapokaliptičnom svijetu, izolirani u divljini planine i misiji spašavanja posljednjih ostataka života. Suživot dvaju muškaraca obilježen je empatijom i brižnošću za koju su sposobni jedino oni koji su doista upućeni jedni na druge. Zajedno istražuju ostatke onoga što su poznavali, ptice, životinje, biljke, sve oko njih suočava ih sa vlastitom krhkošću i prolaznosti vremena koje se ne može zaustaviti niti vratiti. Mlakićeva priča doista je univerzalna jer smo u vremenu epidemije bili primorani da se priviknemo na život u izvanrednim okolnostima. A to ova knjiga doista i jeste:

borba za kontinuitet i smisao u situaciji kojoj se ne nazire sretan kraj:

Prošla je godina dana od kataklizme, najstrašnije i istodobno najčudnije godine u njihovim životima, bez obzira što je u Noinu i Ibrahimovu djeliću svijeta sve izgled bilo kao nekoć. Jedino se još uvijek nisu vidjele zvijezde na dalekom noćnom nebu koje se, poput nepročitanе knjige, svaku večer iznova otvaralo nad njima.

U toj dinamici međusobnih odnosa, mentalnih i moralnih dimenzija, može se pronaći trag etike i stetike Kim-Ki-Dukova filma *Proljeće, ljeto, jesen, zima i opet proljeće* iz 2003. Monah i njegov učenik žive u drvenom hramu koji pluta na površini jezera, gdje gotovo po automatizmu obavljaju svoje svakodnevne rituale, a vrijeme neprimjetno prolazi. Životne neumitnosti prihvaćaju kao nešto neizbježno, bez imalo emotivne melodramatike. Junaci ove knjige dijele sličan način razmišljanja i ponašanja. Čitatelj ne osjeća toliko suosjećanje koliko divljenje njihovoj hrabrosti koja graniči sa distancom, suočeni sa nečim što ne razumiju ili ne mogu pobijediti. No nisu plošni simboli, nego punokrvni, sa vlastitim povijestima i traumama koje rijetko djeluju plitko, jer u svijetu u kojem žive za to više nema vremena. Ne manifestira se nikakva viša sila koja naređuje evakuaciju, nego grmljavina koja ne izaziva strah nego nešto slično ushićenju, u svojoj monumentalnosti. Svodi čitatelja na njegovu pravu mjeru u širem kontekstu ekosistema u kojem živi, pa iskustvo čitanja *Druge Noine Arke* podsjeća na strmu planinsku stazu s čijeg se vrha vidi pejzaž čiju je veličinu teško i zamisliti, a kamoli prehodati. U izravnom je kontrastu sa mikrosvijetom biljaka koji Noa dobro poznaje. O tome izmeđuostaloga ovisi i njegovo preživljavanje u tom bezizlaznom svijetu čiji spas visi o milosti prirodnih sila koje je gotovo nemoguće kontrolirati. Moglo bi se reći da bi naziv »postapokaliptični herbarij« mogao biti prikladan podnaslov roma-

na. Gotovo da među stranicama možemo osjetiti miris starinski presovanog cvijeća. Mlakićev jezik je hemingvejski reduciran na najnužnije, ne odvlači pozornost od biti viškom informacija svake vrste, u njegovu se tretmanu tog temeljnog alata književnosti osjeti i karakter tehnološkog vokabulara. Autor je strojarski inženjer, a to podsvjesno pomaže u izvlačenju maksimuma iz njegove proze, koja je konkretna, jednostavna i izravna. Noa nam poručuje da postoji samo ono čemu je čovjek dao ime i dok god ga pamtimo, ne može nestati. Na takav način razmišljamo i o dragim ljudima koje smo izgubili: nestala su njihova tijela, ali ne i uspomene na njih. Dvojica protagonista razgovaraju i o svakodnevici koju su izgubili, ritualima koje uzimamo zdravo za gotovo. Mlakić pokazuje upravo takav svijet, ali na njegovu zalasku:

»Volio sam rano ujutro ustati, prije svitanja, napraviti kavu, pa promatrati kako sviće«, reče Ibrahim. »To mi jako nedostaje. Tada se čovjeku na trenutak učini a još ima neke nade. Da ću se u jednom trenutku probuditi iz noćne more i da život još uvijek obećava silna čuda, iako znam da se ništa takvo neće dogoditi.«

Kava je simbol dokolice i užitka, a u nedostatku prave, pripremaju kavu od ječma, sve kako bi zadržali tu iluziju, jer se u Mlakićevoj priči mnogo toga svodi upravo na simulakrum za koji se borimo jer barem prividno usporava neumitno curenje u entropiju, gdje uobičajeno vrijeme gubi svaki smisao pa i oni moraju pronaći novi način računanja vremena. Dovedeni su u situaciju gdje je uništeno gotovo sve na što nas je navikla tehnološka civilizacija sa svojim komforom, sada iznova izmišljaju sve što nisu morali, jer je to davno prije učinio netko drugi. Poput biblijskog originala i ova je Arka prepuna konja, ovaca, pasa, ptica i drugih životinja koje jedna po jedna nestaju. Jedino što Noa može učiniti jeste arhivirati ostatke, a kataklizmi pristupa gotovo

birokratski, jer je prioritet konzervirati ostatke, umjesto plakati nad njima. Slaže ih u Arku kao eksponate u toj bizarnoj kombinaciji kosturnice i arheološkog muzeja. Čak i grabežljivcima poput vukova on pristupa pomirljivo i prijateljski, jer dijele zajedničku sudbinu. A ona zahtijeva izvanrednu hrabrost, što svoj vrhunac doseže u trenutku kada već slab, boležljivi Ibrahim od njega traži da mu pomogne skratiti muke koje više ne može podnijeti. Ova smrt nema patetiku eutanazije ili mučeništva, već odgovornost koja tuđe strahove i patnje stavlja ispred vlastitih. Kod nekog drugog možda bismo očekivali nedoumice pune žalosti i oklijevanja, no Noa nije takav čovjek. Zadatku pristupa vojnički disciplinirano i odlučno, znajući da je to upravo ono što njegov prijatelj želi. Postavlja nam pitanje: jesmo li sposobni oduprijeti se svojim instinktima kako bi smo osobi do koje nam je stalo omogućili nešto što je u srazu sa svime u što sami vjerujemo? Spremnost na kompromis koji nam uzima ono što životu daje smisao upravo kada je najpotrebnije. Brojna se pitanja kriju među stranicama *Arke*, a i poneka ohrabrujuća misao: ako već ne možemo učiniti ništa, onda da barem pokušamo izvući maksimum iz vremena koje preostaje. Jer ga je uvijek premalo, ma koliko se zavarali da smo sretni i da je sasvim dovoljno. A on? Umjesto da se bori protiv prirode, pokušava pronaći način za suživot koji ga ne ugrožava, a grobnica koja se puni ostacima prošlosti s vremenom postaje i njegova vlastita tamnica jer i najžilaviji život mora popustiti pod pritiskom tolikih smrti. Ostaje mu kontrola nad gorespomenutim jezikom, koji polako počinje kopniti nakon što izgubi posljednjeg sugovornika. Budući da sve ono za čim više nema potrebe prije ili kasnije nestane jer riječi istovremeno postaju nepotrebne.

Druga Noina arka je zloslutno upozorenje, mirišljivo kao ljekovite trave i oštro kao britva. Ne pokušava čitatelja zavarati ni zabaviti, već pokazati kamo

ćemo stići ako nastavimo put kojim smo krenuli. Mlakić nije nikakav aktivist niti je ovo manifest kojima nas današnji mediji bombardiraju sa svih strana. Riječ je o nečem dubljem i drukčijem: magijskoj prozi koja kombinira mistiku svetih knjiga sa mitologijom junaka koji nisu prah nego kamen. To su gigantomahije bez pobjednika, jer je snaga njihova neprijatelja u entropijskoj eroziji svega što razlikuje čovjeka od životinje; život od preživljavanja. Čekajući vlastiti kraj, Noa se pita što će biti sa ovcama kad budu prepuštene same sebi. Odgovor na to čitatelju ne bi bilo teško naći. Mekećući gluposti, svi smo već podijeljeni u torove. Zagušeni svakodnevnim banalnostima koje nas odvlače od esencijalnog klizimo u propast kojoj ćemo se suprotstaviti tek kad za to već bude kasno. A taj trenutak još nije došao, što ne znači da nije iza ugla. Kao glavni junak, skloniti ćemo se negdje daleko od svijeta kojem se ne piše dobro. No tu smo u prednosti barem mi koji su u ratnim skloništima naučili improvizirati stabilnost i sigurnost. Knjige poput ove su svjedočanstvo ljudske otpornosti i upornosti. Sposobnosti za cijedenje posljednje kapljice snage kada smo uvjereni da je izvor presušio. I to me, kao čitatelja, čini iznimno sretnim.

MIRKO BOŽIĆ

Mentalno mapiranje svijeta iz perspektive čovjeka s pozornice

Nick Cave: *The Sick Bag Song* —
*Pjesme zapisane na vrećicama za
mučninu*. Bodoni, Zagreb, 2022.
(preveo s engleskoga Vojo Šindolić)

Nick Cave predstavlja onu posebnu vrstu rock legendi čija se tajna sastoji u činjenici da je njihov imidž mnogo zanimljiviji od njih samih. Utjelovljuje sve moguće stereotipe darkera čija je glazba vrelo bizarnih inspiracija i prizora, a svaka pjesma zasebno priča o ljudima, njihovim čežnjama i osobitostima. Lijepo je slušati njegovu mračnu parabolu »Henry Lee« u duetu sa PJ Harvey jer za razliku od glavnog lika nećete na kraju balade izvući deblji kraj. Duet sa Kylie Minogue »Where The Wild Roses Grow« obojen je sličnim tonovima, ali umotanim u senzualni glas australske pjevačice kao ručna bomba u saten. Sklonost ovakvoj glazbi je podsvjesni *statement* dobrog ukusa koji je okrenut autentičnom i umjetničkom, umjesto brzopoteznom i pitkom, što je smrtni grijeh mnogih popularnih pjevača. Iako se zapravo radi o najobičnijem hipsteraju koji tek u rijetkom slučajevima ima dugoročni efekt ali i vodi u drugi ekstrem, kafanske rokere koji znaju razliku između kvalitete i smeća, ali žive od svirki u zadimljenim lokalima koje su njihovi vršnjaci već odavno prerasli. Poetsko–prozna zbirka (iako bi *zbrka* bio prikladniji naziv) *The Sick Bag Song*, u prijevodu Voje Šindolića još je jedno u nizu Bodonijevih luksuzno ukoričenih izdanja koja su vizualno i selekcijski na visokom nivou, u ediciji naslova koji se djelomično oslanjaju na glazbu i popularnu kulturu, kao što je Burroughsova *Mačka iznutra*. Šindolić je prevoditelj iznimno bogatog iskustva,

sa posebnim naglaskom na američke beatnike, od kojih je neke osobno poznao. Stoga nimalo ne čudi što je upravo on preveo i Caveovu knjigu mada »ukočenost« njegova prijevoda ima mnogo više veze sa temperamentom našeg jezika u odnosu na izvornik. Možda bi se mogla povući paralela sa Burtonovom *Alisom u zemlji čudesas*, ekranizacijom Carrollove knjige koja se pretvorila u nezgrapno prepakiranje originala koji su tek maštovita kostimografija i Helena Bonham Carter spasili od potpune katastrofe. Naime, nešto čija se literarna čar krije u maštovitom apsurdu koji se odbija povinovati bilo kakvim trezvenim pravilima prestaje funkcionirati kad ga se pokuša ugurati u formu koja ima zakonitosti nužne kako se ne bi previše rasplinula i izgubila u mnoštvu mogućnosti. A upravo u tom grmu leži Carrollov bijeli zec.

Knjiga je koncipirana kao niz jedva čitkih škrabotina na papirnatim fišecima, a prevoditelj ih pretače u tekst kao okvir za reminiscencije koje su zapravo poezija u prozi, u formi dnevnika turneje Cavea i njegova benda The Bad Seeds. Ova knjiga je svojevrsni umjetnički objekt prepun gorespomenutih fišeka iscertanih njegovim observacijama koji bi bolje funkcionirao kao ukoričene fotografije velikog formata s predgovorom. Centralna tema su koncerti koji ga vode s kraja na kraj Amerike, u autobusu gdje se Cave osjeća kao Alisa zatočena u čajniku. Autor ovaj putopis pretvara u mentalno mapiranje svijeta oko sebe, iz perspektive čovjeka koji ga gleda sa pozornice. To ga istodobno iztumača pretvara u objekt idolopoklonstva i inspiracije. Cave piše o trenucima kada se slegne zvjezdana prašina i side među obične ljude kojima silom prilika ne pripada: njegov svijet je daleko od njihovoga, jer im daje iluziju nečeg veličanstvenog, jednako nedostižnu i njemu samome kada skine masku rock zvijezde u vlastitoj intimi, u kojoj je ranjiv, otvoren i pomalo patetičan. Ali to je upravo ono što rijetko shvaćamo jer svoje idole promatramo u

svjetlu koje zamračuje nijanse njihove ne-savršenosti. Ili ih prikazuje kao nešto što ih povezuje sa iskustvima običnih ljudi. A to je češće labavo koreografiran marketing nego nešto iskreno i opipljivo. Mnogo je lakše vjerovati da su zvijezde ljudi sa svojevrsnim nadprirodnim moćima koji svojom karizmom privlače pozornost drugih. Cave možda nije takva vrsta pozera, ali *The Sick Bag Song* je svjedočanstvo o takvim ljudima čiji su privilegirani životi njihov najveći teret, čija dekadencija polako skreće u kompliciranu disharmoniju tijela, duha, a bome i jetre. Postoje neki momenti refleksije u kojima je prijevod uspio zadržati ljepotu izvornika:

I dok vrijeme bude prolazilo, a on stario, shvatit će, prelazeći granicu i vozeći se u Seattle, da te pjesme ne samo što su svete i svevremene nego da u sebi kriju nešto bitno i tajnovito — astečki Indijanci zovu ih strvinarske pjesme — jer jedino govore o mraku, nevidljivom, okultnom i zagonetnom. Shvatit će, da je u njegovu slučaju, svrha tih pjesama bila da zaklone sunce i naprave prostranu sjenu po tlu štiteći ga od štetnog blještavila svijeta.

Iz ovoga se mogu iščitati i neke autobiografske misli: njegov stav prema glazbi, njezina uloga u njegovom životu, glazba kao misija, poziv i umjetnost istovremeno. I on kao neka vrsta posrednika te velike ideje čija je privilegija da ju razumije dovoljno da bi je stvarao. Nešto što obilježava cijeli njegov život, dajući mu smjer i smisao. Caveove pjesme i same naoko »strvinarske«, bez sretnih krajeva, uživajući u emotivnom mazohizmu. Sa »vrećica« u knjizi jasno se iščitava da je njihova raštrkana, kaotična struktura najprikladnija uz glazbu, a najdistinktivnija karakteristika vizualizacija. Donekle bi se to moglo dovesti na sličnu ravan kao i Apollinaireove *Kaligrame*, vizualnu poeziju koja riječ koristi kao likovnu tehniku, nešto što zahvaća mnogo dalje, sve do starog Egipta i hijeroglifa. Apollinaireove pjesme su u obliku portreta, arhitekture, konja. U slučaju ove knjige apstrakcija

ne ide u takav ekstrem, ali su ispresijecane, valovite i višeslojne. Caveove misli su isprekidane, gotovo pa bipolarne a u rijetkim koherentnim trenucima, kada govori o konkretnom umjesto onome što mu prethodi mentalno, i sam jezik preuzima drukčiji oblik. Tada različite tekstove amalgamno skuplja u jednu cjelinu i teško se u tome snaći jer redovno zahtijeva više od jednog čitanja.

Naravno, vizualnost nije dovoljna, ali prevoditelj ipak iz nje uspijeva izvući cjelinu sa koliko-toliko čvrstim narativom, u čemu mu balansiranje proznog, poetskog i eksperimentalnog u knjizi nimalo ne olakšava zadatak. Knjiga je prepuna kulturoloških referenci, od Elvisa Presleya koji se pojavljuje u komičnoj sifizovskoj alegoriji, preko Marilyn Monroe sve do Kanye Westa. Cave pokazuje svu širinu vlastite percepcije, ne postoji *underground* jer je ovdje sve na jednakopravnom nivou. Na koncu iz takvog miljea i izrastaju njegove pjesme, a on neprestano spominje različite muze, koje neprestano nadolijevaju ulje na vatru inspiracije, iako je razvidno da mu ne trebaju, pogotovo u jeziku obojenom pozitivnom energijom koju crpi iz svoje publike. Možda bi knjiga bila još originalnija da je pisao na korištenim vrećicama za povraćanje, ali čak i vizualno-jezička eksperimentalnost zna granice dobrog ukusa. Niti je nužno sam sebi svrhom jer, koliko god pretenciozan, više je simptomatičan nego simpatičan: zabašurenost u koncept ne doprinosi kvaliteti, već tek postavlja još jednu prepreku između autora i čitatelja, kao da prevoditelj posao sam po sebi nije dovoljno zahtjevan.

Ovo nije proustovsko izgubljeno vrijeme, iako se na trenutke čini da jeste, više iz autorove potrebe da se prikaže dekadentom čija mračna strana nikad nije skrivena od očiju drugih. Nema masku, ne skriva se iza zastora, egzhibicionizam je gotovo vulgarnih dimenzija. Njegova je turneja kao parodija Homerove Odiseje u režiji Wesa Andersona. Takva gotovo

dirljiva potreba za autentičnim pretvara *Sick Bag Song* u literarnu vrećicu za povraćanje, jer se i najdobronamjernijem čitatelju prije ili kasnije smuča od takva prenemaganja. Upravo tada, srećom, stignu neki biseri s kojima se lako poistovjećuju svi koji pišu: njegovih devet smetnji u procesu stvaranja, od dekoncentracije internetom preko seksa pa sve do bojanja kose. Takvi biseri stvarnosti su ono u čemu leže vrijednosti Caveove knjige: pisane u brzom, repetitivnom ritmu jezika imaju gotovo muzikalne kvalitete:

Devet najmanje važnih smetnji u Stvaralaštvu jesu —

Odgadanje zbog vampirizma.

Odgadanje zbog lobotomije.

Odgadanje zbog amputacije ruke.

Odgadanje zbog kanibalizma.

Odgadanje zbog bankrota i recesije.

Odgadanje zbog ekološke katastrofe.

Odgadanje zbog terorističkog napada.

Odgadanje zbog apokalipse.

Odgadanje zbog odrubljenja glave.

Zato ne čekajte apokalipsu da pročitate Caveovu knjigu. I za svaki slučaj, zlu ne trebalo, pripremite vrećicu za povraćanje.

MIRKO BOŽIĆ

Zagrebačka kućna služinčad/ roblje ili prekarijat s hijerarhijom rada

Katarina Horvat: *Kućna služinčad u Zagrebu: 1880. — 1914.*, Zagreb, Srednja Europa, 2021.

Pa zar nije tebi, tepče, dobro bilo u društinskoj sobi? A odgoj slugu? Kojih slugu? Ta, čovječe, ti si sa mnom bio ovdje u mojoj sobi! Zar sam ja sluga? Je li te takve drzovitosti naučilo u školama? Nijesam li ja gospodin kumordinar Žorž? Nijesam li ja sve tebi dao, sve ti dopustio i priuštio kao i samomu sebi, nesretniče? Ja, sluga! Ja, sluga?

Kumordinar Žorž (Ante Kovačić,
U registraturi)

Riječ je o objavljenom doktorskom disertaciji *Kućna služinčad u Zagrebu 1880. — 1914.* povjesničarke iz Državnoga arhiva Zagreb Katarine Horvat koja je u nekim medijima najavljena sljedećim nadnaslovom »Svaka četvrta kuća u glavnom gradu krajem 19. stoljeća imala je sluškinju«, dok bi u samom tekstu, prikazu bilo istaknuto kako je bilo, istina rjeđe, i muških slugu, pridodajem *tip sluge* kumordinara Žorža iz Kovačićeve *Registrature*, a kojega je televizijski oživotvorio Uglješa Kojadinović (scenarij i režija: Joakim Marušić). Autoričina sustavna istraživanja pokazuju da je oko 1930-ih u Kraljevini Jugoslaviji bilo najviše kućnih pomoćnica koje su radile, služile, »rintale« po zagrebačkim kućama, vilama (uz njihov se rad više povezuje oznaka služenja). Riječ je većinom o seoskim djevojkama koje tražeći posao u Zagrebu u to doba, ne nalaze zaposlenje u industriji i trgovini već služe po građanskim kućama. Povratkom na selo ili povremenim dolascima, uglavnom za praznike, blagdane, one su bitno utjecale

na mijenjanje običaja u njihovim sredinama, selima. Rad u kućanstvu slabo je istraživao, kao uostalom i danas, nikada nije postao dio glasne i vidljive priče historije rada, kako autorica ističe, jer kućna služinčad nisu ulazila u zanimanje razmatranja politike rada, na pravo na vlastitu priču. Paralelno s kućnom služinčadi autorica razmatra i brojniju poljodjelsku poslugu koja radi na njivama i sa stokom. Npr. u drami *Vučjak* (1923.) Krležina dokumentira seoske sluge kada Hadrović navodi kako su zelenokaderaši prije nedjelju dana zaklali »mlinara i ženu mu i slugu!«. Za navedeno razdoblje za proučavanje kućne posluge među najvažnijim izvorima čine popisi stanovništva, posebno oni iz razdoblja između 1880. i 1910. godine. Prema tim popisima autorica navodi da je Zagreb, najveći i najrazvijeniji grad u Hrvatskoj i Slavoniji, imao udio kućne posluge od 8,67 % (1880.) do 5,84 % (1910.) čime se približavao udjelima kućne posluge u broju stanovnika u razvijenijim europskim gradovima, iako je, naravno, navedeno teško precizirati zbog drugačijih pravila u popisima stanovništva raznih zemalja. Pritom autorica ističe kako treba imati u vidu da dvorkinje (osoba koja dolazi u podvorbu, koja dolazi u kuću prema dogovoru i brine se za čistoću i red) nisu ulazile u popis stanovnika kao kućna poslugica. U međuratnom razdoblju nastaju i udruge kućnih pomoćnica koje su radile na poboljšanju svog položaja i surađivale s drugim radnicima. Radno vrijeme nije bilo propisano, a slobodan izlaz imale su uglavnom praznikom i nedjeljom poslije podne.

Pritom većina žena koje u 19. stoljeću samostalno zarađuju zaposlene su kako poslugica. Pozicija milostiva pokazivala je strategiju moći kojom su stalno mijenjale djevojke, optužujući ih za krađu, i na taj ih način tjerale iz službe bez plaće, kako bi se mogle pohvaliti prijateljicama da imaju »djevojku«, navodi u svome iznimnom i potresnom istraživanju Katarina Horvat. U tome su se razdoblju za taj rad koristili

termini *služinčad*, odnosno *kućna služinčad* te *služavka*, *služkinja*, *sluga*, *bednerica*, *bedinter*, *pedinter*, *djevojka*, *dekla* itd. Postojao je i termin *družinčad* koji je trebao označavati, kako nadalje autorica navodi, cjelokupno kućansko osoblje, neobrazovane služkinje i učenije guvernante. Odnosno, autorica ističe da u knjizi koristi termin *služinčad*, a nešto manje *družinčad* jer se radi o pojmu koji se češće koristi u izvorima, »a koji se koristi i kao naziv kategorije stanovništva po zanimanju u službenim popisima stanovništva u promatranom razdoblju« (str. 13). U međuratnom razdoblju sve se češće koriste i izrazi *kućna pomoćnica*, *kućna poslugica* i sl. I služavke same su u razdoblju između dva rata zahtijevale da se termin *služkinja*, za koji su navodile da je derogativan, zamijeni odrednicom *kućna pomoćnica*. Ipak, izrazi *služkinja*, *služavka*, *sluga* i *služinčad* i dalje su bili u upotrebi, iako će se sve više koristiti i traženi pojmovi. Kovačić u romanu *U registraturi* bilježi kako je Ivica Kičmanović boravio u tzv. »družinskoj sobi« gdje je stanovao zajedno s kumordinarom Žoržom (nekadanji sluga Jurić). Nažalost, hijerarhija se odrazila i među kućnom poslugom — od djevojaka za sve, do kuharica, sobarica, gazdarica. Muške su sluge radili kao sobari, vrtlari, kočijaši... Najčešći oblik posluge je, ipak, »djevojka za sve« ili »Katica za sve«; oni koji su je imali pod krovom pripadali su srednjem sloju, nisu bili među bogatijima koji su imali diferencirane sluge kao što je to zabilježio npr. Kovačić sa svojim diferenciranim slugom kumordinarom Žoržom, kojega je po njegovu vlastitom naputku, valjalo zvati »gospon kumordinar Žorž pri lustrišimušu«, a koji je kao stari sluga oponašao svoga gospodara. Već naslovna fotografija knjige nosivi je dio teme ove iznimne knjige, a riječ je o fotografiji služkinja i slugu bana Khuena-Héderváryja, iz arhiva Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu. Tako i Krležina *Galicija* bilježi dvojicu livriranih slugu grofa Szeptyckoga koji »servirajući na ogro-

mnim srebrnim pladnjevima crnu kavu, viski, konjak, raznovrsna vina, likere, a infanterige frajter oberkelner Kapauner u fraku nadzire sve kao maître d'hôtel, upravljajući s tri divizijska ordonanca (tri kelnera u uniformi) na vojnički način«. Ili kao što u drami *Gospoda Glembajevi* Castelletica navodi da posluha (*die Dienerschaft*) »ne smije nikoga pustiti k njoj tko nije najavljen!«. Uostalom, posljednja replika te Krležine drame pripada sluzi — kamerdineru (sobaru) i koji nakon što obavještava rastrojenoga Leonea da ga zove Trgovačka banka iznosi zaključni konstativ tragedije: »Gospodin doktor zaklali su barunicu!«

Knjiga, dakle, pokriva rad sluškinja krajem 19. i početkom 20. stoljeća (1880. — 1914.), u Zagrebu, i pritom su autorici glavni izvori bili arhivski fondovi Gradskog poglavarstva Zagreb, popisi stanovništva grada Zagreba, nadalje, kako doznajemo — pravni propisi vezani uz poslugu, zapisi suvremenika/ica koji su se dotakli i teme posluge te razna periodika. Knjiga pokazuje kako profesionalizacija rada u kućanstvu još do danas nije nažalost ostvarena. No, jednako je tako autorica kao izvore koristila i memoare, npr. memoarske zapise Vilme Vukelić (rođena je u obitelji osječkog ekonomista Juliusa Miskolczyja, predsjednika Trgovačke obrtničke komore), koja je o svom odrastanju u Osijeku u memoarskim zapisima *Tragovi prošlosti* ujedno i dokumentirala navedenu temu. Jednako tako i knjiga *Očevi i sinovi* Iskre Iveljić uključuje raščlambu ekonomske, političke i kulturne djelatnosti privredne elite od 1848. do 1883., kao što dokumentira i prikaze iz svakodnevnog života pojedinaca i obitelji, položaja žena i djece, načina vizualne prezentacije i kulture smrti. Nadalje kao izvore od periodike autorica navodi *Liječnički vjesnik* i *Domaće ognjište* — list Udruge učiteljica, a pritom je koristila i časopise namijenjene i koje su objavile kućne pomoćnice, iz kasnijega razdoblja, a to su *Kućna pomoćnica* i *Gospodinjska*

pomoćnica. Autorica je istaknula i istraživanja triju etnologinja iz Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu; istraživanje Aleksandre Muraj koja u knjizi *Zagrebačka blagdanska ozračja* opisuje svakodnevicu u Zagrebu, te istraživanje Nives Rittig-Beljak (1941. — 2020), isto tako znanstvenice Instituta za etnologiju i folkloristiku, koja je zajedno s Mirjanom Randić u katalogu izložbe *Svijet hrane u Hrvatskoj*, koji je objavio Etnografski muzej u Zagrebu 2006. godine, dokumentirala kako je za život kućnih pomoćnica isto tako iznimno bitna dakako antropologija hrane. Navodi i tekst etnologinje Jasne Čapo (Žmegač) »Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj«, obavljenoga u *Narodnoj umjetnosti* 1996. god. (33/2), gdje koristi termin *lifecycle servants*, za koji Katarina Horvat odabire prijevodno značenje (na sugestiju Zrinke Blažević) — *privremena služba* i *privremeni sluga* (*služinčad, posluga*).

Sve navedeno autorica je strukturirala u sljedećim cjelinama; nakon uvoda, u kojemu obrazlaže historiografiju i izvore i daje pregled knjige, slijedi cjelina o gospodarskim i društvenim promjenama u Europi, Hrvatskoj i Slavoniji krajem »dugog« 19. stoljeća poznatog i kao »najviše europsko stoljeće u povijesti«. Slijedi poglavlje o Zagrebu u navedenom razdoblju (1880. — 1914.), zatim pravni propisi za poslugu, poglavlje o kategorizaciji posluge, o strukturi kućne posluge u Zagrebu, o uvjetima na tržištu rada, o socijalnoj problematici — skitnja, prostitucija, krađa, bolesti, nezgode, starost, samoubojstva kao jedno od bitnih socijalnih pitanja, sluškinje i izvanbračna djeca (u Zagrebu se u navedenom razdoblju, kao i kasnije, rađao velik broj izvanbračne djece, oko 30 posto od ukupnog broja rođene djece), društva za zaštitu sluškinja, društva za zaštitu posluge u Zagrebu nakon 1915. godine; slijedi poglavlje o obrazovanju djevojaka za kućanstvo i posebno obrazovanje sluškinja, o radnoj svakodnevici i privatnom životu sa završnom cjelinom o

odnosu posluge i gospodara gdje se, među ostalim, govori o posluzi kao statusnom simbolu. Tako Vilma Vukelić, ističe autorica, u svojim memoarima *Tragovi prošlosti* o odrastanjima u Osijeku napominje da je ženski dio višeg društva bio bez posla jer se kuhinjom bavila kuharica, sobama sobarica, težim poslovima »posebno pozivana sluškinja«, velikim pranjem — vešarica, dotjerivanjem garderobe šnajderica. Nadalje, Vilma Vukelić bilježi da se za djecu brinula dadilja, nakon nje *kinderfrajla*, a zatim guvernanta koja je u kući često ostajala do kćerine udaje i odrasloj djevojci služila kao pratilja na javnim mjestima (*garde-dama*).

Tako npr. u poglavlju o kućnoj posluzi u Europi saznajemo da u Engleskoj brak nije bio dopušten većini sluškinja, da su seoske djevojke odlazile na rad u gradove i mjesta posvuda po Europi, i to kao trinaestogodišnjakinje, četrnaestogodišnjakinje te da su u Engleskoj u prvoj polovici 19. stoljeća kućne sluškinje predstavljale najveću grupu nekog zanimanja. Nadalje doznajemo kako su u pojedinim europskim ili izvaneuropskim državama postojali stereotipni nazivi za služavke, npr. Irish Bridget, Bridget, Bidy (irska sluškinja u SAD-u) ili Bécassine, karikatura služavke koju su crtali bez usta i bez ušiju, stereotip bretonske neuke i naivne sluškinje koja je predstavljala arhetip zastale Bretanje, a pojavila se početkom 20. stoljeća. Pritom riječ je o uglavnom ženskom zanimanju, praktički jedinom području plaćenog zapošljavanja koje je bilo otvoreno ženama iz ruralnih područja koje su dolazile u gradove. Bile su to bile djevojke sa sela u okolici Zagreba ili iz obližnjih slovenskih zemalja. Međutim, posluga je potjecala iz urbanih sredina kao i iz različitih slojeva. Različite su okolnosti, ponekad promijenjene obiteljske okolnosti, kao što je nestanak hranitelja obitelji, mogle dovesti do toga da se žene (i muškarci) iz raznih slojeva odluče potražiti zaradu u poslu kućne posluge.

Ivana Perić u vrlo zanimljivom razgovoru s autoricom (objavljenom na portalu *Radnička prava*) navodi da iako se mnogo toga globalno promijenilo, i dalje ostaju problemi radnica u tzv. ekonomiji brige. »Prema podacima Međunarodne organizacije rada (ILO), od 75,6 milijuna takvih radnika u svijetu, 76,2 posto čine žene, radnice. Iako održavaju kućanstva i brinu za starije i nemoćne, takav rad često se ne smatra radom i često je isključen iz potpune zaštite prema radnom zakonodavstvu i odredbama o socijalnom osiguranju. Procjenjuje se da čak 81 posto radnica u tzv. ekonomiji brige radi neformalno, bez radnog ugovora«, te autorica zaključuje da realnost ovih radnica ni danas, nažalost, nije drugačija od razdoblja koje pokriva navedena izuzetna knjiga.

Autorica zaključuje da je upravo istraživanje službe u kućanstvu u prošlosti jedan od doprinosa boljem rješavanju ovog pitanja u sadašnjosti i budućnosti. Navodi *Servant Project* (odnosno, *The socio-economic role of domestic service as a factor of European identity*), proveden pod pokroviteljstvom Europske komisije u razdoblju 2001. — 2005. koji je pokazao kako je kućna služba označena kao aktivnost koja se nalazi na raskrižju važnih tema za Europsku uniju kao što su migracija, građanstvo, rodna nejednakost, rad na crno, nezaposlenost, povezanost između obitelji i države itd. Glavna hipoteza istraživanja bila je da je kućna posluga igrala i još uvijek igra važnu ulogu u formiranju tzv. europskog identiteta. Naime, prije širenja školskog sustava u Europi služba u kućanstvu je predstavljala kanal za prijenos znanja i vještina (str. 247). Podsjetila bih na guvernantu Becky Sharp iz Thackerayeva romana *Sajam tashiine* koja se pokušava izvući iz siromaštva, iz obiteljske genealogije oca — slika- ra, alkoholičara i majke operne plesačice, i stupiti u englesko klasno i, možemo reći, kastinsko visoko društvo sve do dvora kralja Georgea IV.

Riječ je o iznimnoj knjizi, koja je već dobila isto tako iznimne nagrade, što je i više nego korisno za memoralizaciju naše kućne služinčadi, brojnih tužnih sudbina, kao što je utjecala na nekoliko kulturoloških istraživanja služinčadi u književnim svjetovima.

SUZANA MARJANIĆ

Reizdanje važno za povijest domaćeg krimića

192

Antun Šoljan: *Osumnjičeni*, Vuković & Runjić, Zagreb, 2022. (izvorno izdanje 1960., odn. 1955/56.)

Zadnjih godina primjetne su intencije da se Antun Šoljan promovira u središnju osobu hrvatske literature druge polovice dvadesetog stoljeća. Doista, njegova bibliografija je impresivna — objavio je petnaest dramskih tekstova za radio, kazalište i televiziju, sedam zbirki pjesama, pet romana, četiri zbirke priča, tri knjige eseja i feljtona, a pritom je bio i jedan od najistaknutijih prevoditelja i antologičara. Reklo bi se prava krležijanska pojava, s tom dakako razlikom što nikad nije imao političku moć. No u umjetničkom smislu, od kvantitete i političke moći važnija je, naravno, kvaliteta. Da bi se nekog proglasilo središnjom ličnošću nekog razdoblja (ako se već pristaje na takvo izdvajanje), njegova bi djela trebala biti pri vrhu ili na samom vrhu kvalitete, a teško da bi se, na primjer, Šoljanova poezija i proza mogli (*en general*) vrednovati kao vrhunska ostvarenja. Kao dio spomenutih nastojanja žmaksimalističkog revaloriziranja, nakladnička kuća Vuković & Runjić pokrenula je projekt Šoljanovih izabranih djela pod uredništvom piščeve kćeri, poznate prevoditeljice Maje Šoljan, u sklopu

kojeg je objavljen i autorov debitantski, gotovo zaboravljeni roman kriminalističkog žanra *Osumnjičeni* (s jako dobrim, književnopovijesno kontekstualizirajućim, predgovorom Marija Kolara i osobno intoniranim, autobiografskim pogovorom Pavla Pavličića). Svoj doprinos dao je i časopis *Republika* Društva hrvatskih književnika, posvećujući u ovogodišnjem dvobroju 5 — 6 istom romanu kratki temat s priložima Saše Stanića (najkvalitetniji tekst temata), Davida Čarapine i Maje Šoljan.

Osumnjičeni su prvi put objavljene kao roman u nastavcima u tjedniku *Globus* sredinom 1950-ih, pod naslovom *Jednostavno umorstvo* (33 nastavka izlazila su od sredine 1955. do početka 1956.). U to vrijeme Šoljan je imao 23 godine i bio poznat kao dio generacije krugovaša, objavljujući pjesme i prijevode, ali još nije imao objavljenu knjigu. Četiri godine poslije, 1960., *Jednostavno umorstvo* biva objavljeno kao roto-roman, ali pod naslovom *Osumnjičeni* i pod pseudonimom A. T. Solar, te bez prvog, metatekstualno postavljenog poglavlja. To je vrijeme kad Šoljan iza sebe ima već dvije zbirke pjesama i knjigu priča, a te 1960. počinje pisati vrlo zapažene kritičke eseje o hrvatskoj i srpskoj poeziji; uglavnom — stekao je afirmaciju na polju književnosti kao umjetnosti i čini se da mu (više) nije bilo u interesu da ga se povezuje s onda omalovažavanom žanrovskom literaturom, generalno krštenom kao trivijalnom. A čini se da ni sam nije imao osobito mišljenje o svom romanu prvijencu, odnosno da su glavni motivi za njegovo pisanje bili financijski (o tome ponešto svjedoče Pavao Pavličić i Maja Šoljan, ne postavljajući međutim tu motivaciju kao ultimativnu). No s protokom desetljeća stvari su se promijenile, žanrovska književnost do neke je mjere prihvaćena u korpus »ozbiljne« literature, tzv. postmoderna je navodno sve diskurse i vrijednosti iznivelirala, te je naposljetku Šoljanov romaneskni prvijenac kriminalističke žanrovske pripadno-

sti iznova otkriven, reizdan (s vraćenim uvodnim meta-poglavljem) i predstavljen kao vrijedno književno djelo.

Najveća zanimljivost i najvredniji sastojak *Osumnjičenih* je spomenuta meta-dimenzija, koja se gotovo manifestno u svojoj samosvjesnosti pojavljuje u prvoj poglavlju, ali mjestimično i kasnije tokom radnje, kroz razgovore policijskog inspektora Horvata, kao glavnog lika, i njegova prijatelja, odvjetnika Matetića, koji spram inspektora funkcionira kao Watson spram Sherlocka Holmesa, što se i eksplicira (a jednom će paralela biti povučena i spram Poirota). Kao što piše Saša Stanić s u spomenutom tematu časopisa *Republika*: »Stoga se njegov roman ne otvara standardnim zločinom (...) nego prizorom rasprave dvojice likova o tome u kakvu su odnosu stvarni zločini s onima iz kriminalističke proze. Drugim riječima, Šoljan ne započinje roman intrigom zločina, nego intrigom vlastite spisateljske pozicije (...). Također, današnji interpretatori inzistiraju i na vrijednosti smještaja radnje u prepoznatljivo domaći kontekst, i to većim dijelom u (relativno) niže slojeve društva, pa je niz likova iz tzv. polusvijeta, zbivanja su znatnim dijelom ambijentirana u gostionicu (poprište ubojstva), a iz Zagreba se (manji) dio radnje prebacuje u Slavoniju pa ima i nešto provincijske odnosno ruralne ambijentacije. No nažalost, Šoljan i likove i ambijente i socijalni *background* koristi strogo funkcionalno, kao nužne, ali same po sebi ne naročito interesantne poluge u funkcioniraju žanrovske strukture, potpuno oslonjen na englesku školu krimića koja u središte stavlja tzv. *who done it* logiku, odnosno sve je podređeno (hiper)racionalističkom odgonetavanju zločina. Pavao Pavličić u spomenutom pogovoru kaže da kod Šoljana nema ni traga Chandleru i Hammettu, nema američke tradicije krimića kojoj je, dodajem, izražajna karakterizacija likova i atmosfera znatnim dijelom građena na sugestivnoj ambijentaciji daleko važnija od (pukog) razrješa-

vanja enigme. Zapravo, preciznosti radi, tragova američkog (tvrdokuhanog) krimića ima, jer Šoljanovi ambijenti posjeduju *noirovski touch*, a kod inspektora Horvata osjete se natruhe karakterističnih *tough guyova* američkih krimića, međutim sve to ostaje skućeno prisutno, nerazrađeno, neiskorišteno, jer potpuno dominira metoda britanske škole krimića. Šteta, jer glavni lik inspektora mogao je ispasti jako zanimljiv kao elaborirana sinteza britanskog junaka i američkog antijunaka, pri čemu bi opsežnije i atmosferičnije predstavljanje *noir*-ambijenata bio još jedan doprinos kontrapunktu britanske i američke krimi-tradicije. S druge strane, autor meta-dimenziju svog djela ne dovodi do virtuoznih vrhunaca istodobne konstrukcije i dekonstrukcije žanra, kao u inauguracijskom romanu britanske škole krimića koji tu istu buduću školu snažno subvertira, dakle u polifonom pseudodokumentarističkom remek-djelu *Mjesečev kamen* Wilkieja Collinsa s početka druge polovice devetnaestoga stoljeća. Kod Šoljana metatekstualnost je zgodan začim glavnom jelu koje se ne dovodi u pitanje, nipošto suština kao kod Collinsa.

I stilski, *Osumnjičeni* su mogli biti ambicioznije napisani, ali onda ne bi bili mnogo bliži britanskoj od američke tradicije krimića. U Šoljanovom romanu iznimno se rijetko može naići na slikovite trenutke poput ovog — »Prozujao je tramvaj bez broja i osvijetlio im lica svjetložutim pjegama«. Ta je rečenica iznimka od stroge funkcionalnosti kojoj se pisac podređuje i na planu stila, što je pomalo iznenađujuće za autora koji je znatnim dijelom svog djelovanja bio pjesnik i prevoditelj poezije. S druge strane, silnu je pozornost posvetio detaljističkom opisivanju poprišta zločina i okolnih prostora, kao i vremenskim relacijama, čini se sasvim kontraproduktivno: da bi shvatio točnu shemu te složene prostorno-vremenske strukture prosječni bi si čitatelj krimića morao pomoći crtajući plan gostionice, njezina dvorišta i susjednih zgrada, pri-

družujući mu pisanu vremensku računicu. No vjerojatno će takav čitatelj, ciljani recipijent, prije te stranice preletjeti nego se mučiti dočaravanjem prostorne složenosti i prostorno–vremenskih odnosa u glavi, ili crtanjem i pisanjem na papiru.

Što se tiče same radnje, tj. rješavanja slučaja naposljetku dvostrukog ubojstva (drugo je naknadno počinjeno u maksimalnom parku), ona je korektno vođena, dijelom i vješto izvedena. Sukladno pravilima žanra, znači čvrsto ostajući u njegovim granicama, Šoljan će kao počinitelja zločina postaviti onaj lik koji je prethodno označen kao najmanje sumnjiv, a da bi to bilo moguće, po pomalo *deus ex machina* logici, o tom ćemo liku, zajedno s inspektorom (naracija je vođena u trećem licu iz perspektive inspektora, pri čemu čitatelji znaju koliko i on), doznati neke bitno nove informacije tek pri kraju narativa. Pri tom ostaje pomalo neuvjerljivo kako ubijeni kriminalac, dokazani lukavac, nije znao puni identitet svog budućeg ubojice s kojim je »poslovao«, iako su svi znali da je iz Vinkovaca i upravo zato zalazili u njegov lokal, a koban prošlosni događaj upravo u Vinkovcima, gradiću gdje štono se kaže svako svakog poznaje, ono je što ubojicu i ubijenog ključno motivacijski povezuje.

Roman završava onako kako je i počeo — razgovorom inspektora Horvata i njegova najboljeg prijatelja, »njegova Watsona«, odvjetnika Matetića. Kao što je početak bio svjež sa svojom autoreferencijalnom metatekstualnošću, tako je svjež i kraj, s trenucima inspektorova emotivnog razumijevanja zločinaca: »Možda ćeš misliti da sam sentimentalna«, reče Horvat, »ali često mi se čini da su kriminalci koje progonim kao moja vlastita djeca. Katkad pomislim... tko ih nije volio od onih koji su nas voljeli?«. Nije da je ta semantika originalna, upravo suprotno, opće je mjesto lijevog i lijevo–liberalnog pogleda, no lijepo je izrečena, a u kontekstu romana, ali i žanrovskih stereotipa krimića kojima je taj roman jako sklon, takav humanizam

je neočekivan i dirljiv. Bio bi još dojmljiviji da je liku inspektora i njegovih antagonista posvećeno više prostora, tj. da su psihološki usložnjeni ili makar ekspresivno predočeni, ali onda bi *Osumnjičeni* bili roman koji nisu — onaj koji prekoračuje granice žanra.

Ponovno otkriće i reizdanje isprva romana u nastavcima, a onda roto–romana Antuna Šoljana nije bitan književni događaj u smislu shvaćanja književnosti kao umjetnosti, jer autorova prvijenac gotovo nikakvu umjetničku ambiciju nema, pa onda i ne postiže naročite umjetničke dosege. No reizdanje je važno za povijest hrvatske žanrovske književnosti, odnosno za povijest domaćeg krimića kao jednog od najpopularnijih žanrova. A osim toga uspostavlja stanovitu sponu unutar autorova opusa s njegovim posljednjim romanom, *Drugim ljudima na Mjesecu*, objavljenim 1978. Naime tvrdi se da su *Osumnjičeni* ostali jedini Šoljanov žanrovski iskorak, što je točno kad je riječ o čistoj žanrovskoj strukturi. Ali oni su ipak navijestili buduću interes svog tvorca za »difuzni« pristup žanru, s obzirom da *Drugi ljudi na Mjesecu*, tipično postmodernistički, miješaju žanrovske sastojke (avanturističko–erotske) s ozbiljnom tematikom (ispraznosti) ljudske egzistencije kao stalnom autorovom temom. Onom koja je, usput rečeno, svoj kreativni vrhunac dosegla u njegovu, recimo tako, prvom »službenom« romanu *Izdajice* (1961.), najoriginalnijem i najboljem ostvarenju njegova romanesknog opusa. Ali o tome, možda, nekom drugom prilikom.

DAMIR RADIĆ

Knjiga upozorenja i opomene

Nataša Mataušić: *Diana Budisavljević — Prešućena heroína Drugog svjetskog rata*. Profil, Zagreb, 2020.

Biografska knjiga o Diani Budisavljević (Innsbruck, 1891. — Innsbruck, 1978.), naslova *Diana Budisavljević — Prešućena heroína Drugog svjetskog rata*, Nataše Mataušić (Beograd, 1956.), nastala je na temelju puno opsežnije autoričine doktorske disertacije »Diana Budisavljević i građanska akcija spašavanja djece — žrtava ustaškog režima«, koju je obranila na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2020. Urednik knjige ovako objašnjava postupke nakladnika oko opsega i načina obradbe prezentirane građe: »Ova se knjiga u cjelini i do najsitnijih detalja temelji na disertaciji Nataše Mataušić ili na onome što je autorica saznala tijekom svojih istraživanja nakon obrane disertacije. Ali ovo nije proširena autoričina disertacija u obliku u kojem ju je ona komponirala i napisala... Takvi tekstovi najčešće su poprilično nečitljivi i dosadni čitateljima izvan stručnih, znanstvenih i profesionalnih krugova. Ova je knjiga presložena na drukčiji način i ponešto skraćena spomenuta disertacija, kako bi ono što je autorica otkrila i napisala o Diani Budisavljević bilo što primjerenije prezentirano široj čitalačkoj publici. Sve je to učinjeno zato da ta disertacija preraste dramatičan i važan, istinit, potpuno na činjenicama utemeljen stvarni roman, što su život i djelo heroine Diane Budisavljević u svakom aspektu i bili.«.

Nema razloga da ne bismo vjerovali u kompetentnost i meritornost iskusnoga publicista i redaktora Maroja Mihovilovića. Kao ni u vjerodostojnost istraživanja i interpretacije građe o D. Budisavljević

koje prikazuje autorica Mataušić. Znajući od ranije priloge hrvatskih i srpskih historioografa koji su se bavili žrtvama ustaško-ga terora, osobito djece u endehazijskim logorima, kao i novije priloge, nakon raspada SFRJ i, osobito, revizionističke pokušaje s hrvatske strane da se zločinačka narav NDH svede na pojedinačne incidente, pristupili smo ovom djelu s naročitom pažnjom. Pogotovo stoga što društveni i politički kontekst u Hrvatskoj, u kojem se knjiga pojavila, nije nimalo sklon ni autorici, ni urednikovim naporima.

Naime, kontekst je neobično važan u svim razdobljima života i rada D. Budisavljević. No na ovako malom prostoru nije moguće opsežnije prikazati sve obilje činjenica, podataka, zbivanja i izvora te interpretacija N. Mataušić u njezinoj knjizi. Vjerujemo da većina čitatelja poznaje priču o D. Budisavljević, humanitarki austrijskog podrijetla, koja je u svojoj »Akciji Diana Budisavljević« (ADB), kako se tvrdi, bez uključivanja u bilo kakve organizacije, pokrete i državne institucije NDH, uspjela spasiti oko 12 000 djece, mahom srpske. Ta djeca su odvojena od svojih roditelja u ustaškim kaznenim ekspedicijama, ustaško-njemačkoj ofenzivi na Kožaru i Proсарu 1942. te u drugim prilikama. Njihovi roditelji bili su ili likvidirani, ili poslani u ustaške logore, ili na prisilni rad u Njemačku. Otporniju, uglavnom mušku djecu, same su ustaše izdvajale i upućivale bilo u pojedine katoličke porodice, bilo u domove, gdje su trebala biti odgajana u ustaškom duhu. Što znači, nasilno katoličenje i indoktrinacija ustaštvom, slično nasilnoj islamizaciji iz doba osmanske vladavine, poznato kao danak u krvi.

Brižljivo proučavajući podatke iz arhivskih fondova, literature i kazivanja preživjelih svjedoka N. Mataušić je ustanovila da je ADB »uspjela spasiti oko 10.000 djece iz koncentracijskih logora«. Brojka od 12 000, kaže autorica, koja se brojka nekritički prenosi po medijima »odnosi se na broj djece popisane u njezinoj (D. Budisavljević — op. N. M.) Karto-

teci... među kojom je bilo i djece koja nisu bila preuzeta iz ustaških koncentracijskih i sabirnih logora, nego dovedena iz siromašnih i ratnim akcijama opustošenih krajeva Hrvatske i Bosne i Hercegovine, a to su bila muslimanska i katolička djeca, a krajem 1943. i djeca povratnici iz Italije«.

D. Budisavljević je osobno sudjelovala »u preuzimanju 4 306 djece iz ustaških logora«, u koje je imala pristup zahvaljujući, prvotno, odobrenju ustaških vlasti te odobrenju izdanog uz pomoć njemačkih oficira, što je ishodila vlastitim zalaganjem, a to u tim ratnim uvjetima nije bilo nimalo lako. Štoviše, značilo je izložiti velikoj opasnosti i vlastiti život i živote najbližih.

Smrtnost djece je bila velika. Ne znaju se točni podaci koliko je umrlo djece do 14 godina u logorima, a i podaci o umrlima u pojedinih zavodima, dječjim domovima, prihvatilištima i bolnicama, kamo su djeca prebacivana i sklanjana, razlikuju se od izvora do izvora. Autorica podrobno nabraja te izvore i brojke za svaku lokaciju gdje je bilo takve djece. Sve u svemu, budući je knjiga posvećena D. Budisavljević i ADB zaključuje: »Kad bismo cijelu tu problematiku brojeva maksimalno pojednostavili da bude sasvim razumljiva, pokazalo bi se da su pri opisu Akcije Diane Budisavljević i njenog humanitarnog značenja ključna zapravo samo dva broja. Jedan od njih je broj djece koju je Diana Budisavljević evidentirala u svojoj kartoteci... Kartoteka je sadržavala podatke za oko 12.000 djece. Drugi relevantan broj za njenu Akciju (...) jest broj djece preuzete iz ustaških logora. Diana Budisavljević osobno je sudjelovala u preuzimanju srpske djece iz Stare Gradiške i okolnih sabirnih logora, a takve je djece bilo 4306.« Osim toga, nastavlja autorica, »u pratnji ustaških vojnika dopremljena su još dva velika transporta djece iz logora Stara Gradiška u Sisak i Zagreb pa poprilično pouzdano možemo ustvrditi da je upravo njezinim zalaganjem iz ustaških logora od izvjesne smrti spašeno oko 7500 djece.«.

U podnaslovu knjige N. Mataušić stoji »Prešućena heroina Drugog svjetskog rata«. Po našem mišljenju, manje kontroverzi i sumnjičavosti izazivao bi podnaslov koji je stajao u disertaciji N. Mataušić: građanska akcija spašavanja djece — žrtava ustaškog režima. Jer, tko je, kako, zašto i zbog čega prešućivao ili još uvijek prešućuje humanitarni rad D. Budisavljević i njezine ADB? Odgovor na ta pitanja nije moguć bez govora o kontekstu za pojedina razdoblja novije povijesti koja se reflektiraju na život, rad i sjećanje o D. Budisavljević. I još nešto. Uz ovu knjigu veoma preporučujemo čitanje *Dnevnika Diane Budisavljević* (Zagreb, 2003.), kako bi se do kraja razumjele prilike u kojima se odvijala ADB i shvatilo pravi karakter društva i režima u kojem je djelovala kao humanitarka, a ne kao aktivistkinja za ukidanje toga režima.

Prvo, ustaški kontekst, nastao stvaranjem Nezavisne države Hrvatske 10. travnja 1941., koja je država već na taj dan bila mrtvorodenče. Nastala je zapravo slučajno, kad su propali svi pregovori njemačkih nacista s vođom Hrvatske seljačke stranke, Vladkom Mačekom. Na brzinu su aktivirani Pavelićevi ustaše, internirani u Italiji i pod kontrolom fašista. Nitko ništa nije pitao hrvatske građane. Samo je jedan jaram zamijenjen drugim, još gorim i zločudnijim. Represalije koje su započele odmah po proglašenju NDH nad srpskim, židovskim i ostalim nepoćudnim građanima, vrlo brzo proglašeni rasni zakoni, otvaranje logora u kojima su likvidirani mnogi bez suda i presude, noćne likvidacije po Zagrebu, pljačka srpske i židovske imovine etc. Takva je bila priroda NDH kao instrumenta jedne rasističko-nacionalističko-ksenofobne ideologije i režima koji je bio jednako strašan i poguban kao i nacistički, odnosno fašistički.

U ovom kontekstu svakako je važno držanje Rimokatoličke crkve u NDH i osobno nadbiskupa Stepinca prema ADB. Zapisi iz *Dnevnika DB* i drugi izvori pokazuju da se isprva Kaptol držao rezervi-

rano, a kad je počeo surađivati onda je to bilo nevoljko ili s nekim interesom.

Razumljivo nam je da se ADB i zbiivanja oko nje nisu davala na sva zvona u NDH. To je odgovaralo i ustaškom režimu, ali i samoj ADB, koja je ne samo na početku nego i kasnije, često djelovala konspirativno, u ilegali. Tek zahvaljujući upornom zalaganju D. Budisavljević, nje-nom podrijetlu, građanskom statusu i poznavanju nekih utjecajnih osoba ADB je polučila sjajne rezultate.

Uz ovaj kontekst usko se veže i kontekst osamostaljene Republike Hrvatske, koja se po njezinu Ustavu smatra slijednicom zavnohovske i avnojevske Socijalističke Republike Hrvatske, odnosno SFR Jugoslavije. Međutim, to je samo prazna forma i mrtvo slovo na papiru, a u stvarnosti, mnogim detaljima, stajalištima i postupanjima, kao da je slijednica NDH. Jer, kad je već o prešućivanju riječ, onda se u današnjoj Hrvatskoj prešućuje jedna cijela hrvatska povijest od 1941. do 1990. godine. I što je još gore, amaterska i zlonamjerna vukičevsko-pečaričevsko-razumovska historiografija nastoji revidirati tu povijest u korist gubitnika i poraženika, ustaša i NDH.

Tako se na rasističko-genocidnu hipoteku, koja leži na hrvatskom narodu, dodaju novi, neustaški tereti, a sve u korist štete toga naroda. Ako je ustaša i u ustašku propagandu upregnuti intelektualac Vinko Nikolić, davno, doista davno, uspio »progledati« i osvijestiti ogromnu štetu koju je ustaški režim pričinio svim svojim građanima, a osobito hrvatskom narodu, onda nikako nije moguće prihvatiti današnje falsificiranje i prekranje povijesti spomenute revizionističke historiografije. Treba je suzbijati i iskorjenjivati na svakom mjestu i svagda kao indoktrinacijsku propagandu.

A Nikolić je pisao, uspjevši se donekle otrgnuti ustaškome duhu (iako nikad do kraja i iskreno): »Što ta Država nije bila onakva, kakvu je hrvatski narod želio, to

je drugi problem. Ratni vrtlog, razni tobožnji saveznici, međustranačka i osobna borba, Srbi i Srbijanci, partizani i drugi neprijatelji; zatim mnogi neodgovorni pojedinci i nasilnici; potom činjenica, da smo i bez svoje volje stajali protiv Saveznika, sve je to zaplelo i onako teški hrvatski položaj.« (Ove riječi, šjor Vinka, kako ga je zvao Boris Maruna, kao da su pisane danas, o današnjoj Hrvatskoj i o svim zlodusima koji se u njoj bogate, pljačkajući, stvarajući zločinačke organizacije i ulizujući se stranim moćnicima, sve u ime »hrvatskih nacionalnih interesa«!)

Vinku Nikoliću, kao uostalom i svim hrvatskim inteligentima kroatocentrične orijentacije prije i poslije njega, uvijek su drugi krivi, a ne oni sami. Ali, ipak, uspjete procijediti ono bitno: »Mi ne kažemo, da nismo grijesili, da se nije učinilo mnogo nepotrebna, ali svakako: *naš je najveći grijeh u nesreći, što smo izgubili rat* (istakao N. M.).«

Da je, kojim slučajem, NDH uspjela opstati (za što nije bilo nikakvih šansi, po riječima američkog povjesničara hrvatskog podrijetla, *Joze Tomaševicza*, 1908. — 1994.), onda bi taj cilj opravdao sva upotrjebljena sredstva, pa i teror i torturu, odmazde i istrebljenja, logore i stratišta, pa i uništavanje djece inorodnika, stvarnih i izmišljenih protivnika, o čemu se u ovoj knjizi govori.

Produžujući netom iznesenu misao i priznanje, Nikolić dodaje: »Pogrješke skupina, odnosno pojedinaca, ne mogu pasti na čitav hrvatski narod nego samo na izvršitelje pojedinog djela, odnosno na njihove moralne i materijalne krivce.« (Svi citati iz teksta V. Nikolića: »*Za državnu samostalnost i slobodu Hrvatske*«, *Hrvatska revija*, br. 1, 1952., str. 8–17).

S tim stajalištem se možemo složiti samo kad se zna, što današnji mladi naraštaji ne znaju, koliko je Hrvata sudjelovalo u partizanskoj borbi i time osvjetlalo svome narodu obraz. Nikolićevo potonje stajalište pogubno je kljajalište ovakvih re-

vizionističkih napora kakvima danas svjedočimo, uz posvemašnju šutnju o najsvjetlijim periodima borbe hrvatskoga naroda. Za čije je interese Pavelić prodao pola obale istočnoga Jadrana; za čije interese se u NDH plaćalo sve troškove njemačkih i talijanskih okupatora; za čije interese je Plava legija išla napadati Staljingrad, s blagoslovom Stepinčevim, a vratilo ih se tek nekoliko etc.

Tko je tada pitao zagorskoga seljaka, konavoskoga težaka, Slavonce, Istrane, Dalmatince, Bosance i Hercegovce, kakvu oni državu žele? Šaka intelektualaca, svećenika, politikanata, voluntaristički i amaterski bludila je za svojim fantazmama o hrvatskoj slobodi. Jednako onako kao što se šaka hrvatskih intelektualaca i politikanata opijala jugoslavenstvom, s figom u džepu, nastojeći iskoristiti za hrvatsko oslobođenje vojničke potencijale srpske dinastije. Niti se stječe istinska sloboda, niti se gradi država bez borbe i žrtava. To će pokazati i dokazati partizani i njihovo vodstvo.

Drugi je socijalistički kontekst, nakon oslobođenja i u novoj, republikanskoj Jugoslaviji. Da li je djelovanje ADB bilo prešućivano? Na to pitanje treba odgovoriti uvažavajući društvena, politička i doktrinarna stajališta ondašnje vlasti, pojedinika u ratu i revoluciji. Dakako da nije isticana osobita zasluga bilo kojega pojedinca, a ne samo D. Budisavljević, sukladno socijalističkom kolektivističkom načelu. I sama Tatjana Marinić (Sl. Požega, 1897. — 1966.), predratna članica KPJ, sudionica NOR-a i revolucije, poslijeratna pobornica socijalnog rada i zaštite djece, nemoćnih, hendikepiranih i starih, nailazila je na velike otpore u tadašnjih političara upravo zahvaljujući ovom stajalištu o kolektivizmu. Pojedinaac je bio marginaliziran; individualizam omražen. Kolektiv je bio alfa i omega svakoga pregnuća i napretka. S protokom godina to se stajalište mijenjalo, pa čak i završilo u svoj suprotnosti, individualističkom ekstremizmu, negirajući svaku zajednicu i

zajedništvo. Posljedice tih negativnih procesa osjećaju se i danas.

U ondašnjoj historiografiji, baš kad je riječ o spašavanju srpske djece iz ustaških logora, kao i druge djece koja su ostala bez ikakve zaštite i mogućnosti preživljavanja, poučan je primjer povjesničarke Narcise Lengel-Krizman (Zagreb, 1934. — 2008.). Ona je u nizu istraživanja i objavljenih radova naglasak stavljala na angažman komunista, pojedinih partijskih organizacija i partizanskih simpatizera u akcijama spašavanja bilo kozaračke djece, bilo ostale djece koja su se našla u životnoj pogibelji. Nakon 1990. ona je produbila i proširila svoja istraživanja na temelju kojih je nastao opsežan rukopis »Spašavanje djece«, koji nažalost nije objelodanjen kao knjiga.

O tom rukopisu, prigodom njezine smrti, hrvatski povjesničar Zdravko Dizdar (Okraj, 1948.), pisao je: »Posljednjih godina posebice je istraživala sudbinu djece u logorima NDH, kao i stradavanje Roma, ponajprije u ustaškom koncentracijskom logoru Jasenovac, što je rezultiralo dvjema izvrsnim monografijama, te s nekoliko znanstvenih rasprava i članaka o toj problematici. I dok je knjiga o genocidu nad Romima u NDH objavljena, na žalost njezina monografija o sudbini djece u logorima NDH, pod naslovom *Spašavanje djece* (oko 1500 stranica teksta), koju je s neizmjernim trudom, strpljivošću i znanstveno-istraživačkom upornošću nekoliko godina radila, donoseći nove vrlo vrijedne spoznaje za više od 12.000 djece, i koju je s ponosom isticala kao svojevrsnu krunu svojega rada, još nije ugledala svjetlo dana. Ovaj njezin rukopis čuva se u Spomen području Jasenovac (...) U ovoj monografiji dr. sc. Narcisa Lengel-Krizman nakon višegodišnjih istraživanja, na osnovi sve dosad poznate izvorne građe i literature, prvi put je na jednome mjestu znanstveno i dokumentirano monografski obradila stradanje i posebice spašavanje djece iz logora na području NDH. Autoricu s jedne strane utvrđuje i predočava

istinu o teroru i logorima ustaškoga režima, u kojima su u velikom broju stradavala i najmanja djeca, a s druge strane, predočava podatke o spašavanju djece iz logora. Spašavanje djece iz logora NDH često je puta bilo prikazivano na netočan, a ponekad i zlonamjerman način, štoviše i ta djelatnost ponekad je proglašavana zločinom. Iz istraživanja dr. sc. Narcise Lengel-Krizman proizlazi kako je akcija spašavanja djece iz logora po svome obimu, broju sudionika i broju spašene djece (više od 10.000) bila zasigurno jedna od najslženijih i najljudskih operacija takve vrste tijekom Drugoga svjetskoga rata. Sudionici spašavanja uglavnom su bili Hrvati, od kojih mnoge autorica identificira, a najveći broj spašene djece bio je srpske nacionalnosti, uz manji broj židovske, hrvatske i muslimanske djece. Nadam se da će ova vrijedna monografija uskoro ipak biti objavljena, što je bila i najveća autorčina želja.« (Časopis za suvremenu povijest, br. 2., 2009., str. 565.–572.).

Osim *Dnevnika Diane Budisavljević*, ove knjige N. Mataušić, objavljivanje knjige Narcise Lengel-Krizman bio bi dragocjen historiografski prilog poznavanju ove problematike. Nema razloga da ne vjerujemo ocjeni Z. Dizdara, da je riječ o sintetskoj monografiji svih dosadašnjih istraživanja te tim više plediramo za njezino objavljivanje.

NIKICA MIHALJEVIĆ

Što je istina o istini

Nikola Štedul: *U službi savjesti — Memoari*. Naklada Pavičić, Zagreb, 2021.

Radeći na memoarskoj knjizi Nikole Štedula, zatekla nas je vijest da je autor umro. Dakle, sve se dokončalo. I jedan zanimljiv život i jedna zanimljiva knjiga. Život ispričan u ovoj knjizi više neće doživjeti dopune, ispravke, prekrajanja ili mistifikacije. S druge strane, ova knjiga ostat će nepromijenjeno svjedočanstvo o akterima i životu u hrvatskoj političkoj emigraciji druge polovice XX. stoljeća.

Svako kritičko promišljanje neke tiškovine samo po sebi je zahtjevno. No, kritičko promišljanje emigrantoloških izdanja, bilo da su nastala prije, a pogotovo ako su nastala nakon 1990., osobito je delikatno. Ovo tvrdimo iz vlastitoga iskustva radeći nekoliko desetljeća na proučavanju periodike, knjiga, zbornika, kalendara i sjećanja hrvatskih političkih emigranata (uključujući i ekonomske emigrante koji su se izbjegavši iz Jugoslavije počeli »baviti politikom«). Dobar dio tih tekstova objavljen je u časopisima, tematskim zbornicima te u nekoliko knjiga¹

Zašto učinismo ovoliku ogradu?

Naš posao u proučavanju emigrantoloških izvora podrazumijevao je iščitavanje pisanih javnih izvora, razgovore s emigrantima, ukoliko su oni na to pristajali, te uspoređivanje s izvorima i svjedočenjima kod drugih autora, nastalih u emigraciji ili u domovini, nakon 1990. Rad u arhivima skoro da nije moguće: mnoštvo građe upravo nije sređeno, a neka je, čak, završila u

1 S osobitim ponosom ističem »Zbornik radova Nove Hrvatske 1958–1990«, s bibliografijom, »Knjigohvat«, Varaždin 2020., 690 str.

starom papiru! Arhivi raznih tajnih službi, pogotovo domaćih (koji su jednostavno opustošeni i zloupotrebjeni) nije moguć jer je skup i jalov, tako da je većina građde još uvijek obavijena velom tajne. Pored svega toga veliku zbrku u sređivanju građde unijeli su i sami emigranti, zbog stila i načina života u emigraciji (konspiracija) i naknadne pameti u osamostaljenoj Hrvatskoj. Uostalom, i sam autor ove knjige ustvrdit će: »ali istine radi valja reći da se ljudska taština, oportunistički i glupost među nama (tj. emigrantima — op. N. M.) ne mogu uvijek atribuirati sveprisutnom djelovanju Udbe«. Sve u svemu, sudovi o nekom emigrantskom artefaktu, kakav je i ova knjiga, ovise o zatumljivanju političke orijentacije kritičara, dakle, dosizanja određene objektivnosti, sposobnosti uočavanja stanja i činjenica, uloge i karakteristika pojedinaca i grupa između redaka i, nadasve, upornosti i prilježnosti u radu. Što je prava istina o istini do koje danas možemo doprijeti o mnogobrojnim događajima i u sagledavanju uloge pojedinaca u hrvatskoj političkoj emigraciji druge polovice XX. stoljeća, uvjeren sam, čekat će se još dugo.

Nikola Štedul (Rešetarevo kraj Karlovca, 2. XII. 1937. — Zagreb, 15. III. 2022.) bio je tipični hrvatski politički emigrant. U Jugoslaviji je završio osnovnu školu i školu učenika u privredi (ŠUP) te postao vodoinstalater i limar. Ilegalno je prešao jugoslavensku–austrijsku granicu (»bez mnogo promišljanja«) 1956. Godine 1958. iselio je u Australiju. Sjećam se tih odlazaka, mahom iz socijalnih razloga. Odlazili su politički neizgrađeni ljudi, gledano s bilo koje strane. No tamo su ih dočekivali, kako je opisao umni, najobrazovaniji i najkreativniji emigrant Boris Maruna, u članku »Mi i Oni — ili o lažnim anđelima« (*Nova Hrvatska*, br. 1–2, 1967.) »borci za hrvatsku stvar«, na sljedeći način: »Mi, nažalost, ne prestajemo dolaziti, a oni (ustaše i ustašoidi — op. N. M.) nam se smiješe, oni ne prestaju biti dobri. Dugo su čekali na naš dolazak i sad

nam nježno poklanjaju svoju sjajnu prošlost. U zamjenu za naše hrvatsko, u kojem su nas odgajale naše majke, oni nam nude svoj mrak i svoje savršeno glupe alternative. Ali mi smo ovdje zbog svjetla. Oni su bijedni nemoćnici i ne mogu nam pomoći, jer njihova prošlost (mudrost, koja nas je dovela ovamo) i u kojoj se perverzno i blasfemično izivljavaju, nije naša budućnost, niti onih, koje smo ostavili.

Oni su bježali kolektivno, s jedinom željom, da spase svoje (manje ili više vriedne) živote. Njihove su zablude univerzalne i zajedničke... Oni su iskićeni grbovima i trikolorom, u koji daleko manje vjeruju, nego što ga ističu. Inače, oni se klanjaju svaki svome zlatnom teletu i kuže zrak svojom blastomikozom.

Oni sanjaju o bućnom povratku, uz uvjet, da vladaju. Mi sanjamo o slobodi za one kojih se sjećamo, i za one, koji će preostati...

Svi oni su ludo i, dakako, beznadno zaljubljeni u Hrvatsku. Ali u Hrvatskoj oni vole prošlog, imaginarnog, slatkog, tupog — SEBE.

Mi u Hrvatskoj volimo hrvatskog čovjeka. Zemlju zbog zemlje. Ne zato, jer je ljepša i bolja od drugih, nego jer je jedina, koja nam pripada, i na koju imamo pravo. U Hrvatskoj volimo djevojke, koje smo nekad ljubili, pa premda nisu privlačnije od španjolskih, ili švedskih djevojaka, jedine su koje razumijemo. Volimo naše roditelje, koji s upornošću nesretnih čekaju vedrije dane (i naš povratak). Volimo kruh s njiva, koje oni obrađuju, a koji nam stranac otima iz ruku. I konačno, mi ne volimo Hrvatsku, zbog dvadeset i pet polja njezinog grba, nego zbog svega onog što od nje očekujemo, zbog svih onih prednosti, koje će uživati SLOBODNI HRVATSKI ČOVJEK NA SLOBODNOJ HRVATSKOJ ZEMLJI.

MI moramo ostati SVOJI. Mi, najsvjesniji sinovi našeg naroda, kojem dugujemo život. Mi moramo ostati oni, koji će umirati svjesno i SVJESNI, da naša do-

movina može živjeti i može biti slobodna i nezavisna samo i jedino U ZNAKU NEPATVORENOG HRVATSTVA.«

(Ovaj opis, veoma dobro korespondira s našom zbiljom, u kojoj živimo u Hrvatskoj već 30 godina. Potvrđivali smo u svim svojim ranijim napisima, isto toliko godina, i možemo tvrdo posvjedočiti kako nije moguće pronaći »svjesne ljude« niti »nepatvoreno hrvatstvo«! Jer, vratili su se oni koji »još uvijek dišu, premda sasvim suvišno i bespotrebno« i koji odlučuju u skoro svim sferama života. I tako u beskraj...)

Iako je ova knjiga predstavljena kao memoarska, ipak se, po mom iskustvu, doživljava više kao autobiografija. To joj, samo po sebi, ne umanjuje vrijednost. Štedul je iz Jugoslavije pobjegao kao vodoinstalater i limar (što su časni i vrlo korisni obrti), ali je u Škotskoj na jednom od prestižnih sveučilišta studirao i stekao profesuru filozofije. Istina, u ovoj knjizi samo se o tome govori, ali ne i razglaba o kakvim filozofskim temama. S druge strane, detaljno je opisan njegov mukotrpan put u borbi za egzistenciju, najprije svoju, a kasnije vlastite porodice, u Australiji, pa u Europi i, napokon nakon povratka, u osamostaljenoj Hrvatskoj.

Štedula se, zavisno od kuta iz kojega se gleda i retorike koja se upotrebljava, smatra »nacionalnerevolucionarnim borcem za slobodnu Hrvatsku«, što će reći, za izdvajanje iz Jugoslavije. Mirnim putem, naglasit će u ovoj knjizi nekoliko puta. No pripadao je onim emigrantskim krugovima koji se nimalo nisu libili upotrijebiti svaku vrstu nasilja u ostvarenju svoga cilja. Stoga su i njega smatrali »hrvatskim teroristom protiv Jugoslavije, miljenice Zapada, i sljedbenika Ante Pavelića i NDH«. Bila je to formula po kojoj je Udba svrstavala sve političke emigrante u isti koš.

Dakle, Štedulova ideološka pozicija ostala je nepromijenjena, od mladosti do smrti: uvijek je bio protiv Jugoslavije, ma kakva ona bila (čak i ako ga je besplat-

no osposobila da zarađuje svakodnevni kruh!), bio je uvjereni antikomunist, što je rezultat ondašnje nacionalističko-klerikalističke propagande i porodičnog odgoja a ne vlastitih spoznaja, te srbofob. No Štedul je iznenadujuće otvoren i iskren, za razliku od mnogih emigranata (a pročitao sam sijaset svjedočenja, od zadrtilih ustaša, preko liberalno-demokratskih intelektualaca, do tzv. »hrvatskih proljećara«, emigranata nakon slamanja maspoka u prosincu 1971. u Karadorđevu). Naime, on će sam napisati da su se prosudbe njegove i njegovih istomišljenika »zasnivale uglavnom na tadašnjoj propagandi, kako onoj s Istoka, tako i onoj sa Zapada«. On se držao svoga hrvatstva kao jedinoga sidra koje mu je davalo smisao života i djelovanja.

No nakon povratka u osamostaljenu Hrvatsku i iskustava koja je stekao s novostvorenom vlašću, od najvišeg vrha, dr. Franje Tuđmana, do dna, privrženika svojih stranaka i stranaka krajnje desnice, nije našao stanje za koje se borio i o kojemu je sanjao. *Ancien régime* nije bilo moguće preko noći zbrisati!

U optužbama na račun Jugoslavije, komunista i Srba Štedul se služi opće poznatim i već prilično izlizanim stereotipima. Ali, ipak, otvoreno će reći: »Dugotrajna indoktrinacija čini svoje... havariju totalitarizma ne preživljuje samo egzistencijalni strah, nego ga preživljavaju i metode kojima se u totalitarizmu vladalo — neobuzdana korupcija, nepotizam, klijentelizam, nepoštenje. Mentalitet koji je u takvoj društvenoj truleži stvoren, a kojemu je oportunistički prirodan oblik ponašanja (istakao N. M.), vrlo je teško promijeniti. Te se pošasti u Hrvatskoj još mnogi nisu uspjeli osloboditi.«

Taj se mentalitet, nažalost, u novostvorenoj Hrvatskoj (»užoj Hrvatskoj«, kako su govorili neki emigranti!) rascvao i proširio poput ambrozije!²

2 U jednom intervjuu Štedul je bio iznimno decidan: »Korupcija i klijentelizam u na-

U nekoliko navrata Štedul u svom tekstu ističe da je idealist: »Po svojoj sam prirodi idealist (konzervativnog smjera), koji prezire relativne istine.« Na tom mjestu pokušat će filozofski (ipak je on profesor filozofije!) obrazložiti što to znači (str. 537). (Nastranu što se nitko ne rađa niti kao idealist, niti kao realista, niti kao konzervativac etc., nego kao čovjek, a kakvu će »prirodu« izgraditi/steći najmanje ovisi o njemu.)

Dakle, riječ je o istini, pojmu istine. No, Štedul se na ovom mjestu suprotstavlja »relativiziranju istine«. »Da, točno je: istina ima onoliko koliko i ljudi. Ali to još ne znači da se stoga što ih je bezbroj, bilo koja od njih može olako odbaciti. Svaka je važna svome tvorcu i protagonistu, pa i meni moja.«

O kojoj i kakvoj istini govori Štedul? Nakon čitanja ovoga predugačkog teksta (sveukupno preko 600 stranica), do 537. stranice, nismo saznali skoro pa ništa o istini emigrantske borbe za osamostaljenje (»slobodom«) Hrvatske u kojoj da je Štedul bio uključen. On se ograničava da govori o istini vezanoj za atentat koji je Udba organizirala a izvršio Vinko Sindičić 20. X. 1988. u škotskom gradu Kirkcaldy, gdje je Štedul s porodicom živio nakon povratka iz Australije. Preživio je, unatoč tome što je pogoden sa šest metaka. Sindičić je uhvaćen i odslužio je dvije trećine kazne od 15 godina. Po tom atentatu Štedul je zapravo bio najviše poznat. Jedan

od rijetkih koji je preživio Udbin atentat. No to je njegova subjektivistička istina, istina zbog koje piše ove memoare: »Pisanja memoara nisam se, dakle, prihvatio da bih nešto promijenio, nego da bih otežao posao onima koji bezobzirno sve mijenjaju i sve relativiziraju. Metci kojima su me nastrijelili nisu nikakvi metaforički metci, nego metci izvađeni iz mog tijela!« To više nije govor o istini. Niti onaj školnički, niti kreativno–estetski.

Ne možemo a da se ne sjetimo Krležina govora o istini iz *Banketa u Blitvi*, knjizi kanonskoj o totalitarizmu: »Pisati? Što? Fraze? Glupe, bombastične fraze? Sve je to već nerazmjerno bolje napisano u prošlosti u različitim varijantama, bez uspjeha, dakako. Govoriti? Kome? Cijelo čovječanstvo već deset hiljada godina ne radi drugo nego govori... Štampati? Kome? Dokazivati? Kome?... Što bi preostalo? Lagati?... Gdje su mostovi preko kojih se može čovjek spasiti? U istini? A istina, što je istina?« (*Banket u Blitvi*, knjiga prva, Zora, Zagreb, 1964., str. 104).

Na kraju, što da radimo sa Štedulom: da ga sažalijevamo ili da ga osuđujemo? Puno je emigranata nakon 1945. pa do 1990. upropastilo svoje živote za himeru hrvatske slobode. Po gorčini koja izbija između Štedulovih redaka to jest istina. Ali i ona će biti zaboravljena kao i mnoge druge.

NIKICA MIHALJEVIĆ

šoj su državi rasli i cvjetali bolje nego nekad u komunizmu. Kulturu su u slobodnoj Hrvatskoj posve preuzeli oni koji čeznu za starim sustavom. Uništavanje hrvatskoga nacionalnog i državnog identiteta čini se pod okriljem kulture na najperverznije načine, i to uz izdašnu materijalnu pomoć i podršku samoga vrha vlasti.« *7dnevno*, 27. ožujka 2020.

